

IV. GELEŽIES AMŽIUS

I. ANKSTYVASIS GELEŽIES AMŽIUS

(V—I a. pr. m. e.)

**Laikotarpio
pavadinimas
ir chronologija**

Ankstyvuojū geležies amžiumi Lietuvoje vadinamas toks laikotarpis, kai jau pradedami vartoti kai kurie geležiniai papuošalai ir įrankiai, bet pati geležies gamyba dar labai menkai teišvystyta. Stokodami geležies, žmonės dar ilgą laiką, iki mūsų eros, gausiai vartojo akmeninius ir kaulinius įrankius, papuošalus ir ginklus. Ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje užsibaigia, išsivysčius vietinei geležies gamybai ir paplitus geležies dirbiniams.

Sis laikotarpis Vidurio Europoje vadinamas Halštato ir Lateno vardais, pietinėje TSRS teritorijoje — skitų kultūra, o TSRS teritorijos miškingojoje zonoje — Djakovo ir Ananino kultūra. Lietuvos buržuazinėje archeologinėje literatūroje šis laikotarpis nusakytas „prieškristiniu geležies amžiumi“¹, o mūsų, tarybiniai archeologai pavadino jį „ankstyvuojū geležies amžiumi“.

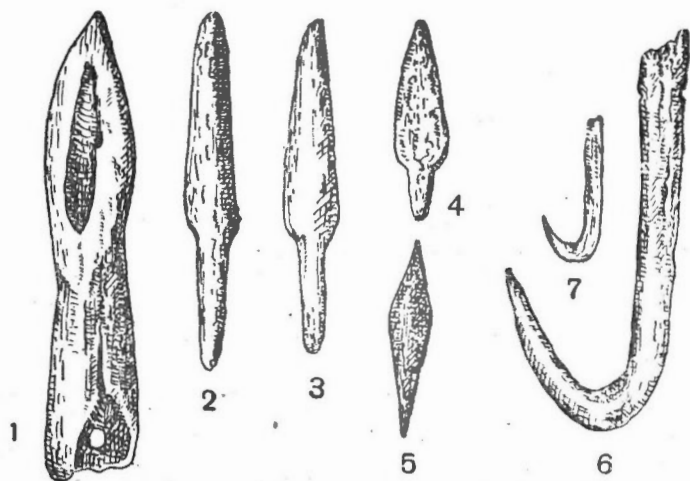
Ankstyvasis geležies amžius datuojamas laikotarpiu nuo 500 m. pr. m. e. iki mūsų eros pradžios ir yra dar mažai pažįstamas. Neturint konkrečių archeologinių duomenų bei remiantis daugiausia kaimyninių kraštų archeologine medžiaga, dar sunku nustatyti tikslią datą, kada pradėta vartoti geležies dirbiniai Lietuvoje. Vidurio Europoje ir Juodosios jūros šiaurinių pakraščių stepėse geležis plačiau imta naudoti jau VIII—VII a. pr. m. e. Tuo pačiu metu pavienių geležies dirbinių patenka ir į Vidurio Rusiją, į jos miškų juostą. VIII—VII a. pr. m. e. geležis jau pažįstama Lenkijos teritorijoje gyvenusioms gentims². Tenka manyti, kad maždaug VII—VI a. pr. m. e. su geležimi susipažįsta ir Lietuvos teritorijos gyventojai. Tačiau nei VI a. pr. m. e., nei kitų amžių pr. m. e. tyrinėtuose archeologiniuose Lietuvos paminkluose neaptikta tiksliai datuotinių geležies dirbinių. Todėl tikslī ankstyvojo geležies amžiaus pradžios data ir nėra galutinai paaiškėjusi.

Kol kas nėra galutinai paaiškėjusi ir ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos data. Tačiau II m. e. amžiaus kapuose jau gausiai aptinkami įvairūs geležies dirbiniai, o mūsų eros pradžios

¹ Žr. „Senovė“, IV t., 207 ir kt. psl.

² Žr. Historia Polski, t. I, cz. I, pod redakcją Henryka Lowmiańskiego, Warszawa, 1957, str. 46.

piliakalniuose beveik nesuciduriama su akmeniniais ir kauliniais įrankiais. Visa tai rodo, kad bent jau nuo II m. e. amžiaus krašte geležies buvo apstu. I—II a. Lietuvoje ir Latvijoje paplitę kirtikliai geležiai kapoti ir to meto piliakalniuose aptinkamos gargažės rodo, jog jau buvo naudojama vietinė, balų geležies rūda.

69 pav. Kaulo dirbiniai iš piliakalnių:

1 — ietigalis; 2—5 — strėlių antgaliai; 6, 7 — meškerės kabliukai (1 — Dūkštai, 2, 3, 5—7 — Petrašiūnai, Rokiškio raj.; 4 — Moškėnai, Rokiškio raj.)

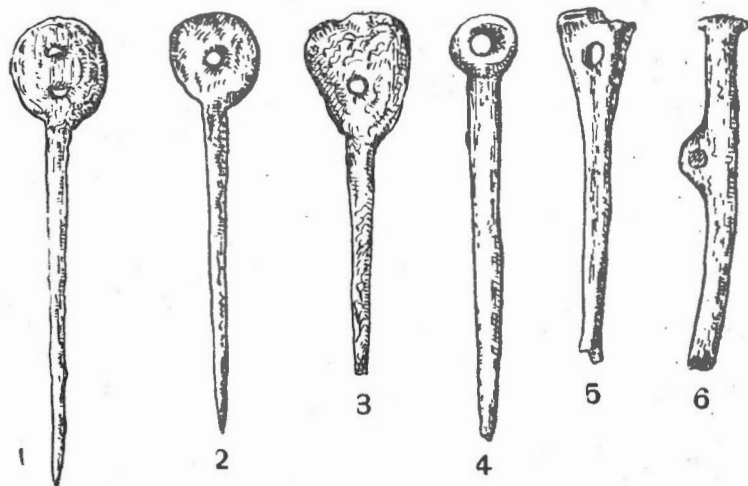
Iki prasidedant antrajam pasauliniam karui, kai dar itin stoka archeologinės medžiagos bei kai su ja nebuvo dar pakankamai susipažinta, būdavo tvirtinama, jog ankstyvasis geležies amžius esąs tamsiausias visos Šiaurės Europos, tuo pačiu ir Lietuvos, istorijos laikotarpis. Manyta, jog ankstyvasis geležies amžius esąs kultūrinio smukimo laikotarpis. Kaip viena iš to smukimo priežasčių būdavo nurodomas pablogėjęs klimatas, kuris prieš tai buvęs sausas ir šiltas. I tūkstantmečio viduryje pr. m. e. jis atvėšęs ir tapęs dar šaltesnis ir drėgnesnis, beveik toks pat kaip ir mūsų dienomis. Kita smukimo priežastimi laikyta tai, kad žalvario amžiaus pabaigoje Vidurio Europoje vykusios tarp germanų ir kitų genčių kovos išardė anuomet nusistovėjusius mainų kelius tarp Šiaurės Europos gyventojų ir už juos kultūringesnių genčių, gyvenusių Pietų Europoje ir Viduržemio jūros pakrantėse. Dėl to esą Šiaurės Europoje sumažėjusios metalų atsargos, ir tuo pačiu nustumusi materialinė kultūra. Tačiau iš tiesų metalų stoka ir pablogėjęs klimatas tik trukdė gamybinių jėgų vystymąsi, bet jo nesustabdė, ką aiškiai patvirtino archeologinius paminklus tyrinėjant surinkta medžiaga. Iš tokių pagrindinių archeologinių paminklų paminėtini Rytų Lietuvoje tyrinėtieji piliakalniai ir Vakarų Lietuvos pilkapiai. Šių archeologinių paminklų medžiagą papildė atsitiktiniai pavieniai radiniai.

1. V—I a. pr. m. e. ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

Ankstyvojo geležies amžiaus tyrinėtieji piliakalniai ir jų radiniai

Ankstyvuosius Rytų Lietuvos piliakalnius XX a. pradžioje daugiausia tyrinėjo L. Kžyvickis ir 1933—1936 metais P. Tarasenko. Iš tokių žymiausių iširtų piliakalnių, pateikusių ankstyvojo geležies amžiaus medžiagos, paminėtini Dūkšto, Petrašiūnų (Rokiškio raj.), Vorėnų (Molėtų raj.), Moškėnų (Rokiškio raj.), Vėlykuškių ir Vozgėlių (Zarasų raj.) piliakalniai.

Ankstyviausias yra Dūkšto piliakalnis (1 pav.), kuris stūkso prie Samanio ežero šiaurvakarinio kampo, šalia Dūkšto miestelio. Tai apie 13 m aukščio kalva su gana staigiais šlaitais ir

70 pav. Kauliniai smeigtukai iš piliakalnių
(1—3 — Petrašiūnai, Rokiškio raj.; 4—6 — Moškėnai, Rokiškio raj.)

ovalo pavidalo, 30—25 m dydžio aikštele viršuje. 1909 m. L. Kžyvickis ištyrė beveik visą šito piliakalnio aikštelę¹. Aikštelės viduryje jis aptiko 12,5×6 m dydžio duobę, kuri palaipsniui gilėjo, einant iš pietryčių į šiaurvakarius. Jeigu pietrytinis duobės galas buvo vos 50 cm gylio, tai šiaurvakarinis užsibaigė 6×3,5 m ploto ir 1,5 m gylio įdubimu, turėjusiu beveik visiškai statmenas sienas ir kietai supluktą aslą. Be to, šiame įdubime jis susidūrė su trijų apskritų, 1—1,5 m skersmens, iš molio supluktų židinių liekanomis. Šalia židinių buvo gausu anglių, kurių sluoksnis vietomis siekė iki 26 cm storio. Duobėje taip pat buvo nemaža gyvulių kaulų, puodų šukių ir keletas kaulinių įrankių.

Kasinėjimo metu išaiškėjo, kad Dūkšto piliakalnio kultūrinis sluoksnis buvo palyginti plonas: aikštelės pietvakariuose jo storis

¹ Zr. L. Krzywicki, Grodziska górnolitewskie, Grodzisko w Dukstach.—„Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXII, Warszawa, 1914, str. 13—18.

siekė 40—50 cm, o šiauriniame pakraštyje — vos 10—25 cm. Įvairiose vietose rasta suskaldytų arba kartais ir apdegusių gyvulių kaulų, puodų šukių, apdegusio molio gabalų, akmeninių ir kaulinių įrankių. Kai kurie šitų įrankių dar buvo nepabaigti gaminti arba jau apgadinti vartojant. Tačiau Dūkšto piliakalnyje visiškai nerasta metalinių daiktų ir geležies gargažių.

Taigi susidaro įspūdis, kad šito piliakalnio aikštelėje stovėjo sodyba, kurią gynė statūs, vietomis išlyginti šlaitai. Dalis žmonių gyvendavo žeminėje, nors čia būta ir gyvenamųjų pastatų žemės paviršiuje, apie ką byloja piliakalnio aikštelėje aptikti apdegusio tinko gabalai.

Šios sodybos gyventojai daugiausia vartojo kaulinius ir akmeninius įrankius, nes čia kasinėjant aptiktas akmeninis kirvis su skylė kotui ir du akmeniniai įtvėriamieji kirviai, kurių vienas padirbtas iš perskilusio kirvio su skylė kotui. Be to, čia susidurta su keletu apšlifotu akmens gabalų, kurie, tur būt, vartoti kauliniams ir akmeniniams įrankiams šlifuoti ar galūsti. Kai kurie akmenys galėjo būti vartojami ir trinamųjų girnų trintuvais.

Iš Dūkšto piliakalnio kaulinių įrankių paminėtini įmoviniai ietigaliai, ylos, kaltai ir kt. radiniai (69 pav.). Įdomiausi dirbiniai, rasti šiame piliakalnyje, yra kauliniai ietigaliai, padaryti iš tuščia-vidurių kaulų, imituojant metalinius įmovinius ietigalius. Vienas tokių ietigalių galas būna įstrižai nupiautas ir smailus, o kitas užsibaigia įmova su šone išgręžta skylute vinutei įkalti (panašiai kaip metalinio ietigalio įmovoje), pritvirtinant ietigalį prie medinio ieties koto (69 pav., 1). Vieno kaulinio ietigalio įmovoje dar rasta medžio liekanų.

Be to, Dūkšto piliakalnyje aptiktas vienas blogai išdegtas molinis verpstukas ir nemaža puodų šukių. Puodai buvo lipdyti rankomis, gerai išdegti, turėjo plonas sienes. Sprendžiant pagal kelias puodų šukes, kurias turi Leningrado Valstybinis Ermitažas, Dūkšte susidurta su brūkšniuotąja keramika.

Kaip byloja radiniai, žmonės Dūkšto piliakalnyje gyveno ilgesnį laiką ir pastoviai. Svarbiausieji jų verslai, kaip rodo piliakalnyje aptikti gyvulių kaulai ir ietigaliai, turėjo būti gyvulininkystė ir medžioklė. Galima spėti, jog ano meto gyventojai vertėsi ir žemdirbyste.

Dūkšto piliakalnyje visiškai nebuvo rasta metalų dirbinių, o tai rodo, kad to meto gyventojai labai jų stokojo. Vis dėlto jie pažinojo metalų dirbinius, apie ką kalba kauliniai ietigaliai, padaryti panašūs į metalinius ietigalius, ir metaliniais peiliais piaustyti kaulai. Tačiau metalų turėta tiek nedaug, jog kaului piaustyti kartais dar vartoti ir titnaginiai peiliukai. Negausius metalų dirbinius žmonės labai saugodavo, ir nė vienas sulaužytas bei sugadintas įrankis nebūdavo išmetamas. Nesurasta ir geležies šlako gabalų, nes tuomet dar nemokėta pasigaminti geležies vietoje, iš balų rūdos. Metalų bei metalinių daiktų mūsų teritorijos gyventojai įsigydavo mainais iš kaimynų.

Kuriuo laikotarpiu žmonių gyventa Dūkšto piliakalnyje, kol kas dar nėra tiksliai nustatyta. Tas faktas, jog čia aptikta vien tik brūkšniuotoji keramika ir jog piliakalnyje visiškai nesusidurta su metalų dirbiniais bei mūsų eros pradžios piliakalniams būdingais Djakovo tipo svoreliais, rodytų, kad piliakalnyje žmonės gyveno I tūkstantmetyje pr. m. e.

Panašios archeologinės medžiagos, tik daug daugiau, pateikė ir kiti tyrinėtojai Rytų Lietuvos piliakalniai. Antai, 1909—1910 m. L. Kžywickio kasinėtas Petrašiūnų piliakalnis (Rokiškio raj.), savo išore panašus į Dūkšto piliakalnį, turėjo statesnius, kelių metrų aukščio šlaitus ir maždaug 55×35 m dydžio aikštelę. Petrašiūnų piliakalnio kultūrinis sluoksnius, ėjęs aikštelės pakraščiais $5-8$ m pločio juosta, buvo $0,75-1,35$ m storio, o aikštelės centre, maždaug 20×30 m plote, jis buvo labai menkas.

Siame kultūriniame sluoksnyje buvo susidurta su nedidelių akmenų grindinėliais, kurie aptikti net keliais sluoksniais vienas ant kito. Tokie akmenų grindinėliai buvo netaisyklingų formų ir nedideli — retas iš jų turėjo 2 m² plotą. Be to, tiems grindiniams būdingi $10-15$ cm skersmens tušti ploteliai, o ant kai kurių iš jų rasta supiltos puodų šukių krūvelės.

Be akmenų grindinių, Petrašiūnų piliakalnyje aptikti ir du iš truputį stambesnių akmenų sukrauti, 1 m ir 2 m skersmens ratai. Prie tų ratų buvo degėsių ir apdegusio molio gabalų. Visa tai, atrodo, turėtų būti židinių liekanos.

Šito piliakalnio kultūriniame sluoksnyje rasta daug puodų šukių brūkšniuotu paviršiumi ir šiek tiek mažiau lygiu paviršiumi, keli miniatiūriniai puodeliai, plokšti ir apskriti moliniai svoreliai su skylutėmis pakraštyje, stambūs, suploto rutulio pavidalo moliniai verpstukai ar svoreliai su skylutėmis centre. Petrašiūnų piliakalnyje daug daugiau, negu Dūkšto piliakalnyje, rasta akmens dirbinių. Iš viso čia surinkta 22 akmeniniai, su skylė kotui ir akmeniniai įtvieriamieji kirviai bei jų fragmentai. Kai kuriems kirviams buvo dar nebaigta gręžti skylė kotui. Be to, čia susidurta ir su išgrąžomis, keletu akmeninių galąstuvėlių, šlifuotais akmenimis ir kt. radiniais.

Kaulo dirbinių rasta apie 200, tarp kurių buvo du meškerių kabliukai, padaryti imituojuojant metalinius kabliukus, daug strėlių ir iečių antgalių, durklių, adiklių, ylių, kaulo plokštelių, be to, du $10-12$ cm ilgio smeigtukai su plokščiomis apskritomis ar trikampėmis galvutėmis, daug kitokių smeigtukų (70 pav.) ir jų dalių. Kai kurie gyvulių kaulai, atrodo, mėginta piaustyti arba gręžti.

Petrašiūnų piliakalnyje susidurta ir su keliolika metalų dirbinių bei jų fragmentų: pora geležinių ylių, trimis nedideliais geležiniais peiliais, vienu geležiniu piautuvo pavidalo peiliu ir vienu geležinio peilio fragmentu, geležiniu meškerės kabliuku, žalvariniu lazdeliniu smeigtuku ir žalvarine ritinio smeigtuko galvute.

Išanalizavus piliakalnio kultūriniame sluoksnyje surinktus gyvulių kaulus, paaiškėjo, kad jų 76% priklausė naminiams

gyvuliams, daugiausia galvijams ir kiaulėms. Siek tiek mažiau čia buvo arklio ir ožkos kaulų, ir tik 24% sudarė laukinių gyvulių kaulai¹.

Taigi ir Petrašiūnų piliakalnio archeologinė medžiaga rodo, jog žmonių čia gyventa pastoviai ir ilgesnį laiką. Apie tai byloja šio piliakalnio storokas kultūrinis sluoksnius, puodų šukės, sulaužyti ar nebaigti gaminti akmeniniai ir kauliniai įrankiai, maistui sunaudotų gyvulių kaulai ir kita archeologinė medžiaga. Kaip parodė gyvulių kaulų analizė, ūkiniame ano meto gyvenime svarbią vietą užėmė gyvulininkystė. Piliakalnio žmonės turėjo verstis ir žemdirbyste, nes rasta piautuvėlių ir akmenų, kurie galėjo būti panaudoti trinamosioms girnoms.

Kadangi Petrašiūnų piliakalnyje aptikta metalų dirbinių — žalvarinis lazdelinis smeigtukas, geležinis piautuvėlis ir žalvarinio ritinio smeigtuko galvutė, — tai galima teigti, kad čia žmonių gyventa iki I m. e. a. pabaigos ar II a. pradžios.

Panašios archeologinės medžiagos davė ir kiti piliakalniai. Antai, Moškėnų piliakalnio (Rokiškio raj.) (71 pav.) žemutinėje kultūrinio sluoksnio dalyje aptikta 411 kaulo bei rago dirbinių, 75 akmens dirbiniai, daug gyvulių kaulų, brūkšniuotosios keramikos ir kitų radinių². Vorėnų piliakalnyje (Molėtų raj.), kasinėjant šiaurinę jo dalį bei bandant kasinėti jo šlaitą, surinkta taip pat daugiau kaip 50 kaulo dirbinių³. Nemaža kaulo ir akmens dirbinių pateikė Vėlykuškių ir Vozgėlių piliakalniai (Zarasų raj.)⁴.

Ankstyvojo geležies amžiaus Lietuvos piliakalnių kasinėjimai parodė, jog jiems būdinga brūkšniuotoji keramika (72, 73 pav.), akmeniniai ir kauliniai įrankiai, o metalų dirbiniai vartoti dar labai retai.

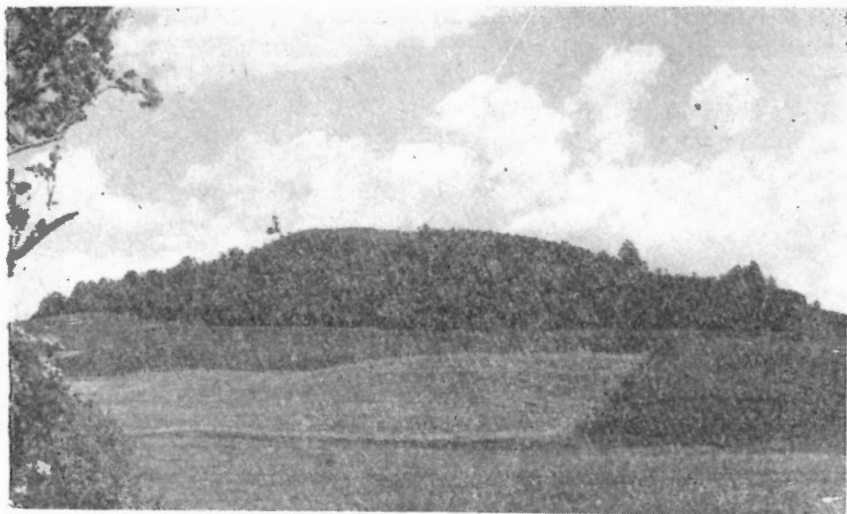
Brūkšniuotosios keramikos puodai būna įvairaus dydžio. Paprastai šitie indai turi beveik stačias ir gana įvairaus storio sienes, kurios petelių srityje užsibaigia aštria briauna ir žemu, nežymiai siaurėjančiu kakleliu. Pats indas pagamintas iš molio, kuriame gausu sugrūsto granito priemaišų, ir jis palyginti gerai išdegtas. Puodo paviršius būna išbraižytas vertikaliais arba truputį įstrižais brūkšniais (72 pav.). Tačiau puodo kaklelis dažniausiai turi lygų paviršių ir tik retais atvejais esti išbraižytas hori-

¹ Zr. L. Krzywicki, Piliakalnia pod wsią Petraszunami, — „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“, t. V, Wilno, 1914, str. 1—27. Radiniai, išskyrus keramiką, yra KVIM.

² 1909 ir 1911 metais tyrinėjo L. Kżyvickis. Dalis radinių yra KVIM, dalis Leningrado Valstybiniame Ermitaže. Zr. L. Krzywicki, Grodzisko na górze Ościkowej pod Rokiszkami, — „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXIV, dz. V, Warszawa, 1917, str. 1—41.

³ Piliakalnis ankstesnėje literatūroje dažnai vadinamas Varonių piliakalniu. Zr. L. Krzywicki, Grodziska górno-litewskie, Grodzisko w Warancach, — „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXII, Warszawa, 1914, str. 18—31 (atspaudas).

⁴ 1933 m. tyrinėjo P. Tarasenkа. Radiniai yra KVIM; П. Тарасенка, Города Литвы, КСИИМК, т. 42, стр. 87—89; P. Tarasenkа, Lietuvos piliakalniai, Vilnius, 1956, 23—27, 29 psl.

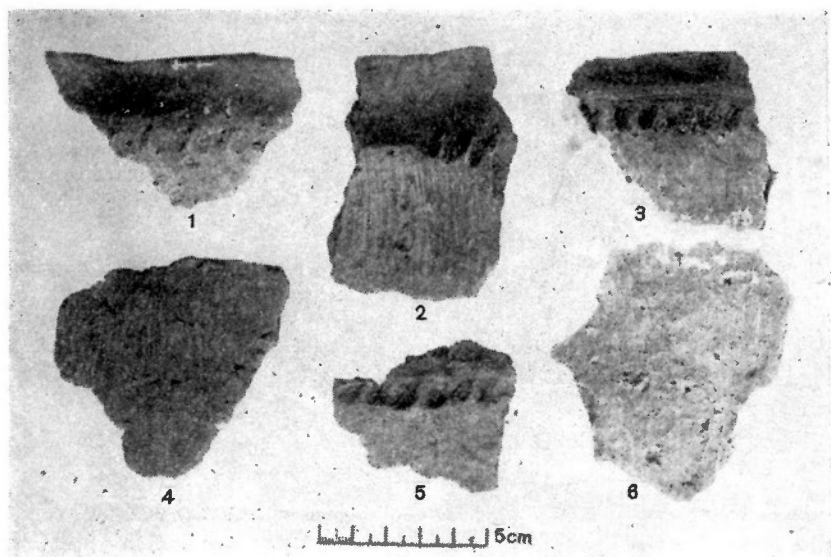
71 pav. Moškėnų piliakalnis (Rokiškio raj.)

zontaliais brūkšniais. Išorinė brūkšniuotosios keramikos indų pusė dažniausiai yra pilkos arba rusvos spalvos, o vidinė — juodos. Kartais jų vidus išlyginant būdavo padengiamas horizontaliais brūkšniais. Kadangi brūkšniuotosios keramikos indai yra gana įvairaus dydžio, tai galima manyti, kad jie buvo naudojami ir maisto atsargoms laikyti, ir maistui gaminti, ir valgyti. Ašų šitie puodai neturėjo.

Su brūkšniuotąja keramika susidurta daugiausia Rytų Lietuvos ir Užnemunės (maždaug 50-tyje vietovių) piliakalniuose arba jų papėdėse buvusiose sodybvietėse (170 pav.). Tačiau kartais šitos rūšies keramikos aptinkama ir toliau nuo piliakalnių, pavyzdžiui, jos fragmentų rasta Kapitoniškių (Kaišiadorių raj.) pilkapių sampile, kur jie pateko, imant žemę iš ankstyvojo geležies amžiaus sodybviečių.

Vakarinė brūkšniuotosios keramikos paplitimo riba Lietuvos TSR teritorijoje, pagal dabar turimus duomenis, eina per Rokiškio, Kupiškio, Anykščių, Kaišiadorių, Prienų, Kapsuko ir Kalvarijos rajonus (170 pav.). Tačiau brūkšniuotoji keramika aptinkama ir toliau į rytus: jos rasta Vakarų ir Vidurio Baltarusijos TSR teritorijoje. Šiaurėje brūkšniuotosios keramikos paplitimo riba siekia Dauguvos aukštupį ir vidurupį, rytuose — aukštutinį Dnieprą, o pietuose eina į šiaurę nuo Pripetės¹. Todėl rytinė Lietuvos TSR dalis užima tik dalį brūkšniuotosios keramikos kultūros srities.

¹ Зг. А. Г. Митрофанов, К истории населения средней Белоруссии в эпоху раннего железа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1955, стр. 8; П. Н. Третьяков, Северные восточнославянские племена. — «Материалы и исследования по археологии СССР», № 6, Москва, 1941, стр. 16.

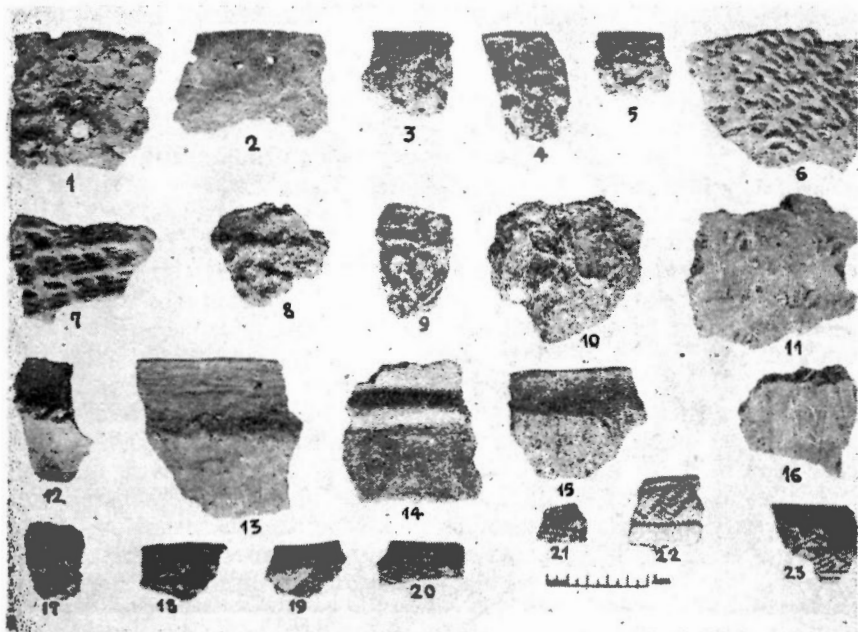
72 pav. Brūkšniuotoji keramika (Vėlykuškių piliakalnis, Zarasų raj.)

Dabar turimi duomenys rodo, kad brūkšniuotoji keramika mūsų krašte vartota ilgokai. Jau II tūkstantmečio pr. m. e. gyvenvietėse, pavyzdžiui, Žaliojoje prie Maišiagalos, rasta nežymiai brūkšniuotu paviršiumi indų. Tačiau ryškiai išbrūkšniuoti puodai paplinta tik pirmojo tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje. Kasinėtieji Nemenčinės ir Migonių (Jiezno raj.) piliakalniai parodė, kad brūkšniuotąją keramiką tų vietovių gyventojai dar naudojo ir III–IV amžiais.

Kadangi brūkšniuotoji keramika yra vienas iš labiausiai paplitusių ir ankstyviesiems Lietuvos teritorijos piliakalniams būdingiausių radinių, tai kartais tokie piliakalniai archeologinėje literatūroje vadinami tiesiog brūkšniuotosios keramikos piliakalniais, išskiriama brūkšniuotosios keramikos piliakalnių kultūros sritis.

Galimas dalykas, kad ankstyvųjų geležies amžiaus piliakalnių gyventojai vartojo ir kitokius molinius indus, pavyzdžiui, lygiu paviršiumi (73 pav.). Tačiau Dūkšto ir Petrašiūnų piliakalnių keramika šiuo metu mums neprieinama, o kiti tyrinėtieji piliakalniai (Vėlykuškių, Vozgėlių ir kt.) gynybai buvo naudoti kelis amžius, todėl atskirti ankstesniųjų ir vėlesniųjų šimtmečių keramiką dar sunku, nes trūksta tikslios piliakalnių kasinėjimų medžiagos.

Ankstyviesiems geležies amžiaus piliakalniams būdingi ir akmeniniai kirviai. Sprendžiant pagal Dūkšto, Vorėnų, Petrašiūnų ir Moškėnų piliakalnių radinius, galima teigti, kad anuo met gausiai buvo vartojami įvairaus dydžio, akmeniniai, su skylė

73 pav. Ornamentuotos ir lygiu paviršiumi puodų šukės (Vėlykuškių ir Vozgėlių piliakalniai, Zarasų raj.)

kotui ir akmeniniai įtvėriamieji kirviai. Akmeninio laivinio kovos kirvio fragmentą ir akmeninę buožę, atrastus Vėlykuškių piliakalnyje, tenka laikyti atsitiktiniais, apskritai piliakalnimams nebūdingais radiniais. Tačiau galimas dalykas, kad Vėlykuškių piliakalnio būta įrengto toje vietoje, kur vėlyvajame neolite arba žalvario amžiaus pradžioje buvo įsikūrusi sodybvietė.

Gana gausiai randami akmenys su šlifavimo žymėmis yra greičiausiai naudoti kaulo dirbiniams šlifuoti, ypač kad kai kurie iš jų turi nežymius išilginius griovelius.

Pačiuose ankstyvuosiuose, Dūkšto ir Petrašiūnų, piliakalniuose visiškai nebuvo trinamųjų girnų. Rasti tik akmenys, kurie galėjo būti naudojami grūdams trinti. Matyti, trinamosios garnos ankstyvajame geležies amžiuje dar mažai tevertotos, nes to laikotarpio piliakalnių gyventojai dar mažai augino javų. Jos labiau paplinta tik pirmaisiais m. e. amžiais.

Būdinga, kad ankstyvuosiuose Lietuvos piliakalniuose jau neberandama akmens ir žalvario amžiams būdingų smulkių titnaginių įrankių — gremžtukų, rėžtukų, peilių, strėlių antgalių ir kt. dirbinių. Moškėnų piliakalnyje susidurta tik su 3 titnago skeltelėmis, o Dūkšto piliakalnyje tesurastas tik vienas kaulinis strėlės antgalis, piaustytas su titnaginiu peiliuku. Smulkius titnago dirbinius ankstyvajame geležies amžiuje pakeitė geležiniai arba

žalvariniai peiliai ir su jais žymiai greičiau pagaminami kaulo dirbiniai — strėlių antgaliai, ylos, adikliai, durklai ir kt. Todėl kaulo dirbiniai tuo laikotarpiu yra labai gausūs ir įvairūs. Jų čia gausiai yra dar ir dėl to, kad sulaužytus kaulinius įrankius būdavo sunku pataisyti, ir žmonės juos verčiau išmesdavo.

Mūsų krašto piliakalniuose susiduriama su kauliniais darbo įrankiais, ginklais ir papuošalais (69, 70 pav.).

Iš ankstyvųjų piliakalnių būdingiausių tokių darbo įrankių paminėtini keliolikos *cm* ilgio kauliniai adikliai rūpestingai nušlifuotais galais, kaulinės ylos, kaltai su 1,5—2 *cm* pločio ašmenimis medžiui apdirbti. Petrašiūnų piliakalnio kauliniai meškerių kabliukai, kurie savo forma skiriasi nuo akmens amžiaus kabliukų, padirbti sekant metaliniais meškerių kabliukais.

Ankstyvųjų piliakalnių kaulinių ginklų tarpe žymią vietą užima durklai, padaryti iš stambių gyvulių kojų kaulų. Paprastai šitie durklai yra iki 30 *cm* ilgio, vienas jų galas būna nusmailintas ir nušlifuotas, o antras — dažniausiai paliktas neliestas, nes pats sąnarys sudaro tarsi rankeną. Kai kurie iš tos rūšies ginklų gali turėti skersai išgręžtas skylės lyg ir virvutei įverti¹. Galimas dalykas, kad tokie durklai būdavo nešiojami prie diržo. Nemaža kaulinių durklų rasta Vorėnų, Petrašiūnų, Moškėnų, Vėlykuškių ir kituose piliakalniuose.

Antrą gausią kaulo dirbinių grupę sudaro įtveriamieji strėlių antgaliai (69 pav., 2—5). Jų ypač daug aptikta Petrašiūnų ir Moškėnų piliakalniuose. Šitie strėlių antgaliai esti įvairaus dydžio, turi neilgą kotelį ir palyginti siaurą, pailgą plunksną.

Vieną iš įdomiausių kaulo dirbinių grupių sudaro įmoviniai ietigaliai, padirbti iš tuščiavidurių kaulų ir turį dažniausiai apie 20 *cm* ilgio. Kaulinio ietigalio smaigalis, kuris, vieną kaulo galą įstrižai nupiovus bei nušlifavus, padarytas labai smailus ir aštrus, ir apatinis jo galas, sudaręs 6—8 *mm* skersmens įmovą, rodo, kad iečių kotai būdavo labai ploni. Viename įmovos šone, panašiai kaip ir metaliniams ietigaliams, išgręžta skylutė vinutei, kad ietigalį būtų galima prikalti prie medinio ieties koto. Kadangi kauliniai ietigaliai padaryti, aiškiai sekant metalinių ietigalių forma (kaip ir meškerių kabliukai), tai galima sakyti, kad piliakalnių gyventojai ankstyvajame geležies amžiuje turėjo ir metalinių ietigalių. Jų, matyti, būdavo labai nedaug, todėl teko juos papildyti tos pačios paskirties kaulo dirbiniais.

Kaulinius papuošalus sudaro daugiausia kauliniai smeigtukai (70 pav.), kurie yra 12—18 *cm* ilgio, o jų adata užsibaigia maždaug 2 *cm* skersmens ovalinėmis, rečiau trikampėmis, plonomis plokštelėmis su viena ar dviem nedidelėmis skylutėmis.

¹ Zr. L. Krzywicki, Grodzisko górno-litewskie.—„Pamiętnik Fizyjoğraficzny“, t. XXII, Warszawa, 1914, str. 19—21, tab. III.

mis. Su tokios formos žalvariniais smeigtukais dar nesusidurta, todėl kaulinių smeigtukų kilmė tebėra nepaaiškėjusi. Galimas dalykas, kad panašūs kauliniai smeigtukai nešioti ir žalvario amžiuje.

Prie papuošalų tenka priskirti ir kabučius — pragręžtus gyvulių dantis, daugiausia šernų iltis. Tačiau jiems, panašiai kaip ir vėliau nešiotiems kabučiams iš meškos nagų — amuletams, turbūt, būdavo teikiama kokia nors maginė reikšmė.

Iš metalų dirbinių ankstyvojo geležies amžiaus gyventojams turėjo būti pažįstami geležiniai ietigaliai ir meškerių kabliukai, nes tos pat paskirties kauliniai dirbiniai būdavo daromi panašūs į metalinius.

Nebaigti gaminti kauliniai dirbiniai bei kaulai su piaustymo žymėmis rodytų, kad kai kada kaulai piaustyti metaliniais peiliais. Metalinio peilio panaudojimas žymiai palengvino kaulo dirbinių gamybą, todėl tuo metu jų ir randame daug daugiau bei įvairesnių, negu ankstesniais laikotarpiais.

Be to, prieš pat m. e. pradžią emė plisti smulkesni metaliniai papuošalai — lazdeliniai ir ritiniai smeigtukai, — kurių rasta Petrašiūnų piliakalnyje. Kai kurie ritiniai smeigtukai turi dar ir geležinę adatą, o jų galvutė (ritė) esti jau žalvarinė.

Pagal ankstyvojo geležies amžiaus piliakalnių kultūrinio sluoksnio išsidėstymą, degėsius, apdegusius akmenis ir tinko gabalus galima spręsti, kad pastatai ankstyvuosiuose piliakalniuose stovėdavo daugiausia arčiau aikštelės pakraščių, o piliakalnio vidurys būdavo tuščias. Išimtį šiuo atveju sudaro tik ankstyviausias Dūkšto piliakalnis, kurio centre rasta žeminė. Kadangi ši žeminė kol kas tesurasta vienintelė tyrinėtuose ankstyvuosiuose Lietuvos piliakalniuose, tai rodo, jog čia vyranta papročio gyventi žemės paviršiuje pastatytuose būstuose. Tą patį patvirtina Petrašiūnų ir Vėlykuškių piliakalniuose aptiktos židinių liekanos. Tačiau kol kas apie pastatų dydį, apie jų planą ir statymo techniką nieko tikslesnio negalima pasakyti. Viena tik aišku, kad tai būta būstų su atvirais židiniais, kurie turėjo būti įrengti patalpos viduje. Šių pastatų sienos būdavo apkrečiamos moliu.

Kuklios ankstyvojo geležies amžiaus piliakalnių pastatų liekanos, gyvulių kaulai, puodų šukės, sulaužyti ar nebaigti gaminti kauliniai ir akmeniniai įrankiai, akmeninės išgrąžos ir kitos liekanos rodo, jog tuose piliakalniuose žmonių pastoviai gyventa ilgą laiką. Kaip tik todėl ankstyvuosiuose piliakalniuose susidarė 0,5—1,2 m storio kultūrinis sluoksnis su įvairiomis buitinio gyvenimo liekanomis.

Apskritai ankstyvuosius piliakalnius tenka laikyti įtvirtintomis sodybvietėmis. Jų įtvirtinimus sudarydavo daugiausia statūs kalvos šlaitai ir įvairios gamtinės kliūtys — upeliai, pelkės. Neiširti Vėlykuškių ir Moškėnų piliakalnių pylimai ir grioviai neleidžia dar nustatyti, kada tos kalvos imta stiprinti grioviais ir pylimais. Galimas dalykas, jog piliakalnio aikštelės pakraščiaisėjo ir medinės tvoros — sienos.

Kas vertė ankstyvojo geležies amžiaus gyventojus stiprinti savo sodybas, įrengti piliakalnius ir juose apsigyventi? Šiandien laikomasi nuomonės, kad pagrindinė to priežastis buvo apsaugoti savo turtą.

Ankstyvųjų piliakalnių padėtis ir jų inventorius rodo, kad pagrindinis tuometinių gyventojų verslas buvo gyvulininkystė, tuo tarpu kai kiti verslai — žemdirbystė, medžioklė, žvejyba, augalinio maisto rinkimas — nors ir svarbūs buvo, bet teuzėmė antraeilę vietą, tik papildė gyvulininkystės produktus. Todėl pagrindinį gyventojų turtą turėjo sudaryti gyvulių bandos. Sprendžiant pagal gyvulių kaulus, galima teigti, jog ankstyvajame geležies amžiuje auginta visi naminiai gyvuliai, jų tarpe ir arklys. Piliakalniuose aptinkami perskelti arklių kaulai rodytų, jog ir arkliena tuo metu būdavo valgoma.

Apie medžioklę kalba ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose randami laukinių gyvulių kaulai. Daugiausia susiduriama su maistui sumedžiotų gyvulių — briedžio, šerno, lokio — kaulais. Galimas dalykas, kad kailiams medžiojamus žvėris žmonės nulupdavo tiesiog medžioklės vietoje, todėl tokių žvėrelių, kaip lapės ir voverės, kaulai piliakalniuose retai surandami. Pagrindiniai medžioklės įrankiai buvo lankas ir strėlės su kauliniais antgaliais. Gal būt, būdavo vartojami ir įvairūs spąstai, ietys su kauliniais antgaliais ir kt. medžioklės įrankiai.

Ž e m d i r b y s t ė ankstyvajame geležies amžiuje dar tebebuvo lydiminė. Kadangi medžius žmonės tebekirto su akmeniniais kirviais, tai didesnius miško plotus paversti lydimaais būdavo sunku. Todėl javų laukai turėjo būti nedideli, o gautasis derlius tik papildydavo ir pajvairindavo iš kitų verslų gaunamus produktus. Apie siaurą žemdirbystės apimtį kalba ir negausūs jos įrankiai, su kuriais susiduriama piliakalniuose. Tik mūsų eros pradžioje piliakalniuose labiau paplinta smulkūs peiliai-piautuvėliai su lenktu koteliu ir trinamosios girtos. Tačiau grūdų Dūkšto ir Petrašiūnų piliakalniuose visiškai nesurasta. Tik Vėlykuškių piliakalnio viename židinyje, vadinamajame dvigubame kape (dėl gulėjusių jame dviejų griaučių), aptikta truputis suanglėjusių miežių ir kviečių grūdų.

Ankstyvojo geležies amžiaus gyventojų maistą papildydavo miškuose ir laukuose surinkti grybai, uogos, laukiniai vaisiai, taip pat žvejybos produktai.

Ankstyvojo geležies amžiaus piliakalnių archeologinė medžiaga rodo, jog amatai ir mainai anuomet dar tebebuvo menkai išsivystę. Kiekvieno piliakalnio gyventojai patys pasigamindavo molinių puodų, apie ką byloja čia randami ne tik nebaigti gaminti kauliniai ir akmeniniai įrankiai, bet ir išminkyto molio gabalai su pirštų žymėmis (Petrašiūnų piliakalnis).

Piliakalnių gyventojai vietoje pasigamindavo ir kitų reikmenų. nes čia randama ylių, adiklių, kaltų. Vadinasi, žmonės pasidarydavo reikalingų daiktų ir iš odos bei kailio, taip pat iš medžio.

Svarbiausias mainų objektas ankstyvajame geležies amžiuje buvo metalai ir metaliniai daiktai, kurie turėjo būti ypač vertinami ir pageidautini, nes vario pas mus visiškai nesurasta, o geležies ano meto Lietuvos gyventojai dar nemokėjo išsilydyti. Kiekviena metalo kruopelė į mūsų teritoriją patekdavo iš Pavislio, daugiausia per buv. Rytprūsius, arba iš pietryčių, šiaurinių Juodosios jūros pakraščių, ir iš kitur.

Rytų Lietuvos kapinynų klausimas

Apie ankstyvojo geležies amžiaus piliakalnių gyventojų dvasinę kultūrą, apie jų mirusiųjų laidojimo papročius žinome nedaug, nes kapinynų tų piliakalnių aplinkumoje dar nėra surasta. Apskritai rytinių Lietuvos rajonų pirmojo tūkstantmečio pr. m. e. ir ankstyvesni kapinynai tebėra beveik visiškai netyrinėti ir net nežinomi.

Tik XX a. pradžioje V. Šukevičius gretimame Rytų Lietuvai Rodūnės rajone (BTSR), Lankiskėse, aptiko ir ištyrė vieną plokštinį kapinyną, kuriame mirusieji būdavo laidojami sudeginti¹. Iš viso čia, 3600 m² plote, ištirtas 81 kapas. Reikia pažymėti, kad kapai buvo gana toli vienas nuo kito. 55 kapuose rasti tik sudegusių kaulų fragmentai, išrinkti iš laužavičių ir supilti į nedidelės 30—50 cm gylio duobutes. Visi kiti kapai skyrėsi laidosena arba turėjo įkapių. Antai, kapų Nr. 55 ir 76 sudegusių kaulų fragmentai buvo supilti ant storoko degusių sluoksnelio, tarsi virš laužavietės. Kape Nr. 68 rasta laužavietė, o kapuose Nr. 13, 45, 46 ir 49 sudegusių kaulų krūvelės buvo apdėtos akmenimis. Savo dydžiu ir akmenų vainikais išsiskyrė kapai Nr. 3, 5, 17 ir 42, buvę įrengti 1,2—1,35 m gylio ovalinėse duobėse. Kapas Nr. 5 turėjo 2,8×1,2 m dydžio akmenų vainiką, kuris galuose buvo net triaukštis. Viename kapo Nr. 42 akmenų vainiko (4,2×3,3 m dydžio) gale rastas miniatiūrinis puodelis. Be to, tyrinėtojas spėja, kad kapuose Nr. 17 ir 42 mirusieji buvo palaidoti nesudeginti.

Įkapėms gausiausiai atstovauja keramika. Trijuose kapuose rasta brūkšniuotosios keramikos puodų. Antai, kape Nr. 12 susidurta su 28 cm aukščio brūkšniuotosios keramikos puodu, kurio dugno skersmuo buvo 13 cm, o žemas ir beveik stačias kaklelis — 21,2 cm skersmens. Puodo sienelės plonokos ir silpnai teišdegtos. Kape Nr. 31 rastas puodas su sudegusių kaulų fragmentais buvo užvožtas su kitu nedideliu brūkšniuotosios keramikos puodu. Didelis tos pat keramikos puodas aptiktas ir kape Nr. 81. Pastarieji du puodai — panašios formos, bet jų sienelės žymiai storesnės, apie 1,3—1,8 cm storio. Visi šie puodai neornamentuoti.

Be to, kapuose Nr. 18 ir 42 buvo miniatiūrinių indelių.

Kapuose Nr. 52, 54 ir 56 rasta po vieną akmeninį kirvį su skylė kotui. Kapo Nr. 54 kirvis suskilęs į 3 gabalus, bet kadangi visi trys kirvio gabalai rasti kape, tai susidaro įspūdis, jog įrankis

¹ Zr. W. Szukiewicz, Cmentarzysko neolityczne w Lankiskach pod Naczą.—, „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXIII, dz. V, str. 1—12.

sudaužytas laidojant mirusį. Kape Nr. 69 rasti net 48 suskaldyto ir apdegusio titnago gabalai. Pagaliau kape Nr. 17 aptiktas žalvarinis žiedelis iš plonos vielos, o kape Nr. 41 — žolėdžio gyvulio dantis.

Lankiškių kapinyno kapuose surinktoji archeologinė medžiaga Vilniaus muziejuose neišliko, todėl apie kapinyną galime kalbėti, remdamiesi tik V. Sukevičiaus paskelbtais duomenimis. Tyrinėtojas šį kapinyną priskyrė akmenų amžiui. Vėliau J. Kostševskis jį datavo jau priešromėniškuoju laikotarpiu, tai yra laikotarpiu pr. m. e. pradžia¹. Su ta chronologija visiškai galima sutikti, nes kapuose rasti akmeniniai kirviai su skyle kotui ir brūkšniuotosios keramikos puodai yra būdingi Rytų Lietuvos gyventojų kultūrai ankstyvajame geležies amžiuje. Žalvarinis žiedelis iš plonos vielos taip pat patvirtina tai, kad kapinyne savo mirusiuosius laidoję žmonės, kurie metalo turėjo dar labai mažai.

Įdomus reiškinys yra tai, kad kai kurie Lankiškių kapai buvo apdėti akmenų vainikais, panašiai kaip ir vakarinių Lietuvos rajonų kapinyuose. Tačiau Lankiškių kapinyne akmenų vainikai nesusisiekė vienas su kitu. Bendra šiems kapinynams yra tai, kad tiek Lankiškių, tiek ir m. e. pradžios vakarinių Lietuvos rajonų plokštiniuose kapuose pridėliota miniatiūrinių puodelių, ir kad griautiniai kapai yra tarp degintinių kapų. Todėl galima sakyti, kad Lankiškių kapinynas turi kai kurių vakarinių Lietuvos rajonų kapinynams būdingų bruožų.

1903 metais V. Sukevičius netoli Lankiškių kapinyno, į vakarus nuo Nočios, Plytnicos vietovėje, aptiko savotišką kapą². Čia 85 cm gilumo duobėje buvo sukrauti keli akmenys maždaug 60 cm skersmens ratu ir uždengti dviem stambesniais plokščiais akmenimis. Viduje buvę 6 moliniai puodeliai. Tačiau viršutiniai sunkūs akmenys, suirus tai akmens dėžei, sudažė visus molinius puodelius. Tie indeliai čia buvo sustatyti ant rausvo, tarsi perdegusio smėlio, kurį dengė 5 cm storio juodas degusių sluoksnis. (Siame vadinamajame kape nesurasta nė vieno kaulo fragmento ir jokių kitų dirbinių.) Vienas molinis 8,3 cm aukščio ir 7,5 cm skersmens puodelis buvo tarsi dvigubo nupiauto kūgio pavidalo, o jo kaklelis — išornamentuotas įrėžtų svastikų eile. Keli puodeliai turėjo brūkšniuotą paviršių. Vienas iš jų, stambesnis indelis, buvo papuoštas gnaibytinių duobučių eile petelių srityje³.

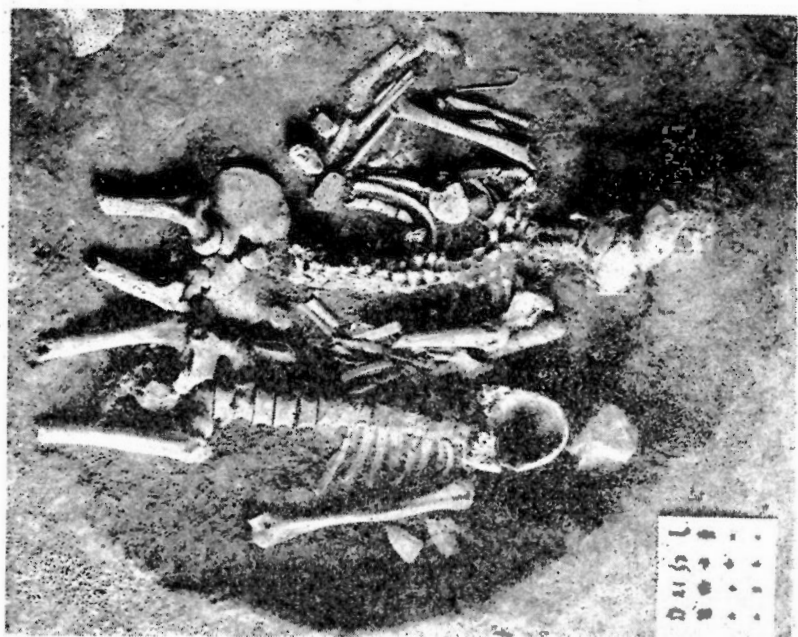
Šių puodelių, nulipdytų iš molio su žvyro priemaiša, paviršius buvo išbraižytas neryškiais brūkšniais.

Plytnicos kapas yra artimas Lenkijos teritorijoje randamiems kapams ir datuojamas I m. e. amžiumi. Tačiau galima suabejoti,

¹ Zr. J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów.* — „Prehistoria ziem polskich“, Warszawa, 1948, str. 335.

² Zr. W. Szukiewicz, *Wykopalko urny z ornamentem swastykowym w Naczy powiatu Lidzkiego, gubernii Wileńskiej.* — „Materialy antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne“, t. IX, str. 139—142, tab. XIII—XIV.

³ Zr. W. Szukiewicz, *Wykopalko urny...*, str. 142.

74 pav. Dvigubas kapas (Vėlykuškių piliakalnis, Zarasų raj.)

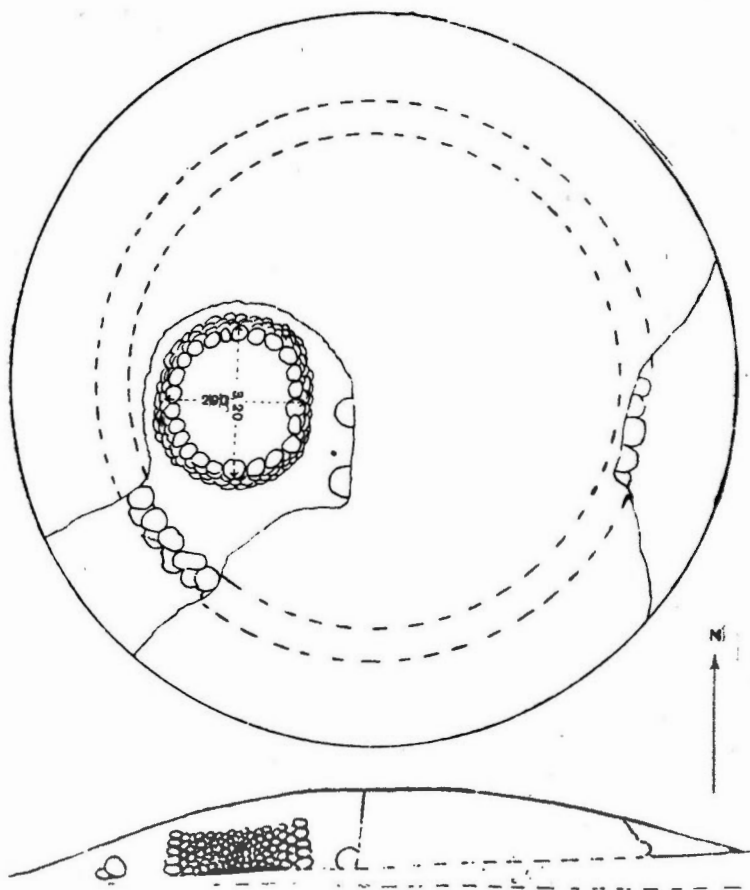
ar tai iš tiesų yra kapas, nes kalvelėje, kur jis aptiktas, buvo apie 1 m storio kultūrinis sluoksnius, rasti trys akmeniniai įtvėriamieji kirviai. Apskritai visa ši vietovė daugiau priminė gyvenvietę, negu kapinyną, nors kapas galėjo būti įrengtas ir buvusios gyvenvietės teritorijoje.

Plytnicos vietovės radiniai rodytų, kad jau I m. e. amžiuje buvo paplitę puodai, papuošti gnaibytiniu ornamentu ir svastikomis. Tačiau svastikos ornamentas menkai tebuvo paplitęs, nes tik Vorėnų piliakalnyje aptiktas puodelis su įrėžta svastika.

Ankstyvajam geležies amžiui priskiriamas ir Vėlykuškių piliakalnyje surastas dvigubas kapas (74 pav.). Čia beveik piliakalnio aikštelės centre susidurta su apskrita, dubens pavidalo, moliu išplūkta duobe, kurios skersmuo buvo 1,2 m, o gylis — 0,3 m. Duobėje gausiai būta apdegusio molio, degėsių, o virš jų gulėjo duoji griaučiai: vieni aukštiełninki, antri — kniūpsti. Kadangi duobės būta mažokos, tai kaukolės ir kojų blauzdikauliai, gulėję šiek tiek aukščiau jos, iš dalies buvo sunaikinti, dirbant lauką. Ties kaukolėmis buvo padėta po vieną nedidelį akmenį. Po griaučiais, duobės dugne, rasta anglių, o prie jų — gargažės ir gabalėliai suanglėjusios storos lininės medžiagos, truputis suanglėjusių kviečių ir miežių grūdų. Be to, prie vieno griaučių aptiktas geležinis meškerės kabliukas ir kaulinė yla, o prie kitų — puodo šukė. Vadinamoji kapo duobė labai primena židinį, todėl susidaro

įspūdis, kad čia yra ne paprastas kapas, o, užpuolus piliakalnį, kovos metu, gaisro ar kokių nors kitu atveju, į židinių įvirtę du žmonės. Tai rodo ir pačių griaučių padėtis, ir jų rankų savotiška padėtis, ir pagaliau po griaučiais rasti suanglėjusio drabužio fragmentai. Šitas vadinamasis kapas turėtų priklausyti jau pirmiesiems m. e. amžiams (74 pav.).

Vakarų Lietuvos pilkapynai Vakarų Lietuvoje iki šiol tetyrinėti tik ankstyvojo geležies amžiaus kapinynai, tuo tarpu kai apie to laikotarpio gyvenvietes-piliakalnius dar nieko nežinome. Ankstyvojo geležies amžiaus pradžioje, panašiai kaip ir žalvario amžiuje, vakariniuose Lietuvos teritorijos rajonuose mirusieji ir toliau būdavo laidojami pilkapiuose. Šio laikotarpio pilkapiai, kurių žinome šiek tiek daugiau, negu žalvario amžiaus kapų, koncentruojasi Akmenos baseine, dabartinėse Klaipėdos ir Kretingos rajonų teritorijose. Ligi šiol tėra kasinėti Mišeikių,

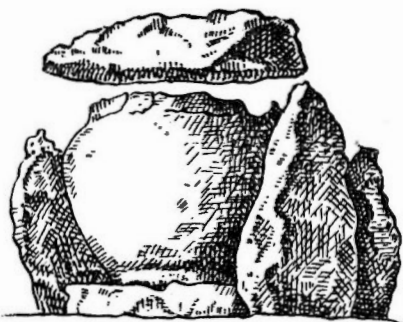

75 pav. Pilkapio planas ir skersinis pjūvis (Egliškiai, Klaipėdos raj.)

Egliškių, Kretingalės (Klaipėdos raj.) ir Kurmaičių (Kretingos raj.) pilkapynai. Visus Klaipėdos rajono pilkapynus dar XIX a. pabaigoje kasinėjo buv. Rytprūsių archeologai, tačiau jų radiniai neišliko, o literatūroje buvo paskelbti negausūs ir nevisas žinias pateikiantieji duomenys.

Egliškiuose, prie Dangės ir Saltupio santakos, dešiniajame Dangės upės krante, buvo keli pilkapiai. Vieną iš jų 1895 m.

kasinėjo A. Getzė¹. Šitie tyrinėjimai apsiribojo tuo, kad buvo iškastas nedidelis griovys pilkapio pietvakariniame pakraštyje. Supiltas aukštoje, nelygioje vietoje pilkapis buvo apie 11–12 m skersmens ir apie 1,5 m aukščio. Kasinėjant paaiškėjo, kad pilkapis turėjo maždaug 10,5 m skersmens akmenų vainiką, kurį dengė iš viršaus 10–30 cm storio sampilo sluoksnis. Į vakarus nuo pilkapio centro susidurta su 5 eilių akmeniniu rentiniu, kuris turėjo apie 90 cm aukščio ir buvo 3,2×2,9 m pločio (75 pav.).

76 pav. Degintinis kapas urnoje, apstatytas akmenimis (Mišeikiai, Klaipėdos raj.)

Tame rentinyje, primestame akmenų ir žemių, 50 cm gilumoje, ant 10–15 cm storio degėsių sluoksnio, buvo pastatytas puodas su smulkiais sudegusių kaulų fragmentais.

Kitą, apie 11 m skersmens ir 1,2 m aukščio pilkapį kasinėjo A. Becenbergeris². Šito pilkapio struktūra liko ne visiškai aiški. Iš paskelbtų duomenų susidaro įspūdis, kad jis turėjo du akmenų vainikus ir akmeninį grindinį savo rytiniame pakraštyje³. Šiaurvakariniame to pilkapio pakraštyje susidurta su apdegusių kaulų fragmentais ir puodų šukėmis. Be to, keliose vietose aptikta anglių, degėsių.

1891 m. Mišeikiuose A. Becenbergeris tyrinėjo vieno suardyto, ankstyvojo geležies amžiaus pilkapio liekanas⁴. Pilkapis stūksojęs aukštoje akmeningoje vietoje, todėl nustatyti jo dydį buvę sunku. Pilkapio sampile buvę gausu akmenų, o centrinėje ir rytinėje jo dalyje buvusios rastos 7 ryškesnių degintinių kapų liekanos — sudaužytų puodų šukių ir sudegusių kaulų fragmentai. Be

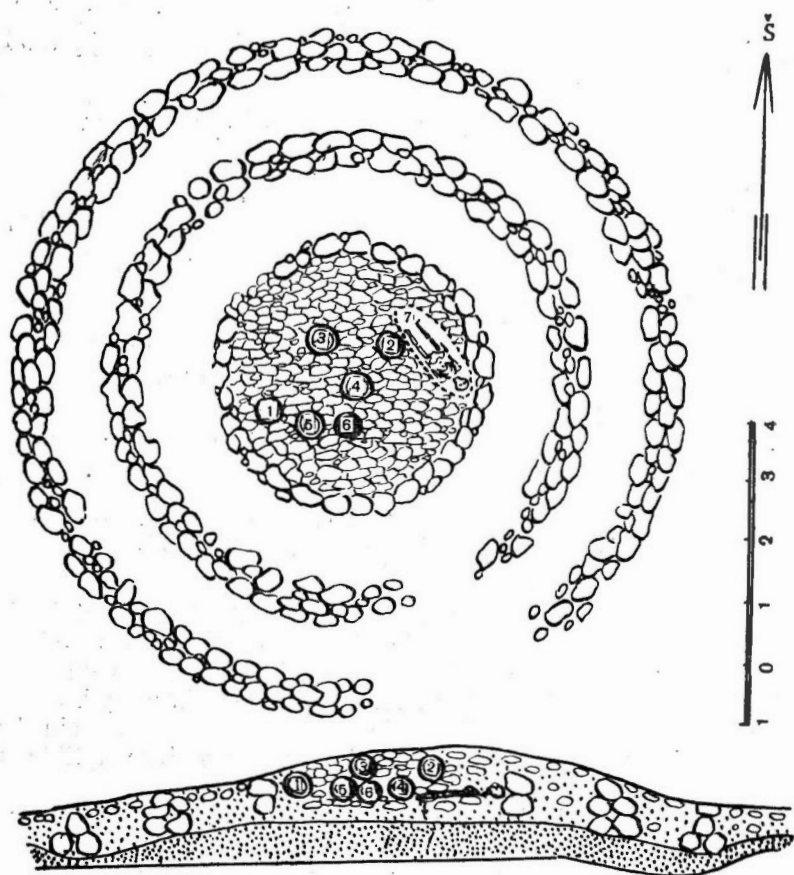
¹ Zr. A. Götze, Hügelgräber bei Eglien-Niclau, Kreis Memel.—„Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 23, Königsberg, 1914, S. 85–87, Tfl. IV.

² Zr. A. Bezenberger, Hügelgrab bei Egliszken, Kr. Memel.—„Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 21, Königsberg, 1900, S. 86–87.

³ Zr. ten pat, lent. XIV.

⁴ Zr. A. Bezenberger, Einige Ostpreussische Hügelgräber. III Mišeiken, Kreis Memel.—„Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 18, Königsberg, 1893, S. 82–85.

to, dar dešimtyje vietų buvę rasta pavienių puodų šukių ar paskirų sudegusių kaulų fragmentų, todėl reikia manyti, kad pilkapyje degintinių kapų būta dar ir daugiau. Becenbergeriui pavykę iš surinktų šukių atstatyti 3 molinius puodus, kurių būta nedidelių,

77 pav. Pilkapio A planas ir skersinis pjūvis:

1—6— degintiniai kapai; 7— griautinis kapas (Kurmaičiai, Kretingos raj.; 1940 m.)

su nežymiai profiliuotomis sienelėmis, žemais ir beveik stačiais kakleliais. Į tuos molinius indus buvę supilti sudegusių kaulų fragmentai. Geriausiai moliniai puodai išsilaikę kapuose Nr. IV ir V, kurie buvę įrengti iš plokščių akmenų sustatytose dėžėse (76 pav.). Kape Nr. IV, tarp sudegusių kaulų fragmentų, buvę aptikta susilydžiusio žalvario gabalėlių. Be to, pietiniame pilkapio pakraštyje, tarp akmenų, buvę rasti du trinamųjų girnų akmenys¹.

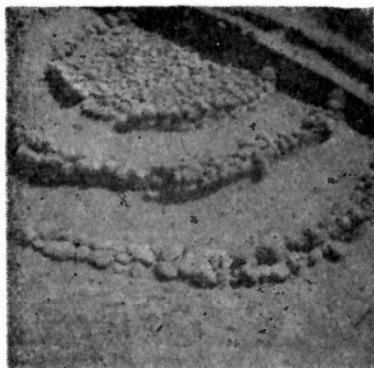
¹ Žr. A. Bezzenberger, Einige Ostpreussische Hügelgräber..., S. 84.

Tai bene patys ankstyviausi šios rūšies radiniai iš vakarinių Lietuvos TSR rajonų.

Maža ką daugiau galime pasakyti ir apie Kretینگalės ankstyvojo geležies amžiaus pilkapius.

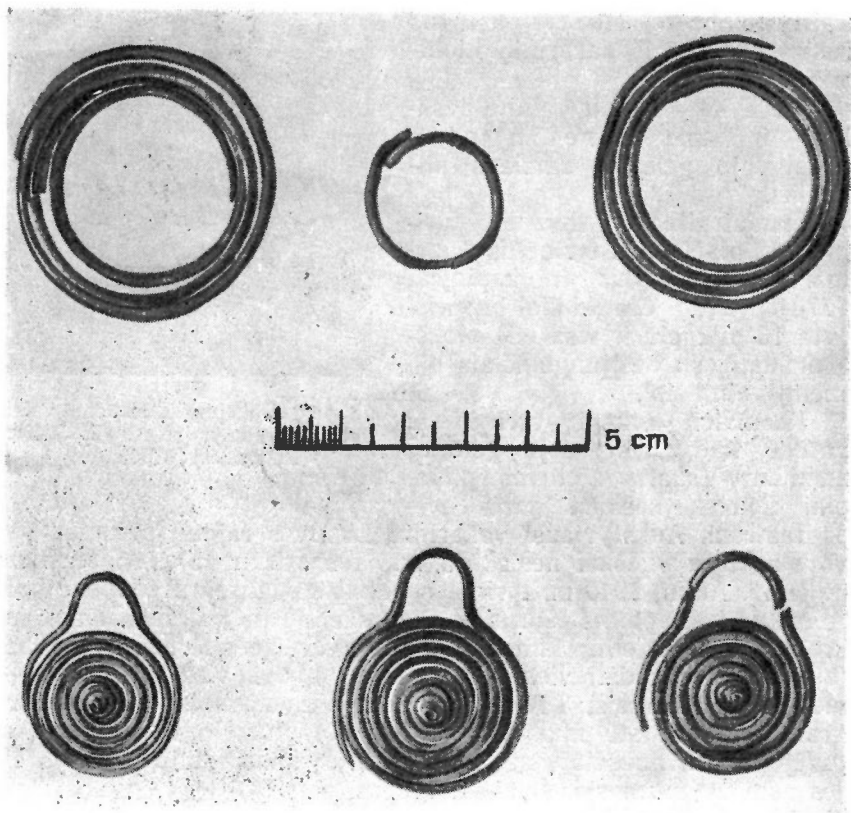
Zymiai pilnesnių duomenų turime apie plačiausiai tyrinėtus Kurmaičių pilkapius ir kapinyną (77—86 pav.). Čia iki šiol buvo ištirta 10 pilkapių ir visa eilė plokštinių kapų su besijungiančiais akmenų vainikais¹.

Kurmaičių pilkapių tyrinėjimai parodė, kad ankstyvuojū geležies amžiumi Vakarų Lietuvos pilkapiai keitėsi, kaskart darėsi vis paprastesni. Ankstyviausi vakarinių Lietuvos rajonų pilkapiai savo struktūra visiškai nesiskiria nuo tos srities žalvario amžiaus pilkapių. Antai, 1940 m. tyrinėtas pilkapis A turėjo 3 akmenų vainikus (77, 78 pav.). Išorinis, 12 m skersmens vainikas buvo sukratas iš trijų eilių akmenų. Apatinė vainiko eilė buvo dviguba, joje akmenys sudėti vienas šalia kito, o dvi viršutinės eilės — viengubos. Antrasis, 8,1 m skersmens akmenų vainikas buvo sukratas 1 m atstu nuo išorinio vainiko, pilkapio vidaus link, ir gulėjo 25 cm aukščiau, negu pirmasis. Jį sudarė taip pat trys eilės akmenų: pirmosios dvi — dvigubos, o trečioji — vienguba. Trečiasis, apie 5 m skersmens akmenų vainikas, nuo antrojo nutolęs per 1,3 m, buvo sukratas, dvi eiles akmenų dedant vieną virš kitos. Šis, centrinis akmenų vainikas juosė akmenų grindinį (78 pav.). Be to, pilkapio sampilo paviršius buvo išgrįstas akmenimis ir apipiltas žemėmis. Žemės dengė ir visus kitus vainikus, todėl paviršiuje jų nesimatė. Centrinio vainiko apjuostame plote, ant grindinio arba ir aukščiau — sampile, tarp akmenų, rasti 6 degintiniai kapai, kurių Nr. 1, 4 ir 6-me aptikta puodų šukių. Galimas dalykas, kad ir čia dalis sudegintų mirusiųjų buvo palaidoti urnose. Kape Nr. 7 nedegintas mirusysis palaidotas arčiau rytinio grindinio krašto, šalia akmenų vainiko. Jo griaučiai buvo labai sunykę, todėl tepavyko tik nustatyti, kad jis gulėjo galva į pietryčius. Prie kaukolės liekanų rasta įvijiniai antsmilkiniai iš apvalios vielos ir 4 kilpinės sraiginės įvijos (79 pav.) su nežymiais

78 pav. Pilkapio A akmenų vainikai ir grindinys (Kurmaičiai, Kretینگos raj.; 1940 m.)

¹ Tyrinėti 1940, 1948 ir 1950—1951 metais. 1940 metais kasinėjęs buv. Kauno Kultūros muziejus ištyrė pilkapius A ir 1, 2. Radiniai yra KVIM. 1948 ir 1950—1951 metais tyrinėjo LTSR MA Istorijos institutas. Jis ištyrė 7 pilkapius ir eilę plokštinių degintinių kapų, datuotinių II—I a. pr. m. e. Radiniai yra VIEM.

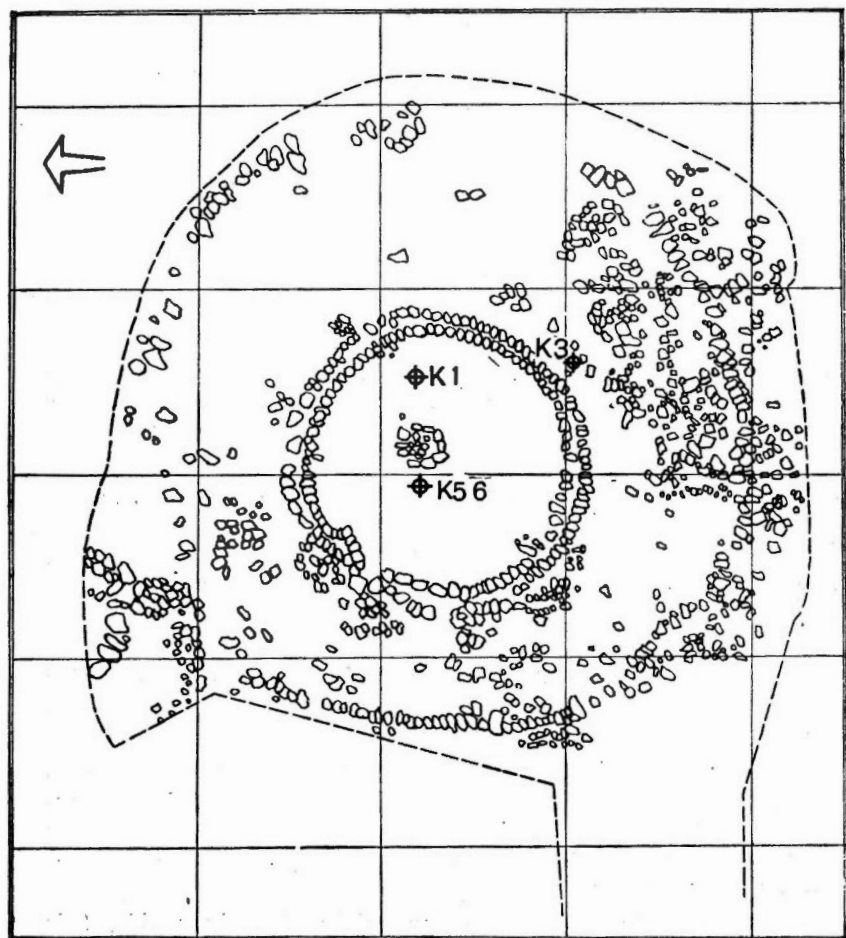
79 pav. Pilkapyje A rastos įkapės:

įvijiniai antsmilkiniai (viršuje); kilpinės sraiginės įvijos (apačioje) (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1940 m.)

storos megztos medžiagos fragmentais. Sprendžiant pagal rastuosius papuošalus, čia turėjo būti palaidota moteris. Kilpinės sraiginės įvijos, panaudotos jos kepurei papuošti, paprastai aptinkamos VI—V amžiais pr. m. e. buvusiųjų Vakarų Prūsų kapuose. Todėl šis kapas datuojamas maždaug 500 m. pr. m. e.

1951 metais tyrinėtame Kurmaičių pilkapyje Nr. 5, kuris buvo apie 10—14 m skersmens ir 1 m aukščio, taip pat susidurta su trijų eilių akmenų vainikų liekanomis ir akmenų grindiniais. Šitame pilkapyje rasti ir du degintiniai kapai. Kape Nr. 2, be urnos su sudegusių kaulų fragmentais, aptiktos geresnės kokybės dubens pavidalo indelio, kuris čia buvo padėtas kaip įkapė, liekanos.

Vėlesniųjų ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių struktūra pamažu kito. Kurmaičių pilkapis Nr. 4 jau turėjo tik du akmenų vainikus, kurių išorinis,— sudėtas iš vienos eilės akmenų,— buvo netaisyklingas 16—17 m skersmens apskritimas, o vidinis,— su-

0 2 4 6 8 10m

DEG.KAP.

PIŪVIS A-A

80 pav. Pilkapio Nr. 4 planas ir piūvis (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950 m.)

81 pav. Molinė urna iš 1940 m. tyrinėto pilkapių Nr. 1, kapo Nr. 2 (Kurmaičiai, Kretingos raj.)

82 pav. Pilkapis Nr. 2, degintinis kapas Nr. 1 (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950 m.)

krautas apie 60 cm aukščiau už pirmąjį,— teturėjo tik 7 m skersmenį. Vidinį šitokio pilkapių vainiką sudarė dvi lygiagrečios akmenų eilės, o virš išorinės jo eilės buvo sukrauta dar viena akmenų eilė. Be to, iš išorinės pusės vidinis akmenų vainikas turėjo septynis 40 cm—1 m ilgio grindinėlius, kurie sudarė tarsi trumpus šito vainiko spindulius.

Kurmaičių pilkapių Nr. 4 centrinės dalies sampile buvo aptikti 4 degintiniai kapai su molinių urnų liekanomis. Pačiame jo centre, po 1,2 m skersmens grindiniu, būta degintinio kapo Nr. 5, o po juo, dar giliau, tarp akmenų, susidurta su kapu Nr. 6. Centrinis kapas Nr. 6 įdomus tuo, kad sudegusių kaulų fragmentai buvo supilti ant plokščio, 40×38 cm dydžio akmens, o šalia jų, iš vakarų pusės, stovėjo didelis dubuo su ąsa (86 pav.). Dubenį ir sudegusių kaulų krūvelę dengė akmenys.

1950—1951 metais tyrinėtuose Kurmaičių pilkapiuose Nr. 1 ir 7 taip pat aptiktos dviejų eilių akmenų vainikų liekanos. Likusieji pilkapiai turėjo jau tik po vieną akmenų vainiką. 1940 m. Kurmaičiuose tyrinėti pilkapiai Nr. 1 ir Nr. 2, kaip ir 1950 m. tyrinėtas pilkapis Nr. 3, buvo žymia dalimi sukrauti iš akmenų, o kai kurių pilkapių sampile čia susidurta ir su akmenų grindiniais. Visi Kurmaičių kapai yra degintiniai, kai kuriuose aptiktos urnos (81, 82, 83 pav.). 1940 metais Kurmaičių pilkapyje Nr. 1 susidurta su urnomis, kurios buvo apkrautos stambesniais akmenimis. 1950 metais Kurmaičių pilkapyje Nr. 2 aptiktą urną supo akmenų vainikas (82 pav.).

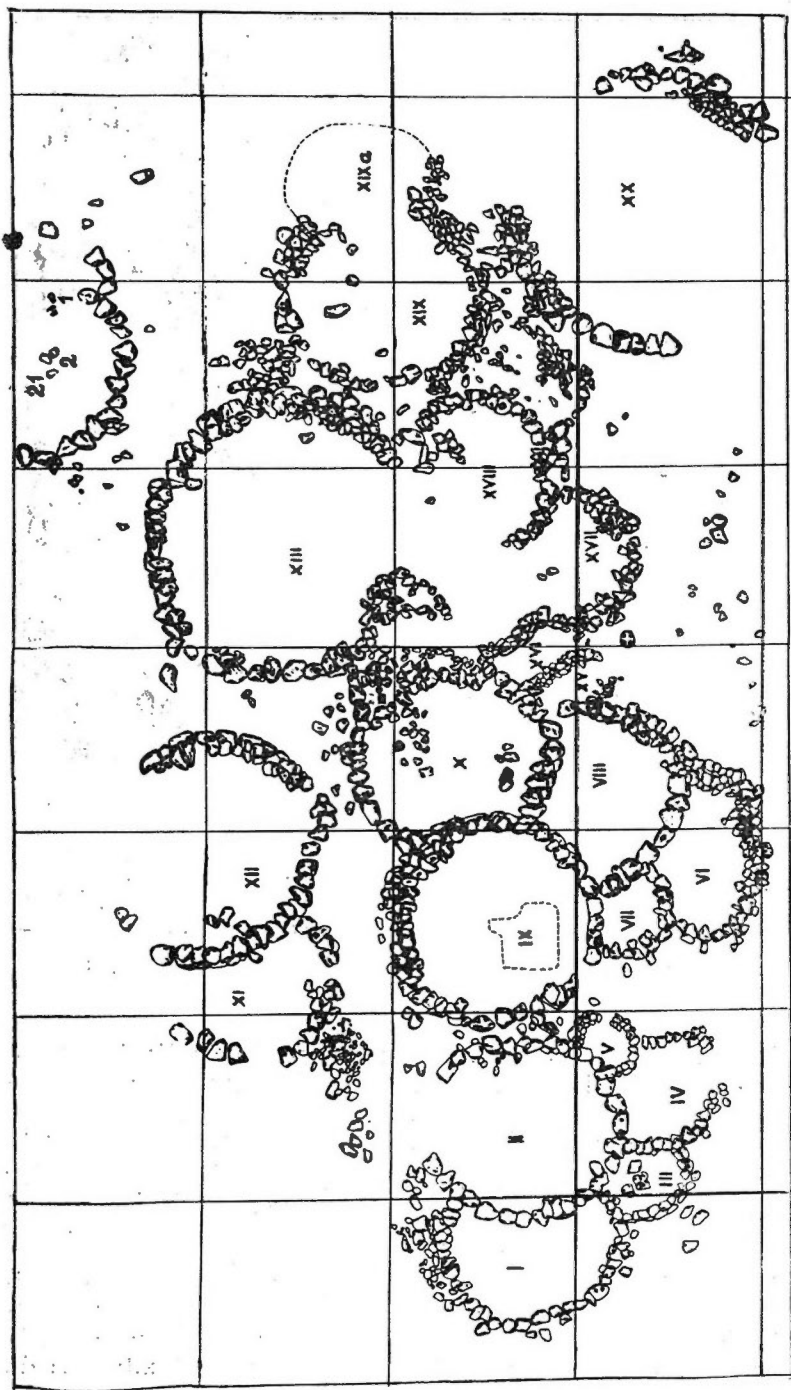
Kurmaičių pilkapių degintiniuose kapuose su jokiais įkapėmis, išskyrus keramiką ir pilkapių Nr. 3 sampile rastus pavienius arklio dantis, nesusidurta.

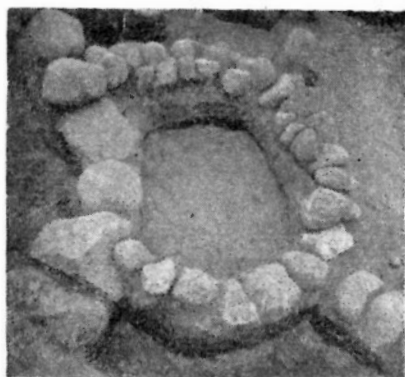
83 pav. Pilkapis Nr. 2, degintinis kapas Nr. 2 (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950 m.)

Į šiaurę ir šiaurvakarius nuo Kurmaičių pilkapių Nr. 3 ir 4 buvo aptikti degintiniai kapai, apdėti besijungiančiais akmenų vainikais (84, 85 pav.). Paprastai tokie akmenų vainikai būna labai įvairūs, jie gali būti dideli, beveik apskriti, kaip ir pilkapių; pavyzdžiui, kapas Nr. 13 turėjo 7 m skersmens akmenų vainiką. Apie kitus kapus čia buvo sudėti ovaliniai arba netaisyklingi akmenų vainikai; pavyzdžiui, kapas Nr. 2 turėjo $3,95 \times 5,4$ m, o kapas Nr. 6 — $3,4 \times 4,8$ m dydžio tokį akmenų vainiką.

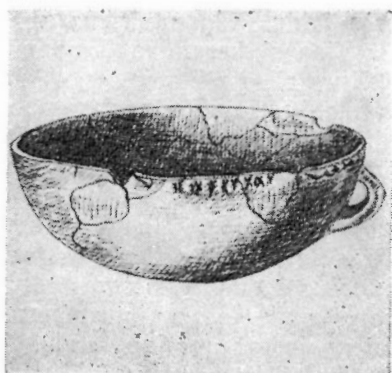
Kai kurie šitų akmenų vainikų buvo pusračio pavidalo ir, besijungdami vieni su kitais, sudarė išsistą akmenų eilių tinklą. Paprastai tokie akmenų vainikai gali būti dviaukščiai, o kai kurie iš jų sukrauti iš 4–5 akmenų eilių, sudėtų viena ant kitos. Tokiu

84 pav. Degintinių kapų, apdėtų akmenų vainikais, planas (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950—1951 m.)

85 pav. Degintinis kapas Nr. 5 (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950—1951 m.)

86 pav. Dubuo iš pilkapio Nr. 4, kapas Nr. 6 (Kurmaičiai, Kretingos raj.; tyrinėta 1950 m.)

atveju vainiko aukštis siekia daugiau kaip 70 cm, nors kai kurie šitokiuose vainikuose buvę kapai turėjo žemus sampilus ir savo dydžiu bei pavidalu buvo panašūs į pilkapius. Tačiau tokie kapai randami tik kai kuriuose akmenų vainikais atitvertuose plotuose. Kartais viename akmenų vainiku atitvertame plote aptinkami ir du kapai, pavyzdžiui, 1948 m. kasinėtas Kurmaičių kapas.

Urnos šituose akmenų vainikais apdėtuose kapuose jau žymiai rečiau randamos, nes čia dažniausiai sudegusių kaulų fragmentai esti supilti į nedideles duobutes arba išbarstyti kartu su degėsiams didesniame plote (85 pav.).

Tokius ankstyvojo geležies amžiaus, akmenų vainikais apdėtus kapus, kartais turinčius 6—7 m skersmenį ir nežymų sampilą, tenka laikyti nykstančiomis pilkapių liekanomis, jau perėjimu prie mirusiųjų laidojimo plokštiniuose kapuose, kurie paplinta vakariniuose Lietuvos rajonuose mūsų eros pradžioje.

† Vakarinių Lietuvos teritorijos rajonų degintiniai kapai medžiagos materialinei gyventojų kultūrai pažinti davė labai nedaug. Jie patvirtino tai, jog ankstyvojo geležies amžiaus žmonės mažai turėjo metalų. Žalvariniai papuošalai surasti tik Kurmaičių pilkapio A griautiniame kape. 1948 metais tyrinėtame Kurmaičių akmenų vainike irgi rasta žalvarinė grandelė ir geležies dirbinio fragmentas. Mišeikių pilkapio IV kape aptikta susilydžiusio žalvario fragmentų.

Gausiausią ankstyvojo geležies amžiaus kapų radinių grupę sudaro k e r a m i k a. Mirusiųjų sudegintiems kaulams supilti tuo metu vartoti nedideli, nuo 10 iki 18—22 cm aukščio puodai su nežymiai profiliuotomis sienelėmis ir žemais kakleliais. Šitie puodai nulipdyti iš molio su smėlio-žvyro priemaiša, silpnai išdegti, kai

kurių tokių indų paviršius nežymiai ir netvarkingai išbrūkšniuotas. Visa ši keramika būna pilkšvos ar pilkšvai rusvos spalvos.

Kurmaičių pilkapiu Nr. 4 šeštajame kape, šalia sudegusių kaulų fragmentų krūvelės, rastas dubens pavidalo, 28—31,5 cm skersmens indas su ąsa (86 pav.). Pilkapio Nr. 5 antrajame kape aptikti kito panašaus indo fragmentai. Abu tie dubenys nulipdyti iš pilkšvo, geriau paruošto molio, jų paviršius rūpestingai nulygintas. Savo forma Kurmaičių pilkapių dubenys primena ankstyvajame geležies amžiuje Didžiosios Lenkijos teritorijoje gyvenusių Lužitėnų genčių naudotus indus. Lužitėnų gentyse ypač plačiai buvo įsigalėjęs paprotys sudegintiems mirusiesiems šalia urnų dėti į kapą daug įvairių formų molinių indų. Taigi Kurmaičių pilkapių Nr. 4 ir 5 radiniai byloja, jog vakarinės Lietuvos teritorijos gyventojai turėjo ryšių su Lužitėnų gentimis.

V—I a. pr. m. e.
žalvarinių
papuošalų
lobiai
ir pavieniai
metaliniai
radiniai

Ankstyvųjų Rytų Lietuvos piliakalnių ir Vakarų Lietuvos kapinynų archeologinę medžiagą papildo to laikotarpio atsitiktiniai pavieniai žalvariniai radiniai ir lobiai. Šio laikotarpio papuošalų lobių aptikti du. P a b a l i u o s e (Panevėžio raj.) surastos keturios antkaklės iš plonos neornamentuotos žalvarinės vielos su smailėjančiais galais ir du įvijiniai smeigtai iš žalvarinės vielos (88 pav.). B a u d i j u o s e (Jiezno raj.), tvenkinyje, aptiktas įvijinis smeigtas iš apvalios žalvarinės vielos, dvi žalvarinės įvijinės apyrankės iš siauros juostelės ir trys apskritos, kiek išgaubtos plokštelės su dviem skylutėmis prisiūti prie drabužio (87 pav.). Abu šie žalvarinių papuošalų lobiai priskiriami ankstyvojo geležies amžiaus pradžiai.

Ankstyvojo geležies amžiaus pabaigai priklauso žalvarinės antkaklės su kanopiniais galais (pav. 89) iš Bajoriškių (Panevėžio raj.)¹, Šilutės apylinkių², Šlažių pilkapių (Klaipėdos raj.)³ ir Noliškių (Siaulių raj.)⁴.

Šie papuošalai aptinkami ir Latvijos teritorijoje. Jie buvo vartojami ir pirmaisiais mūsų eros amžiais.

Be to, Stepanavos (Anykščių raj.) žvyruobėje, 50—60 cm gylyje, rastas papuošalas, kurį sudaro 5 apvijų įvija su išgaubtomis apskritomis plokštelėmis iš plonos žalvarinės skardos⁵. Daugiau panašių papuošalų (bent dešimtyje vietovių) buvo rasta Latvijoje ir Estijoje, o Stepanavos radinys yra labiausiai į pietus aptiktas šios rūšies papuošalas. Manoma, kad šis žalvarinis dirbiny yra buvęs antsmilkinis.

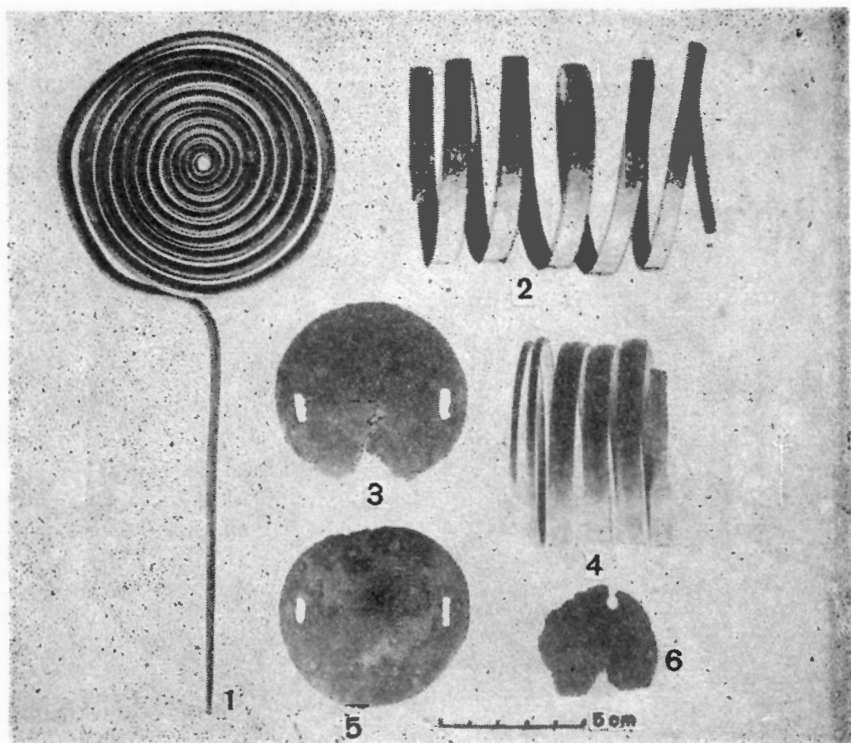
¹ Radinys yra VIEM.

² Zr. „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 21, S. 85.

³ Zr. ten pat, 85 psl., 9 pav.

⁴ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai“, 42 pav.

⁵ Zr. ten pat, 39 pav., radimo vietos nurodytos; H. M o o r a, Neue Funde der Bronze- und frühe Eisenzeit aus Estland.—„Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft“, Bd. I, Tartu, 1938, S. 372—377.

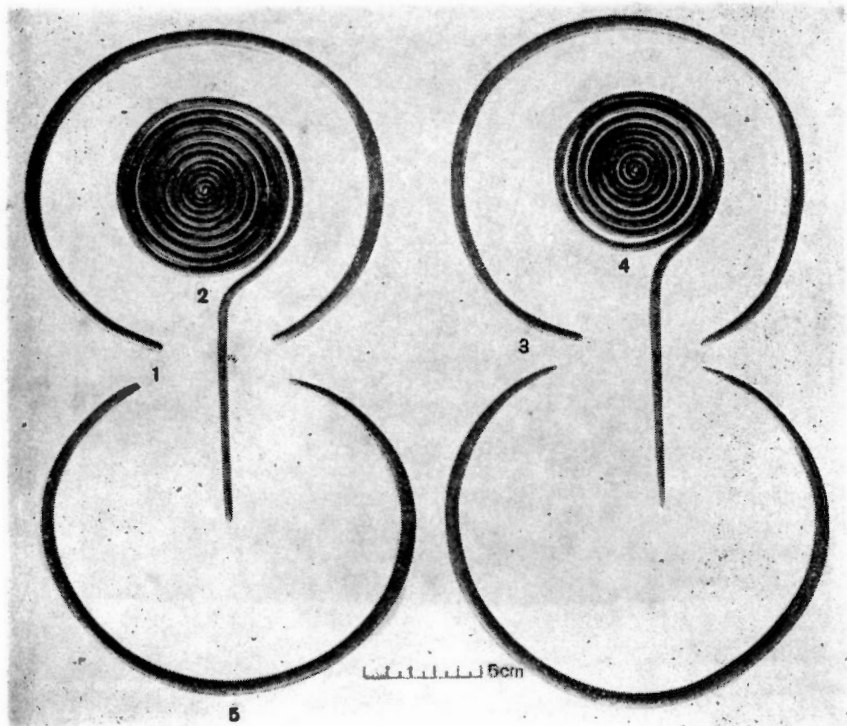
87 pav. Zalvario dirbinių lobis:

1 — įvijinis smeigtas; 3, 5, 6 — trys apskritos plokštelės; 2, 4 — įvijinės apyrankės (Baudijai, Jiezno raj.)

2. V—I a. pr. m. e. ŽMONIŲ EKONOMINĖ BUITIS IR BENDRUOMENINIAI SANTYKIAI

**Zemdirbystė,
gyvulininkystė
ir kiti
užsiėmimai**

Apžvelgdami tyrinėtuosius archeologinius paminklus ir atsitiktinius pavienius radinius, matome, kad daugiausia, žymiai daugiau, negu iš ankstesniųjų laikotarpių, žinių turime apie ankstyvojo geležies amžiaus gyventojų materialinę kultūrą. Rytų Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai parodė, kad svarbiausias to krašto žmonių verslas buvo gyvulininkystė, kad jie turėjo visus naminius gyvulius. Jie buvo ir žemdirbiai. Apie tai byloja trinamųjų girnų akmenys, aptikti Rytų Lietuvos piliakalniuose ir Mišeikių pilkapiu sampile, ir geležiniai piautuvėliai. Reikia manyti, kad žemdirbystė nuolat plėtėsi, nes I—II amžiais ji tapo jau pagrindiniu verslu. Apie tai, kad žemdirbystė ir gyvulininkystė buvo svarbios krašto ūkio šakos, kad to laikotarpio gyventojai jau turėjo kai kurių atsargų, byloja Rytų Lietuvoje itin paplitusios įtvirtintos sodybos-piliakalniai.

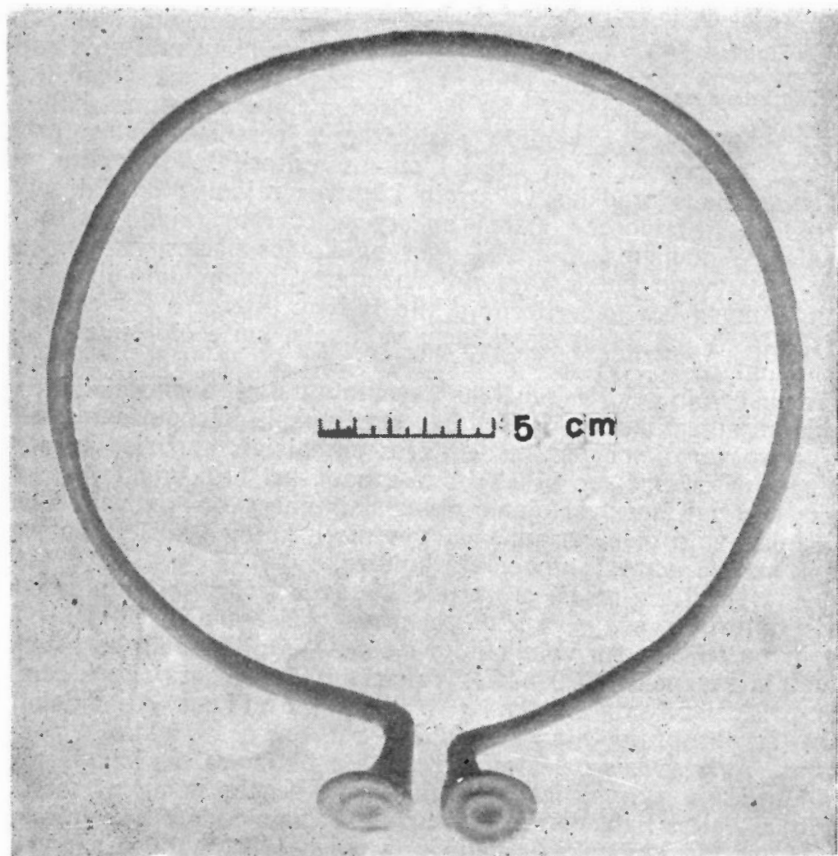
88 pav. Žalvarinių papuošalų lobis:

1, 3, 5, 6 — antkaklės; 2, 4 — vijiniai smeigtukai (Pabalčiai, Panevėžio raj.)

Ankstyvuojų geležies amžiumi namų verslai dar menkai tebuvo išsivystę, daugumą įrankių žmonės dar gamindavosi iš akmens ir kaulo. Tačiau tuo metu jau žymiai mažiau buvo smulkiųjų titnaginių įrankių, titnaginių strėlių antgalių, peilių, grąžtelių, rėžtukų ir kt. įrankių, kuriuos pakeitė metaliniai ir greičiau pagaminami kauliniai įrankiai.

Sis laikotarpis pateikė pirmuosius nežymius megtos medžiagos fragmentus iš Kurmaičių. Vadinasi, tuomet mokėta ne tik austi, bet ir megzti.

Palyginti nemažai duomenų ankstyvieji archeologiniai paminklai pateikia apie santykius su kaimynais. Kurmaičių keramika kalba apie pirmuosius aiškius lietuvių genčių ryšių su Lužitėnų gentimis pėdsakus. Nočios-Plytnicos kapo dėžė su urnomis kalba apie lietuvių genčių ryšius su kitais, pietiniais kaimynais. Tuo tarpu Stepanavos antsmilkinis ir antkaklės su kanopiniais galais byloja apie nuolat stiprėjančius lietuvių genčių ryšius su toliau į šiaurę nuo jų gyvenusiomis gentimis. Šie ir kiti ankstyvųjų piliakalnių radiniai rodo, jog, plečiantis mainams, ėmė gausėti ir metalų. Paplinta stambesni, masyvesni žalvariniai papuošalai, papuošalams imama naudoti geležis.

89 pav. Zalvarinė antkaklė su kanopiniais galais (Noliškiai, Sialulių raj.)

**Patriarchalinės
šeimos**

Apie to meto visuomeninę santvarką dar labai nedaug tegalima pasakyti. Palyginti vis dar menkas gamybinių jėgų išsivystymas (dar netobuli žalvariniai, geležiniai ir akmeniniai bei kauliniai įrankiai) nesudarė kol kas sąlygų vienam žmogui išnaudoti kitą žmogų. Tuometinis gamybos lygis dar reikalavo didesnio kolektyvo darbo, nedidelė šeima negalėjo savarankiškai ūkininkauti, žmonės buvo priversti gyventi stambesnėmis, patriarchalinėmis šeimomis, kurios vedė bendrą ūkį. Patriarchalinės šeimos nariai bendrai dirbdavo, bendrai naudodavosi savo darbo vaisiais, ir į ankstyvuosius piliakalnius tenka žiūrėti kaip į tokių šeimų sodybvietais.

Bendras ūkininkavimas, bendras naudojimasis darbo vaisiais dar neleido anuo metu atsirasti turtinei nelygybei, neleido atskiriems asmenims savo rankose sukaupti didesnių turtų. Todėl ir kapinynuose dar nepastebime ryškesnės turtingos nelygybės tarp palaidotų mirusiųjų.

Etninis
gyventojų
priklausomumas

Ankstyvojo geležies amžiaus archeologiniai paminklai yra labai svarbūs etniam klausimui nušviesti. Šių paminklų tyrinėjimai pirmiausia įrodė, jog ankstyvajame geležies amžiuje negalima kalbėti apie kokius nors gyventojų pasikeitimus, persikraustymus arba apie naujų gyventojų atėjimą į Lietuvos teritoriją. Ankstyvojo geležies amžiaus pradžios vakarinių Lietuvos rajonų pilkapiai savo struktūra ir laidosena artimi ankstyviesiems tų rajonų žalvario amžiaus pilkapiams. Vadinas, juos paliko tos pačios gentys, kurios čia gyveno jau ir žalvario amžiuje. Mirusiųjų laidojimo papročiai mūsų krašto teritorijoje kito iš lėto: pilkapius pamažu pakeitė plokštiniai kapai su akmenų vainikais, kurie čia buvo praktikuojami iki V—VI a.

Ankstyvojo geležies amžiaus gyventojų nešioti papuošalai, kaip: įvijiniai antsmilkiniai, lazdeliniai smeigtukai, kanopinės antkaklės, buvo vartojami dar ir mūsų eros pirmaisiais amžiais. Ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose paplitusi brūkšniuotoji keramika taip pat buvo vartojama pirmaisiais mūsų eros amžiais. Visa tai ankstyvojo geležies amžiaus gyventojų kultūrą susieja su pirmųjų m. e. šimtmečių gyventojų kultūra.

Ankstyvajame geležies amžiuje Lietuvos teritorijoje atsekamos dvi kultūrinės sritys, kurių vakarinę pažįstame iš pilkapių ir kapinynų su akmenų vainikais, o rytinę — iš piliakalnių su brūkšniuotąja keramika (170 pav.). Vakarinių Lietuvos rajonų kapinynai priskiriami vakarinių baltų gentims, o piliakalniai su brūkšniuotąja keramika — rytinių baltų gentims. Ankstyvasis geležies amžius kaip tik ir yra tas laikotarpis, kai išryškėja rytinių ir vakarinių baltų genčių užimami plotai. Rytiniai baltai I tūkstantmetyje pr. m. e., kaip rodo piliakalnių su brūkšniuotąja keramika ir baltiškų vietovardžių paplitimas, gyveno dar gana dideliuose plotuose, toliau į rytus nuo dabartinės Lietuvos TSR teritorijos. Jų teritorijos ribos siekė Dniepro aukštupio baseiną ir apėmė žymią dalį Dauguvos aukštupio baseino. Tuo tarpu vakariniai baltai buvo apsigyvenę šiaurvakarių Lenkijoje, Kaliningrado srities teritorijoje, vakariniuose Lietuvos rajonuose ir iš dalies Kurše¹. Taigi ankstyvajame geležies amžiuje Lietuvos teritorija buvo apgyventa rytinių ir vakarinių baltų genčių.

Antikiniame pasaulyje gyvenę istorikai-geografai tuo metu neturėjo tikslesnio supratimo apie tolimesnes Šiaurės Europos sritis. Antai, istorikas Herodotas nieko aiškesnio negalėjo pasakyti apie Pabaltijį ir ten gyvenusius žmones, nes nesurado nė vieno žmogaus, kuris būtų buvęs šituose kraštuose. Jo žinios apsiriboja nurodymu, jog skitai iš šiaurės gauna degantį akmenį — gintarą².

¹ Зр. Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — «Советская археология», № 2, Москва, 1958, стр. 23—26, рис. 4

² Kai kurie kalbininkai (A. A. Vėžbovskis) yra tos nuomonės, jog Herodoto minimi budinai buvę baltai ir gyvenę I tūkstantmetyje pr. m. e. Desnos baseine. Jiems norima priskirti vadinamąją Juchnovos kultūrą.

Tik geografas Strabonas užrašė IV amžiuje pr. m. e. gyvenusio Pitėjo iš Marsilijos pasakojimą, kad toli šiaurėje, be kitų genčių, gyveną ir „ostiaoi“. Šis pavadinimas yra panašus į vėliau Tacito minimų aisčių-prūsų genčių pavadinimą, todėl ir spėjama, kad Pitėjas iš Marsilijos (Marselio) mini kaip tik tas pačias aisčių gentis. Pitėjas nurodo, jog tos gentys verčiasi žemdirbyste, maitinasi sora ir kitomis žolėmis, šaknimis ir šakniavaisiais. Javus jos kulia didesniuose pastatuose, į kuriuos būdavo sunešamos varpos. Tos gentys, pasak jo, turėjo ir kai kurių naminių gyvulių.

Tuo būdu rašytinės žinios iš dalies sutampa su archeologine medžiaga, teisingai apibūdina to meto baltų genčių ūkinio gyvenimo lygį, patvirtina, kad ankstyvajame geležies amžiuje Lietuvos teritorijoje gyveno tos pačios gentys, kurias randame čia ir mūsų eros pradžioje.

II. GIMININĖS SANTVARKOS IRIMO LAIKOTARPIS

(I—IV m. e. a.)

**Laikotarpio
pavadinimas**

Pirmasis mūsų eros tūkstantmetis taip pat priklausė geležies amžiui. I—IV amžiais gamybinės jėgos jau tiek buvo išaugusios, kad archeologai aiškiai gali atsekti gimininės santvarkos irimą, ir kaip tik dėl to šitie amžiai ir laikomi gimininės santvarkos irimo laikotarpiu. Ankstesnėje archeologinėje literatūroje šis laikotarpis vadinamas romėniškuoju periodu, arba senuoju geležies amžiumi.

Mūsų eros I—IV amžiams apibūdinti archeologinės medžiagos turime jau žymiai daugiau, negu ankstesniesiems laikotarpiams. Apie šį laikotarpį žinių pateikia ištyrinėtieji Lietuvos teritorijos piliakalniai ir senovinės gyvenvietės, nemažas skaičius laidojimo paminklų (97 pav.), gausybė įvairių dirbinių ir kai kurie rašytiniai šaltiniai (pvz., Plinijus Vyresnysis, Kornelijus Tacitas). Tiesa, šitie dokumentai labai riboti, trumpi, daugiausia liečia prekybą gintaru, todėl ir toliau pagrindinius duomenis apie I—IV a. Lietuvos teritorijos gyventojus teikia archeologijos mokslas. Rašytinius šaltinius aptarsime skyrelyje „Mainų prekyba“.

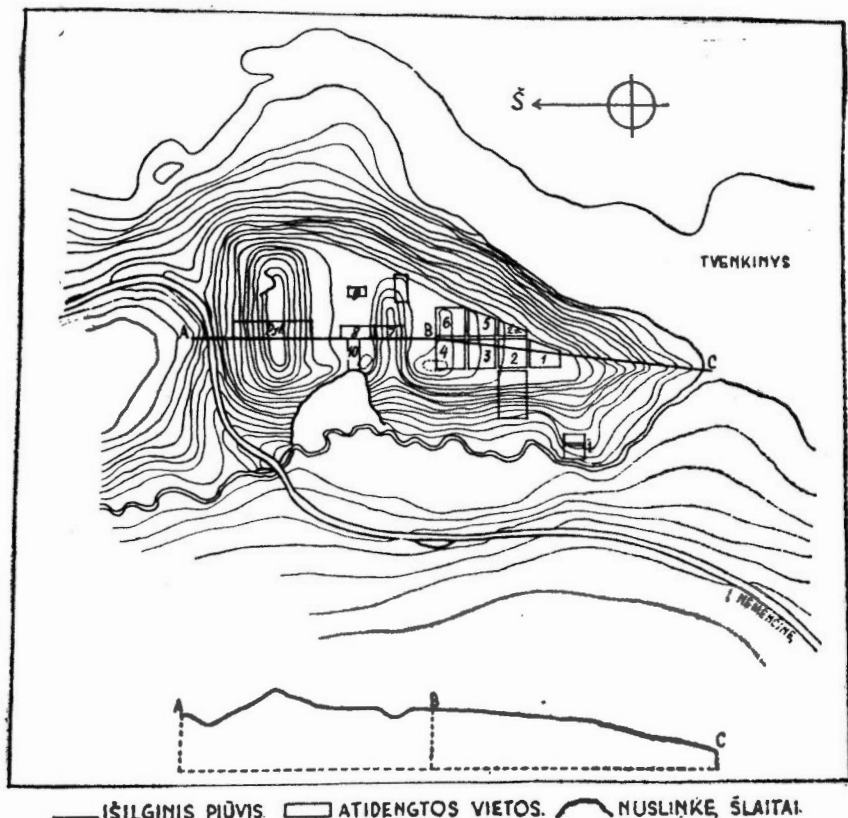
1. I—IV a. ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

**I—IV a.
tyrinėtieji
piliakalniai
ir gyvenvietės**

Dalis ankstyvajame geležies amžiuje įrengtų piliakalnių dar tebebuvo naudojami ir pirmaisiais m. e. amžiais (Vozgėlių, Vėlykuškių, Moškėnų (71 pav.) ir kt.), nors kai kurie iš jų tuo metu jau buvo apleisti (Dūkšto ir Petrašiūnų piliakalniai). Tačiau šituo laikotarpiu atsirado ir daugelis naujų piliakalnių.

Remiantis turimais piliakalnių tyrinėjimų duomenimis, galima tvirtinti, kad I—IV amžiais Lietuvos teritorijoje buvo dviejų pagrindinių tipų piliakalniai: jau prieš tai įrengti sodybvietinio tipo, arba bendruomeniniai, piliakalniai ir naujai atsiradę nedideli, smarkiai sutvirtinti piliakalniai.

Vienas iš tokių sodybvietinio tipo piliakalnių ir yra tyrinėtasis Nemėnčinės piliakalnis (90, 91 pav.), įrengtas kalvoje,

90 pav. Nemenčinės piliakalnio planas

gulinčioje dešiniajame Nemenčinėlės upelio krante, apie 1 km atstu į šiaurę nuo Nemenčinės miestelio.

Piliakalnį iš rytų pusės apjuosia Nemenčinėlė, o iš vakarų pusės — bevardis upelis, kuris ties pietiniu kalvos galu įteka į Nemenčinėlės upelį. Šiaurine piliakalnio papėde eina lauko kelias, o už jo plyti dirbamos žemės laukai.

Nemenčinės piliakalnio būta didoko, ir jis palyginti labai gerai išsilaikęs. Jo aikštelė yra trikampio pavidalo, apie 90 m ilgio ir įvairaus pločio, pietų link šiek tiek žemėjanti ir siaurėjanti. Per piliakalnio aikštelės vidurį iškastas gilokas griovys dalija aikštelę į dvi dalis: šiaurinę ir pietinę. Jei pietinis piliakalnio aikštelės galas užsibaigia tarsi žemėjančiu iškyšuliu, tai šiaurinis jos galas, kurį juosia aukštokas ir platus pylimas, yra lygus ir turi apie 40 m pločio (267 pav.). Piliakalnio šlaitai statoki, tačiau ilgai niumi apslinkę ir vietomis, ypač rytiniai ir vakariniai, išgriuvę (90 pav.).

91 pav. Nemenčinės piliakalnio žemutinis kultūrinis sluoksnius, iš molio nukrėsti židiniai, tinkas ir kt.

Kasinėjant buvo ištyrinėta Nemenčinės piliakalnio vakarinė šlaito ir šiaurinė bei pietinė jo aikštelės dalis bei kitos jo vietos: bandomojo pobūdžio perkasai buvo perkasti skersai piliakalnio griovį bei pylimą ir vakarinę jo papėdę.

Kasinėjimai parodė, kad Nemenčinės piliakalnyje būta susidariusio gana žymaus kultūrinio sluoksniu: pietinėje piliakalnio aikštelės dalyje jis buvo 130—180 cm storio, o vakariniame šlaite — net 2 m. Šiauriniame šitos aikštelės gale ir skersai ją iškastame griovyje ištiso kultūrinio sluoksniu nebuvo.

Galutinai ištyrus Nemenčinės piliakalnį, paaiškėjo, kad čia turima reikalo su dviejų skirtingų laikotarpių kultūrinio sluoksniu. Viršutiniame piliakalnio kultūriniame sluoksnyje rasta X—XIII a., o žemutiniame — II—IV a. dirbinių ir keramikos. Čia trumpai apibūdinsime tik žemutinį kultūrinį sluoksni, o viršutinio sluoksniu savybes aptarsime vėliau, paskutiniame knygos skyriuje.

Nemenčinės piliakalnio tyrinėjimai parodė, kad jame pirmosios sodybos įsikūrė jau pirmaisiais m. e. amžiais. Šiuo laikotarpiu Nemenčinės piliakalnis atrodė visiškai kitaip: buvo žymiai mažesnis, neturėjo pylimo, skersai aikštelę dar nebuvo iškastas griovys. Apgyventa tebuvo tik pietinė piliakalnio aikštelės dalis. Pati aikštelė buvo žemesnė ir šiek tiek įdubusi, joje stovėjo gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. Čia įsikūrusią sodybą saugojo natūralios gamtos kliūtys ir medinės užtvartos aikštelės pakraščiuose.

Apie Nemenčinės piliakalnio pastatus byloja išlikę židiniai, daug molio, tinko, sudegusių rąstų liekanų, ūkinės duobės, stulpų vietos ir įvairūs dirbiniai (91, 113—115, 173—175 pav.).

Nemenčinės piliakalnio II—IV a. pastatams priklauso 8 židiniai, iš kurių du sukrauti iš akmenų, o šeši — nukrėsti iš molio (91 pav.).

Iš akmenų sukrauti židiniai aptikti pietinėje piliakalnio aikštelės dalyje, arčiau vakarinio jos pakraščio. Židiny Nr. 1 panašus į pailgą apskritimą. Jo akmenų vainikas sudėliotas iš kumščio didumo akmenų. Dalis to židinio (jo skersmuo 180×150 cm) nuardyta. Antrasis židiny aptiktas netoli pirmojo, ir jį sudarė iš 21 akmens sudėtas ratas; akmenų didumas — 6×8×12 cm ir 20×16×12 cm. Pietinė židinio vainiko dalis sudėta iš truputį didesnių akmenų, o jo skersmuo — 155—135 cm.

Prie židinių aptikta nemaža molio tinko. Sukritusio tinko plotas turėjo 3 m ilgio ir 1 m pločio. Be to, šalia vieno židinio akmenų vainiko rastos dviejų sudegusių rąstų liekanos, — apie 30 cm ilgio ir apie 20 cm pločio suanglėjusios medienos gabalai. Po šitais degėsiomis taip pat gulėjo tinko gabalų.

Panašių, iš akmenų sukrautų židinių rasta Vėlykuškių, Moškėnų ir Petrašiūnų piliakalniuose. Ypač puikūs židiniai aptikti Petrašiūnų piliakalnyje¹.

Gana įdomūs yra Nemenčinės piliakalnio židiniai, kurių vainikai nukrėsti iš molio (91 pav.). Šitokio židinio vietą paprastai juosia šviesios spalvos, 10—20 cm pločio, 3—12 cm storio molio juosta, sudarydama pailgą apskritimą, kurio ilgis yra iki 2 m, o plotis — apie 1 m. Šitokio židinio vidus būna pripildytas smėlio, susimaišiusio su degėsiomis. Aplink piliakalnio židinius taip pat koncentravosi molio tinko plotai.

Su šitokiais iš molio krėstais židiniai Nemenčinės piliakalnyje susidurta tyrinėtuose plotuose Nr. IV ir VI. Keturi iš tų židinių buvo paprasti, o du — dvigubi. Vienas toks dvigubas židiny aptiktas tyrinėtame piliakalnio plote Nr. VI, kvadratuose h ir 7-g. Jo juostos plotis buvo 20 cm, storis — 12 cm, o jo paties dydis — 2×1 m. Virš apatinio židinio pusračio ėjo antra molio juosta. Paties židinio viduje smėlis atrodė šiek tiek šviesesnis, susimaišęs su daugybe gerai išsilaikiusių degėsių.

¹ Zr. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“, t. V, rys. 2.

Tokių molio juostomis apvestų židinių kituose mūsų tyrinėtuose piliakalniuose nebuvo aptikta.

Ankstyvajam Nemenčinės piliakalnio statymo laikotarpiui priklauso ir giloka, dubens pavidalo duobė (91 pav.), aptikta rytiniame aikštelės pietinės dalies pakraštyje. Ši didžiulė, 15 m ilgio ir 2 m gylio duobė buvo pilna tamsesnės žemės, susimaišiusios su pelenais, brūkšniuotų puodų šukėmis, palaidais akmenimis, degėsiams, gyvulių kaulais, akmeniniais trintuvais. Čia buvo įkritusios ir keturios akmeninės trinamosios gornos. Sunku ką nors tikrai pasakyti apie šitos duobės paskirtį: čia galėjo būti ir pusiau žeminė, ir paprasta ūkinė duobė. Tokių duobių kituose piliakalniuose nesurasta.

Buvusieji Nemenčinės piliakalnio įtvirtinimai aptikti taip pat ankstyvajame jo kultūriniame sluoksnyje. Konkrečiai su tais įtvirtinimais susidurta piliakalnio vakarinio šlaito perkase, viršutinėje šlaito dalyje, ties piliakalnio aikštelės riba, kur buvo rastos sudegusių užtvarų liekanos.

Ankstyvajame Nemenčinės piliakalnio kultūriniame sluoksnyje aptikta daug keramikos, kaulo ir metalo dirbinių. Čia ypač buvo gausu brūkšniuotu paviršiumi puodų šukių, plokščių tinklo svorelių (174 pav.), Djakovo tipo svorelių (173 pav.), kaulinių ylių, iš geležies padirbtų kaltelių, peilių, piaučuvėlių, dalgių, kirstukų ir kt. dirbinių (113, 114 pav.). Piliakalnyje, prie židinių, aptikti du įvynijiniai antsmilkiniai, plokštelinis antsmilkinis (124 pav.) ir įvynijinio antsmilkinio fragmentas, be to,—kelios trinamosios gornos (115 pav.). Visi išvardintieji dirbiniai būdingi II—IV amžiams.

Tačiau prie piliakalnio nebuvo jokios gyvenvietės ir kapinyno. Matyti, gyvenvietės būta nedidelės, ir ilgainiui jos vieta sunyko. Kad šalia Nemenčinės piliakalnio dar stovėta ir atskirų sodybų, rodo laukuose, į pietvakarius nuo piliakalnio, aptiktos geležies kritės ir gargažės.

Pirmiesiems m. e. amžiams priklauso ir Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnis (netoli Girkalnio, Raseinių raj.)¹. Nors L. Kžyvickis, kasinėjęs šį piliakalnį 1910 m., ir paskelbė tyrinėjimų rezultatus spaudoje, vis dėlto jiems pilnutiniau apibūdinti trūksta duomenų.

Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnis įrengtas neaukštoje bei nedidelėje kalvoje, turinčioje 33 m ilgio ir 23 m pločio aikštelę. Piliakalnyje nėra jokių pylimų ar griovių, savo išorinėmis ypatybėmis jis artimas sodybvietinio tipo Aukštaitijos piliakalniams.

Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnio kalvoje buvo išlikęs žymus kultūrinis sluoksnis, kur susidurta su akmenų grindiniais, daugybe puodų šukių, apdegusių grūdų ir metalų dirbinių. Gyvulių

¹ Zr. L. Krzywicki, Piliakalnia w Gabrieliszkach.—„Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy zolozenia Uniwersitetu Stefana Batorego w Wilnie“, Warszawa, 1931, str. 175—190.

kaulų šiame piliakalnyje rasta labai nedaug, bet iš jų paminėtini arklio kaulai.

Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnyje taip pat aptikta didoka — apie 2 m skersmens ir apie 0,5 m gylio — piltuvėlio pavidalo duobė. Jos šonai rūpestingai išgrįsti dviem eilėmis akmenų. Duobėje buvo apie 74 gorčiai apdegusių, susimaišusių su žemėmis grūdų (grynų grūdų išsijota apie 13 gorčių). Situose grūduose aptikta apdegusių duonos gabalų, beržo tošies gabalų ir 6 Romos monetos, iš kurių vienos būta nukaldintos Marko Aurelijaus, o tai įgalina piliakalnį datuoti II—III m. e. amžiais.

Pirmaisiais m. e. amžiais jau buvo pradėti naudoti Impilties ir Apuolės piliakalniai (265, 266 pav.). Prie šitų piliakalnių jau kūrėsi ir pirmosios sodybos. Ypač didelė to meto gyvenvietė yra išlikusi prie Impilties piliakalnio. Tačiau pastaroji nėra kasinėta. Apie ankstyvąjį šitų piliakalnių laikotarpį išsamesnių žinių neturime.

Pirmaisiais m. e. amžiais atsirado ir daugelis nedidelių, turėjusių žymius sutvirtinimus, piliakalnių. Daugiausia tokių piliakalnių iširta Nemuno vidurupio rajone: Jiezno, Alytaus, Prienų, Kaišiadorių ir gretimuose rajonuose. 1954—1957 metais čia buvo tyrinėti Migonių, Bačkininkėlių, Dovainonių, Rumšiškių, Žiegždrių ir Lavariškių piliakalniai.

Siems visiems piliakalniams būdinga tai, kad jie įrengti Nemuno ar nedidelių upelių pakrančių kalvose, turi labai stačius šlaitus, aukštus pylimus ir labai nedideles piliakalnių aikšteles. Jų pylimai paprastai būna supilti iš gamtos kliūčių neapsaugotos, laukų pusės. Jeigu toks piliakalnis įrengtas iš visų pusių prienamąje kalvoje, tai jo aikštelė būna apjuosta pylimu iš visų pusių. Šitų piliakalnių aikštelės būna stebėtinai mažos, dažnai neviršija ir 100 m² ploto, o kartais — dar net mažesnės (Pridotkų, Poteronių, Lavariškių, Rokiškio, Dovainonių piliakalniai). Tokiose nedidelėse aikštelėse nebūdavo gyvenamųjų bei ūkinių pastatų, kurie paprastai stovėdavo piliakalnio papėdėje. Tyrinėjant prie tokių piliakalnių aptinkamos sodybviečių liekanos.

Būdingiausias iš to tipo įrenginių yra Migonių (Jiezno raj.) piliakalnis (92 pav.), stūksąs Kruonės upelio kranto iškyšulyje, kairėje jo pusėje. Piliakalnio šlaitai nepaprastai statūs bei aukšti. Pietinėje piliakalnio dalyje, kur kalva buvo žemesnė ir lengviau priešui prieinama, supiltas aukštas pylimas, juosiantis aikštelę iš dalies ir iš pietvakarių bei pietryčių pusės. Šito pylimo ilgis yra 18 m, aukštis — apie 4 m (iš vidaus pusės), o iš lauko (drauge su šlaitu) — iki 16 m. Visa išorinė pylimo dalis drauge su šlaitu buvo išgrįsta stambiais akmenimis, kaip ir kituose piliakalniuose (Krikštonys).

Prie Migonių piliakalnio yra išlikusios buvusių sodybų žymės, kurios ypač ryškios pietinėje, vakarinėje ir iš dalies rytinėje piliakalnio pusėje.

Migonių piliakalnis ir prie jo buvusių senovinių gyvenviečių plotai kasinėti 1954—1955 ir 1957 metais¹. Tyrinėjant buvo iškasinėta visa šito piliakalnio aikštelė, padarytas ties pylimo viduriu piūvis (93 pav.) ir ištirti 4 senovinės gyvenvietės plotai.

Ištyrus Migonių piliakalnio aikštelę, paaiškėjo, kad čia kultūrinis sluoksnis vietomis siekia iki 2,5—2,8 m storio. Jame susidurta su degėsiais, akmenų grindiniais, puodų šukėmis, gyvulių

92 pav. Migonių piliakalnio bendras vaizdas iš rytų pusės (Jiezno raj.)

kaulais. Degėsiai ir akmenų židiniai koncentravosi aikštelės pakraščiuose, ypač vakariniame jos pakraštyje, ir vidinės pylimo pusės papėdėje (93 ir 94 pav.).

Šio piliakalnio akmenų grindiniai pasirodė jau 40—60 cm gilumoje, o galutinai išryškėjo 140 cm gilumoje. Situos grindinius sudarė laisvai sumesti, nedideli, dažnai nuo ugnies suskeldėję akmenys, kurių būta išdėstyti nevienodame lygyje. Po akmenų grindiniais gulėjo suanglėję rąstai, kurie ypač gerai buvo išsilaikę vakariniame aikštelės pakraštyje ir vidinėje pylimo papėdės pusėje. Suanglėjusių rąstų būta įvairaus dydžio, ir jie gulėjo suvirte įvairiomis kryptimis vienas ant kito bei vienas šalia kito. Gerai išsilaikė apdegę rąstai šiaurvakarinėje aikštelės dalyje. Čia, 1,73 m × 0,77 m plote, gulėjo šalia vienas kito 5 suanglėję rąstai (94 pav.), kurių vidutiniškas ilgis buvo 1,45 m, plotis — 13 cm ir storis — 1,5—2,5 cm.

Migonių piliakalnio pylimas supiltas ne iš karto, o per ilgesnį laiką. Tyrinėjant buvo atsekti keturi pylimo statymo periodai, vienas nuo kito besiskiria aiškiais anglių ir pelenų juostomis. Pats pirmasis pylimas yra buvęs nedidelis, maždaug 1,2 m aukš-

¹ Zr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, I t., 44—64 psl.

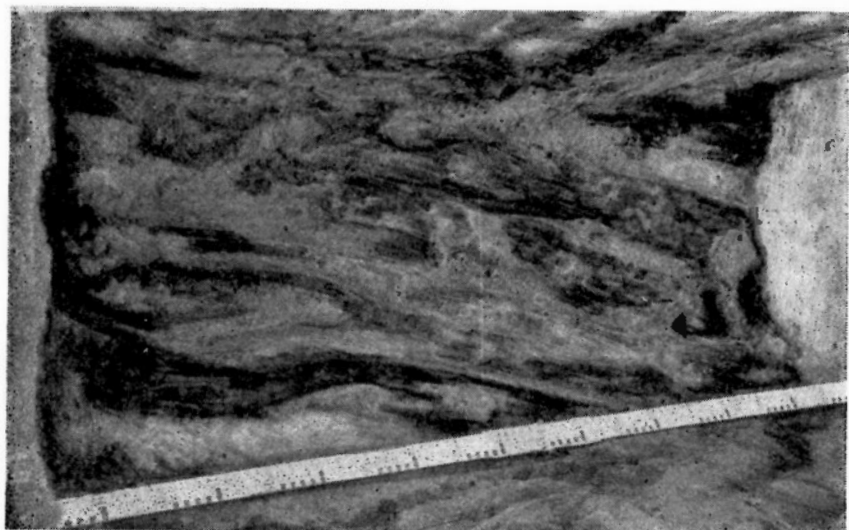

93 pav. Migonių piliakalnio akmenų grindinys ir degėšiai prie vidinės pylimo papėdės (Migonys, Jiezno raj.)

čio ir 4—5 m pločio, o paskutinis — jau turėjo 4 m aukščio ir 14 m pločio ties pagrindu. Pylimas būdavo stiprinamas medinėmis užtvaramis, kurios, daug kartų sudegusios, būdavo vėl atstatomos, paaukštinant pylimą. Tyrinėjant šį pylimą, pavyko atidengti ištisas krūvas suanglėjusių ir šiaurvakarių kryptimi suvirtusių rąstų. Tie rąstai turėjo būti ilgoki ir stori, nes kai kurių jų anglių fragmentai turėjo 1,5 m ilgio ir 20 cm pločio. Tarp suanglėjusių rąstų pasitaikydavo atskirų akmenų bei akmenų krūvelių, tarp kurių buvo rastas ir geležinis įmovinis kirvis. Visi tie suanglėję šlaitų rąstai jungėsi su aikšteleje atidengtais suanglėjusiais rąstais ir sudarė vieningą visumą. Susidarė įspūdis, kad čia buvusios užtvaros, juosusios visą piliakalnio aikštelę ir saugojusios ją nuo priešų, gaisro metu buvo sunaikintos. Po tokios didžiulės katastrofos piliakalnio sutvirtinimai jau nebebuvo atstatyti, ir jis sunyko.

Migonių piliakalnio įrenginiai rodo, kad čia nuolat nebuvo gyvenama. Tam būtų kliudžiusios per maža aikštelė ir nepalankios kitos sąlygos. Negausūs ir šiame piliakalnyje rasti dirbiniai: brūkšniuotosios ir grublėtosios keramikos šukės, du moliniai, nupiauto kūgio pavidalo verpstukai, geležinė yla, žalvarinės vielos antsmilkinis su užkeistais galais, geležinės lankinės segės fragmentas, molinis tigliis, akmeniniai trintuvai ir gyvulių kaulai. Šitie negausūs radiniai rodo, kad Migonyse būta tik piliakalnio-slėptuvės, į kurią gyventojai subėgdavo pavojaus metu.

Pagrindinės Migonių senovinės gyvenvietės sodybos buvo išsidėsčiusios netoli piliakalnio papėdės. Apie tai ryškiai byloja

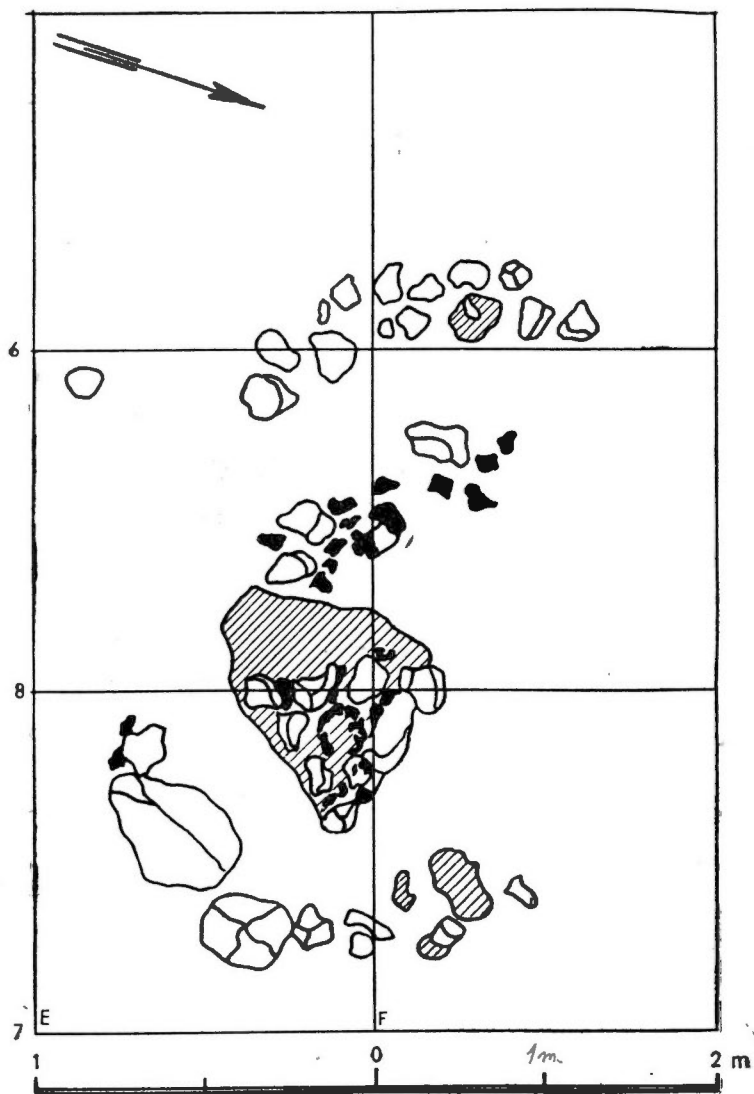
94 pav. Migonių piliakalnio aikštelės vakariniame pakraštyje rasti sudegę rąstai (Migonys, Jiezno raj.)

kultūrinis sluoksnis, tyrinėtas rytinėje, pietinėje, vakarinėje ir šiaurvakarinėje Migonių piliakalnio dalyje. Tyrinėtuose jo plotuose susidurta su ūkinėmis duobėmis, židinių ir tinko liekanomis, stulpvietėmis, puodų šukių lizdais, gyvulių kaulais, paskirais dirbiniais ir kt. radiniais. Ypač gerų rezultatų davė piliakalnio papėdės šiaurvakarinio ploto Nr. 3 tyrinėjimai. Čia buvo aptiktas neblogai išsilaikęs ovalus, dviejų vainikų židinytis ir šalia jo didžiulis puodų šukių lizdas (95 pav.). Didysis židinio vainikas, kuris turėjo 100×120 cm skersmenį, buvo sukrautas iš didokų akmenų. Šito vainiko viduryje gulėjo mažesnis akmenų vainikas, sudėtas iš 9 vidutinio dydžio akmenų. Pačiame mažojo vainiko viduryje gulėjo apverstas, dugnu į viršų puodas. Židinio vietoje taip pat buvo aptiktas deginto molio sluoksnis.

Kasant perkasą, susidurta dar su vienu, tačiau jau išardytu židinio liekanomis. Vakarinėje išsilaikiusio židinio dalyje aptiktas įdomus puodų šukių lizdas. Tos šukės koncentravosi 90–150 cm skersmens plote, o iš viso čia surasta 336 stambesnės brūkšniuotu, grublėtu ir lygiu paviršiumi puodų šukės. Tarp šukių taip pat aptikta ir gyvulių kaulų.

Tyrinėtuose Migonių senovinės gyvenvietės plotuose rasta daug ūkinių duobių su stačiomis sienomis ir lygiu plokščiu dugnu. 1957 m. tyrinėtame šitos gyvenvietės plote, prie rytinės piliakalnio papėdės, susidurta su viena ūkine duobe, kurios dugnas buvo išgrįstas akmenukais.

Migonių ūkinėse duobėse aptikta sudaužytų puodų, gyvulių kaulų, degusių ir kt. radinių. Vienoje tokioje ūkinėje duobėje, jos

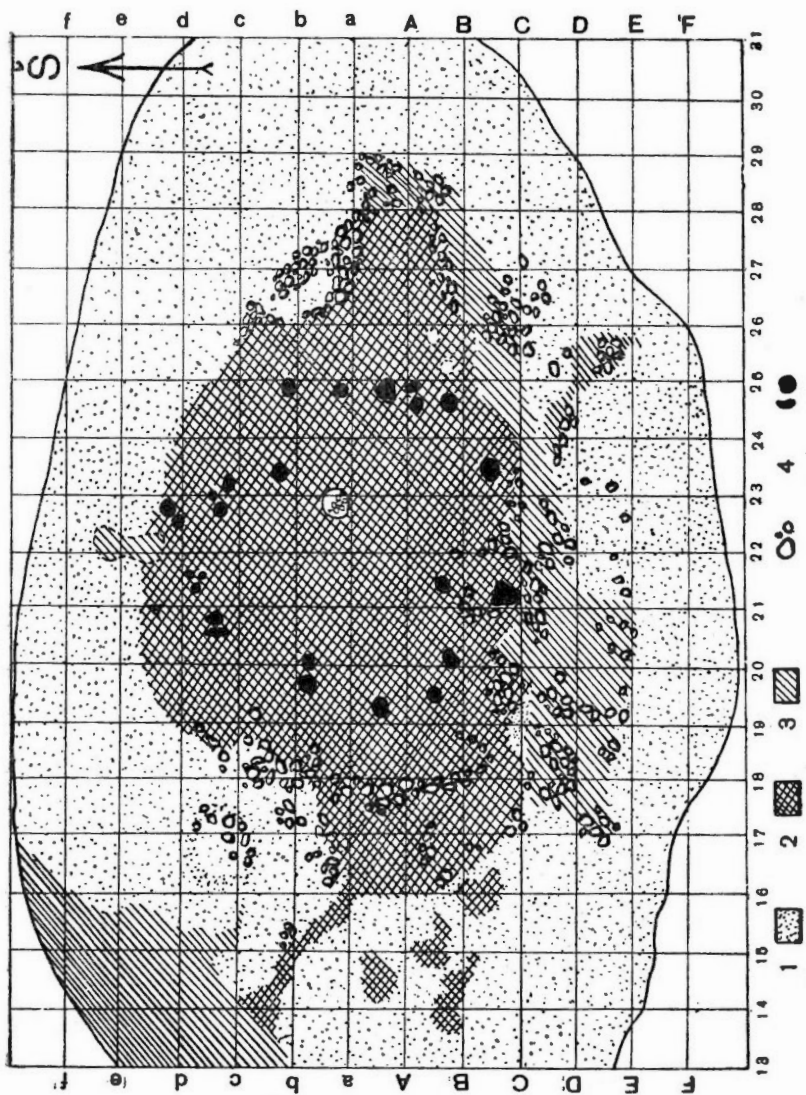
▨ Plūktas-degtas molis

□ Kultūrinis sluoksnis

○ Akmuo

● Šukės

95 pav. Migonių senovinėje gyvenvietėje surastas židinyš (Jiezno raj.)

96 pav. Bačkininkėlių piliakalnio aikštelės planas (Prienuj raj.)

dugne, buvo pastebėtas anglių sluoksnelis, be to, čia rasta gyvulių kaulų, puodų šukių ir molinis, dvigubo nupiauto kūgio verpstukas. Kitoje čia buvusioje ūkinėje duobėje, be puodų šukių ir gyvulių kaulų, aptikta geležinė yla su kauliniu koteliu ir kaulinių šukų fragmentas.

Pirmiesiems m. e. amžiams priklauso tyrinėti Bačkininkėlių (Prienų raj.)¹ ir Dovainonių (Kaišiadorių raj.) piliakalniai.

Bačkininkėlių piliakalnis stūkso kairiajame Nemuno krante, tolokai nuo dabartinės Nemuno vagos, priešais Darsūniškio miestelį. Piliakalnis įrengtas nedidelėje Nemuno kranto kalvoje, apsuptoje gilių ir plačių daubų. Jo šlaitai statoki, 20×15 m aikštelė gana plokščia, ovalo pavidalo, nežymiai pakilusi vakarų link.

Bačkininkėlių piliakalnis kasinėtas 1954—1957 m. Tyrinėjant buvo atkasta visa jo aikštelė, padengta 120—125 cm storio kultūrinio sluoksnio, kuris savo sudėtimi šiek tiek skyrėsi nuo kitų ištyrinėtų piliakalnių kultūrinio sluoksnio. Aikštelės žemė čia buvo šviesesnės spalvos, ir ją sudarė du skirtingų spalvų sluoksniai, atskirti 10—15 cm storio šviesaus smėlio tarp sluoksnio. Viršutiniame, 50—60 cm storio sluoksnyje, vyravo grublėtoji keramika, o apatiniame — 60—65 cm storio klode — brūkšniuotoji keramika.

Bačkininkėlių piliakalnio aikštelėje taip pat susidurta su keeliais akmenų grindiniais, degėšiais, molio tinku, molio asla ir duobių kontūrais (96 pav.). Čia aptikti trys didesni akmenų grindiniai buvo sukloti iš nedidelių, gana palaidai gulinčių akmenų. Suskeldėję akmenys, degėšiai, gyvulių kaulai, puodų šukės ir išdeginto molio gabalai rodo, kad čia galėjo būti židiniai, kurie buvo suardyti. Be to, piliakalnio aikštelės centre, 120 cm gilumoje, atsidendė plūkto molio asla, aplink kurią aptiktos tamsesnės spalvos, maždaug 20—30 cm skersmens ir tokio pat gylio dėmės, kurios buvo 60—70 cm atstu viena nuo kitos. Molio aslą ir buvusias stulpų vietas supo palaidas akmenų grindinys. Čia greičiausiai yra stovėjęs ovalo pavidalo, maždaug 6×4 m dydžio pastatas. Į jį būdavo įeinama iš vakarų pusės. Netoli prie įėjimo, šito pastato viduje, yra buvęs atviras, iš akmenų sukrautas, šiek tiek į žemę įkastas židinis. Iš jo išliko tik 50 cm skersmens ir 15 cm gylio akmenimis grįsta duobė, pilna degėsių. Pastato sienas sudarė statmenai sukasti stulpai, tarp kurių tarpus užpildė plonesni rąsteliai, šatrai ir net supinti žabai. Pačių sienų būta apkrėstų moliu, ką rodo sukritę atitinkamų formų tinko gabalai.

Tyrinėjamo Bačkininkėlių piliakalnio rytiniame ir pietiniame šlaite buvo iškasti ir du bandomojo pobūdžio perkasai. Jie parodė, kad pats piliakalnis žymesnių sutvirtinimų neturėjo.

Bačkininkėlių piliakalnio papėdėje, didokame plote, stovėjo sodybos, ir žemė čia yra tamsios spalvos, ariama. Šitų sodybviečių

¹ Zr. O. Navickaitė, Bačkininkėlių piliakalnis.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 103—118 psl.

plotai nuolaidėja Nemuno link, todėl archeologines jų liekanas apardė nuo kalvų bėgas vanduo. Buvusioje sodybvietėje buvo iš-tirti 6 plotai, iš viso atidengta 650 m². Kultūriniame sluoksnyje, kuris buvo 60—100 cm storio, surasta brūkšniuotosios, grublėto-sios ir lygiu paviršiumi keramikos, gyvulių kaulų, degėsių, suar-dytų židinių, stulpviečių. Čia susidurta ir su apdegusio molio plo-teliais, šukių lizdais. Visa tai byloja, jog čia stovėta įvairių pasta-tų, kurių plano ir dydžio atsekti nepavyko.

Tiek ir Bačkininkėlių piliakalnyje, tiek ir šalia buvusioje gy-venvietėje, daugiau dirbinių nesurasta, čia aptikta tik trys moliniai verpstukai, geležinis kaltelis, geležinė yla ir daug puodų šukių¹.

Paminėtinas taip pat ir tyrinėtasis Dovainonių (Kaišiadorių raj.) piliakalnis², įrengtas dešiniajame Nemuno krante, at-skiroje kalvoje, apsuptoje gilokų daubų. Šitas piliakalnis ne-didelis, jo aikštelė teturi 5×4 m plotą, iš šiaurvakarių ir rytų jis apjuostas aukštu pylimu. Pietinis status piliakalnio šlaitas, kurį ardo Nemunas, turi apie 30 m aukščio.

Dovainonių piliakalnyje, kuris kasinėtas 1957 m., buvo ištirta visa aikštelė ir dalis pylimo. Aikštelėje susidurta su palaidais ak-menų grindiniais, degėsiomis bei piliakalnimams būdingais radiniais: puodų šukėmis ir gyvulių kaulais. Įdomesnių duomenų pateikė ištirtas Dovainonių piliakalnio pylimas, kurio statybai buvo pa-naudoti akmenys, rąstai, šatros, šakos, žemės. Akmenys daugiausia koncentravosi pylimo pakraštyje, arčiau piliakalnio aikštelės, bet nemaža jų rasta ir kitose pylimo vietose. Čia labai ryškios buvo medinės konstrukcijos, atsekamos pagal gerai išsilaikiusias degėsių eiles, iš kurių išpreparuota tik septynetas. Kol kas neiš-aiškinta, ar šitie degėsiomis sudarė atskirus pylimo tvirtinimo etapus, ar tai buvo tik sutvirtinimų likučiai.

Piliakalnio aikštelėje ir pylime susidurta su brūkšniuotąja, grub-lėtąja ir lygiu paviršiumi keramika: surinkta apie 300 šukių, iš kurių 140 priklausė brūkšniuotajai keramikai ir tiek pat — grublė-tajai keramikai. Lygiu paviršiumi keramikos terasta tik 20 šukių. Kitų radinių, išskyrus molio tinką ir gyvulių kaulus, čia nebuvo.

Su panašiais sutvirtinimais ir tokia pat keramika bei kita ar-cheologine medžiaga susidurta ir tyrinėtuose Žiegždrių³, Rūmšiškių, Lavariškių, Aukštadvario piliakalniuose ir prie Aukštadvario piliakalnio buvusioje senovinėje gyven-vietėje. Tačiau Aukštadvario piliakalnis ir jo gyvenvietė dar tik pradėti tyrinėti, žemutiniai, ankstyvesnieji jo sluoksniai nėra kol kas ištirti, todėl apie juos ir nekalbėsime. Nėra taip pat galimybės plačiau nušviesti ir pradėtą tyrinėti Juodonių (Rokiškio raj.) piliakalnio gyvenvietę⁴.

¹ Zr. „Iš lietuvių kultūros istorijos“, III t., 131—134, 7, 8, 9 pav.

² Zr. ten pat, 131—134 psl., 4, 5 pav.

³ Zr. D. Petrauskaitė, Žiegždrių piliakalnis.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 119—124 psl., 1—6 pav.

⁴ Zr. L. Nakaitė, Juodonių gyvenvietės (Rokiškio raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 138—150 psl.

Archeologų atlikti tyrinėjimai parodė, kad Lietuvos I—IV a. piliakalniams būdinga brūkšniuotoji, grublėtoji ir lygiu paviršiumi keramika (72, 73 pav.), taip pat Djakovo tipo svoreliai (173 pav.), plokšti moliniai svoreliai (174 pav.), nedideli geležiniai pautuvėliai, geležinės dalgės, geležinės ylos, geležiniai kaltai (113, 114 pav.), kaulo dirbiniai, akmeninės trinamosios gornos (115 pav.) ir kt. radiniai. Atsekamas skirtingas keramikos išsidėstymas atskiruose piliakalniuose palengvina archeologams tyrinėjimą piliakalnį datuoti, nustatyti jo panaudojimo etapus.

Ištyrinėtieji Lietuvos teritorijos I—IV a. piliakalniai ir prie jų buvusios sodybvietsės davė daug medžiagos apie žmonių būstus ir užsiėmimus. Tiesa, kol kas dar negalime pilnutinai rekonstruoti buvusių pastatų formų, jų dydžių, konstrukcijų, bet jau galima teigti, kad tie pastatai yra buvę mediniai, antžeminiai, keturkampio ar ovalo plano, su atvirais židiniiais. Netoli piliakalnių išsidėsciusios sodybos byloja apie tai, jog lietuvių gentys I—IV a. gyveno ne pavienėse sodybose, o padrikuose kaimeliuose.

Be piliakalnių ir šalia jų prisišliejusių gyvenviečių, pirmaisiais m. e. amžiais Lietuvos teritorijoje būta ir atvirų gyvenviečių, neturėjusių savo piliakalnių-slėptuvių. Tačiau tokios atviros gyvenvietės dar vos tik pradėtos tyrinėti, o anksčiau apie jas mūsų archeologai net ir nieko nežinojo. Viena tokia atvira gyvenvietė buvo aptikta Krikštonyse (Lazdijų raj.), antra — Balkasodyje (Alytaus raj.), o trečia — Galalių kaime (Utenos raj.). Reikia pažymėti, kad Krikštonių gyvenvietė visiškai netyrinėta, o Balkasodyje ir Galaliuose atlikti tik bandomojo pobūdžio kasinėjimai.

Apie atvirą senovinę Balkasodžio gyvenvietę, kur visą laiką būta amarios dirvos, sužinota tik 1958 m. pavasarį, kai patvinęs Nemunas suardė viršutinius savo kairiojo kranto sluoksnius ir atidengė daugybę puodų šukių, titnago gabalų, degėsių, gyvulių kaulų, geležies gargažių, molio tinko ir kt. radinių¹.

Ši išplauta gyvenvietė užima apie 150 m ilgio ir 12 m pločio sklypą, kurio kultūrinis sluoksnis siekia iki 80 cm storio. Čia buvo ištirtos 9 duobės ir iškasti bandomieji perkasai išplauto sklypo pakraščiuose. Apie 1 m skersmens (jų gylis nenustatytas) duobėse žemė buvo tamsi, susimaišiusi su degėsiiais. Duobių samplė susidurta su puodų šukėmis ir gyvulių kaulais.

Balkasodžio gyvenvietei būdinga brūkšniuotoji ir grublėtoji keramika, t. y. visiškai tokia pat, kaip ir anksčiau aprašytuose piliakalniuose. Be to, čia surastas geležinis ietigalis, peiliukas, trys moliniai, dvigubo nupiauto konuso pavidalo verpstukai ir kaulinis tinklo svorelis.

Su senovine Galalių gyvenvieta susidurta Luknos ežero pietinėje pakrantėje, vadinamojoje „Saloje“. Žemė čia buvo dirbama, todėl ariant ir buvo aptikta puodų šukių, degėsių bei kt.

¹ Medžiaga yra Alytaus Kraštotyros muziejuje.

radinių. 1958 metais atlikus toje gyvenvietėje bandomojo pobūdžio kasinėjimus, nustatyta, kad čia būta atviros gyvenvietės, kur susiklostė apie 1 m storio kultūrinis sluoksnius. Be kitų įprastinių radinių, Galalių sodybvietėje susidurta ir su brūkšniuotąja bei lygiu paviršiumi keramika, kuri yra ankstyva. Čia taip pat aptikti du geležiniai piaučvėliai, du moliniai tinklų svoreliai, keletas gargažių ir net titnago dirbinių — strėlės kotelis, skeltinis peiliukas ir keletas plonų skeltelių¹. Visai galimas dalykas, kad šioje vietoje žmonių gyventa dar prieš mūsų erą ir mūsų eros pradžioje. Reikia tikėtis, kad ateityje tokių gyvenviečių bus surasta daugiau, ir tuomet paaiškės jų paplitimas Lietuvoje.

I—IV a. pilkapynei Laidojimo paminklų iki mūsų eros pradžios Lietuvoje maža tėra išlikusių ir juos palyginti menkai tepažįstame. Žymiai daugiau žinome apie tuos laidojimo paminklus, kurie atsirado jau mūsų eroje. Šių paminklų tyrinėjimai parodė, kad I—IV amžiais Lietuvoje vyravo pilkapynei ir plokštiniai kapinynei (97 pav.).

Ir pirmaisiais m. e. amžiais tebebuvo paprotys laidoti miruosius pilkapiuose. I—IV a. pilkapiai, aptinkami įvairiose Lietuvos vietose, yra supilti iš žemių, o prie jų pagrindo būna sudėtas vienas akmenų vainikas. Šituos laidojimo paminklus nesunku atskirti nuo kitų laikotarpių pilkapių.

Atskiras pilkapis paprastai būna apie 0,5—1 m aukščio ir 3—6 m ar net ir 8—12 m skersmens, nors susiduriama ir su aukštesniais bei didesnio skersmens pilkapiais. Pirmųjų m. e. šimtmečių pilkapių akmenų vainikas dažniausiai esti sukrautas iš didokų, paprastų lauko akmenų ir sudaro gana taisyklingą apskritimą.

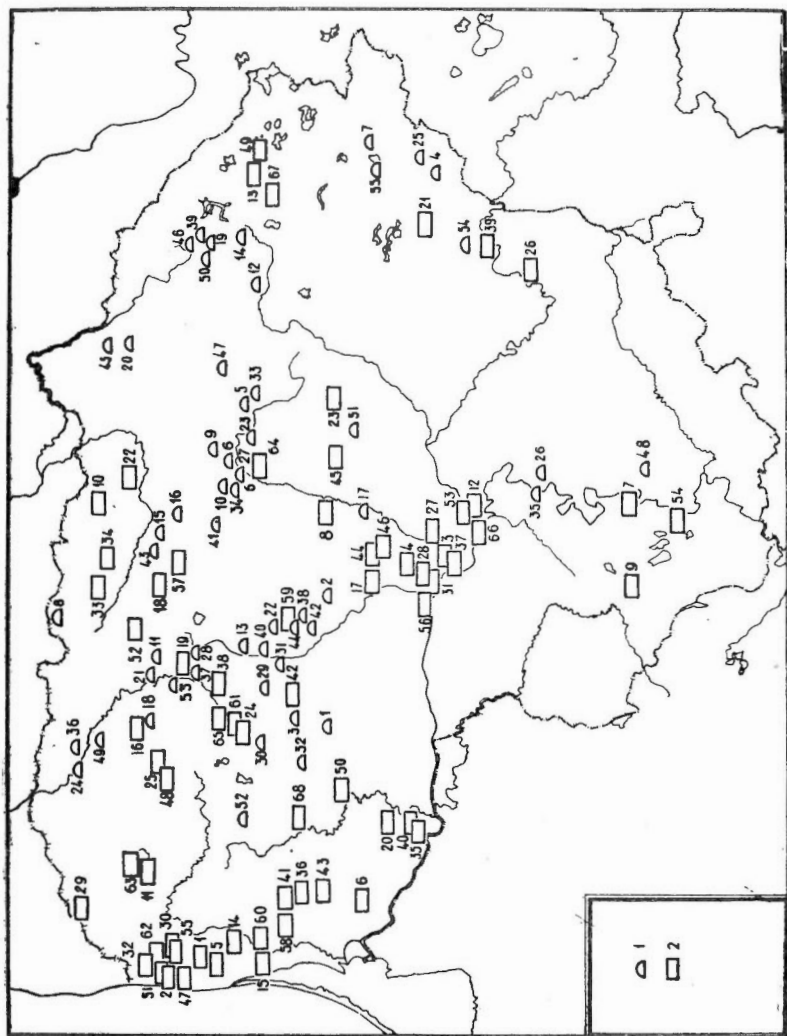
Pirmaisiais m. e. amžiais mirusieji jau būdavo laidojami nesudeginti, nors atskiruose to meto pilkapiuose dar aptinkami ir pavieniai degintiniai kapai. Viename tokiame pilkapyje paprastai esti palaidoti vienas arba du žmonės, nors kai kuriuose pilkapiuose gali būti suguldyti ir keli mirusieji (Visdergiai-Papelkiai (99 pav.), Sandrausiškė (101 pav.), Noruišiai). Jeigu pilkapyje palaidotas tik vienas mirusysis, tai jis dažniausiai guli pačiame pilkapio centre, o jei keli,— tai jų kapai aptinkami įvairiose pilkapio sampilo vietose, bet visuomet tik akmenų vainiko ribose.

Šio laikotarpio pilkapiuose aptinkama gana daug įkapių — darbo įrankių, ginklų ir papuošalų. Atskirais atvejais susiduriama net ir su tokia įkape, kaip žirgas.

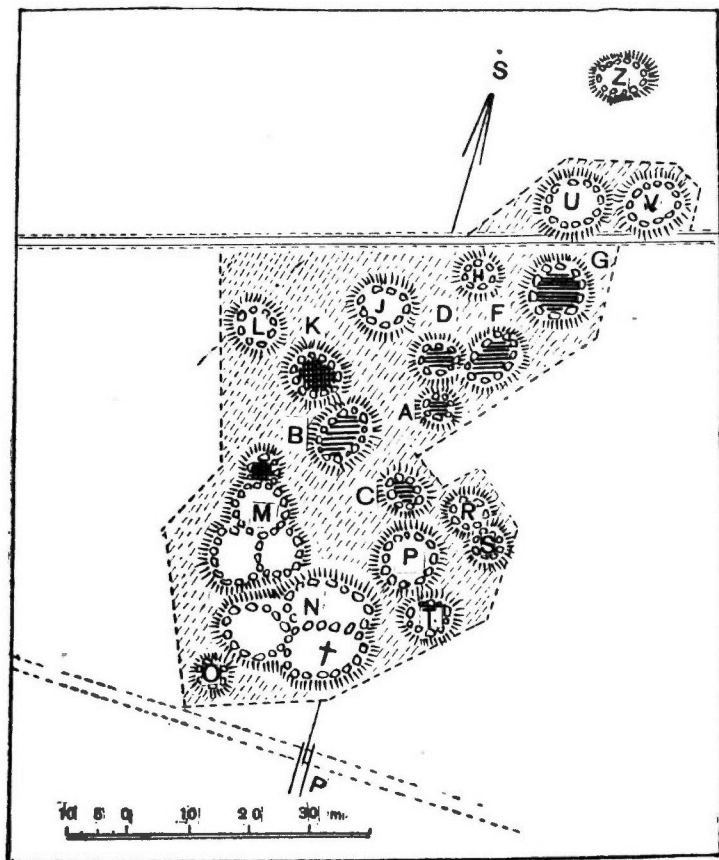
Tyrinėtų I—IV a. pilkapynei yra gana daug ir įvairiose Lietuvos vietose — vakariniuose, šiauriniuose, viduriniuose ir rytiniuose jos rajonuose. Nors šitie pilkapynei turi daug bendrų bruožų, bet atsekami ir kai kurie jų savitumai.

Iš vakariniuose ir šiauriniuose Lietuvos rajonuose tyrinėtųjų pilkapynei gali būti paminėti Visdergių-Papelkių (Kursėnų raj.), Paviekių (Šiaulių raj.), Noruišių (Raseinių raj.),

¹ Medžiaga yra Utenos Kraštotyros muziejuje.

97 pav. I—IV a. ploštinniai kapynai ir pielkavai (žr. 533—539 psl.):
 1 — pielkavai su graitintais kapais, 2 — ploštinniai graitintai kapai

98 pav. Pilkapyno bendras planas (Visdėrgiai-Papelkiai, Kuršėnų raj.)

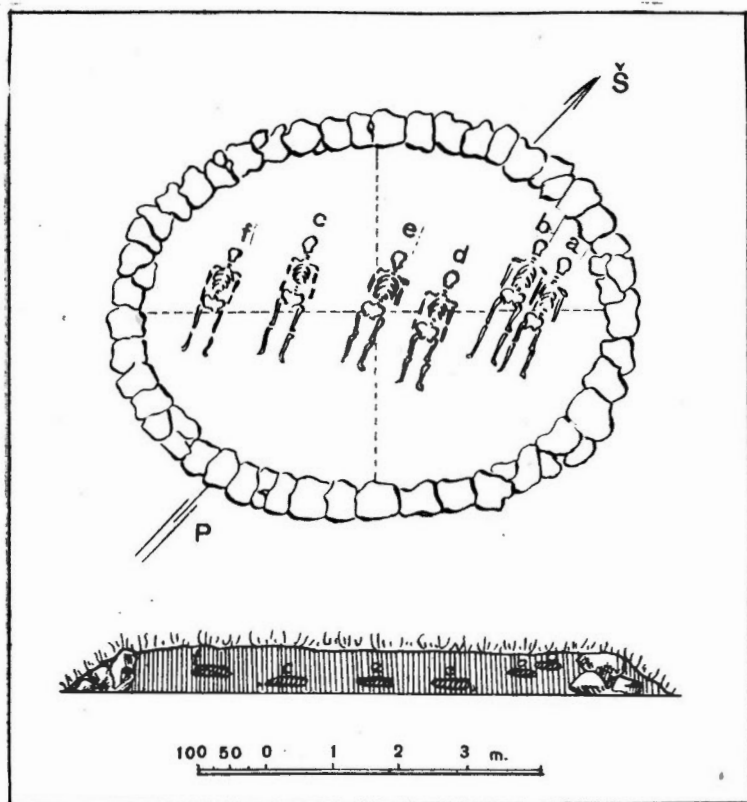
Sandrausiškės ir Rinkšėlių (Raseinių raj.) pilkapynai. Šitie pilkapynai apibūdina visus nurodytųjų rajonų pilkapius.

Ventos ir Žaiginio upelio santakoje išsidėstęs Visdėrgių-Papelkių pilkapynas XIX a. gale turėjo dar apie 20 pilkapių, iš kurių aštuonis 1884 ir 1885 m. kasinėjo T. Daugirdas (98 pav.)¹.

Visdėrgių-Papelkių pilkapiams būdinga tai, kad jie supilti arti vienas kito, atskirų pilkapių sampilai susiliečia vienas su kitu arba net ir susilieja. Šitie pilkapiai yra apie 1 m aukščio, 3–4 m arba net 9–11 m skersmens. Įdomūs yra jų ovalo pavidalo vainikai, sudėti iš dviejų eilių akmenų (99, 100 pav.).

Mirusieji Visdėrgių-Papelkių pilkapiuose palaidoti nesudeginti, buvo susidurta su 1–2 ar net ir su keliais kapais viename pilkapyje. Pavyzdžiui, pilkapyje A buvo palaidotas vienas mirusysis, pilka-

Zr. „Pamiętnik Fyzjograficzny“, t. VIII, dz. IV, tab. I–VIII, str. 1–17.

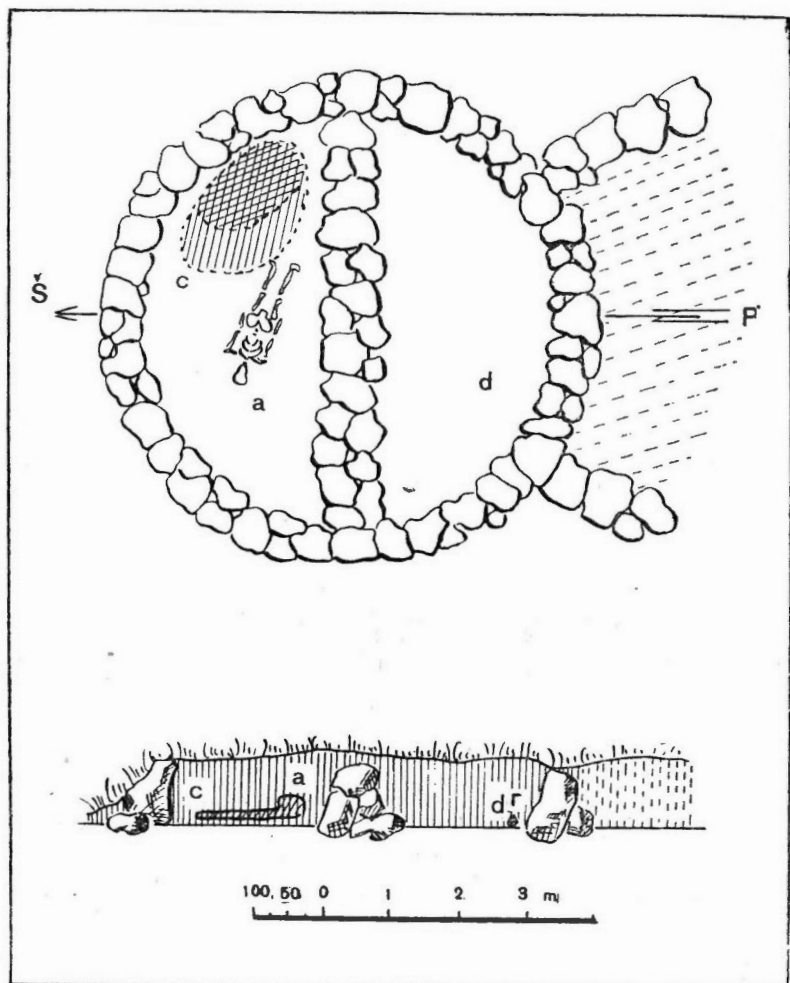

99 pav. Pilkapis F su kolektyviniais griautiniais kapais (Visdergiai-Papelkiai, Kuršėnų raj.)

pyje D — du, pilkapyje C — trys, pilkapiuose B ir K — po keturis, pilkapyje G — šeši, o pilkapyje F — septyni mirusieji (99 pav.).

Mirusiųjų Visdergiuose-Papelkiuose būta palaidotų įvairiose pilkapių gilumose. Jie gulėjo ant nugaros, įvairiomis kryptimis, nevienodai sudėtomis rankomis. Tik pilkapyje G, kur, tur būt, buvo palaidotos trys moterys, griaučiai gulėjo šalia vienas kito taip, kad vieni iš jų šonu pagulė kitus. Čia prie palaidotų mirusiųjų galvų, iš abiejų kaukolės pusių, buvo padėta po akmenį. Dalis šituose pilkapiuose aptiktų įkapių gulėjo iš abiejų kaukolės pusių, dalis netoli krūtinės ląstos. Kai kuriuose vyrų kapuose rastas mirusiojo rankose laikomas kirvis. Visdergių-Papelkių pilkapiuose aptikta geležinių įmovinių kirvių, geležinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių akinių segių, žalvarinių adatų, žalvarinių juostinių apvaliais galais apyrankių ir kt. radinių. Surastos įkapės įgalina senkapį datuoti II m. e. šimtmečiu.

Ankstyvi yra ir Paviekių (Šiaulių raj.) pilkapiai, dabar esą ariamoje smėlingoje žemėje, nors anksčiau, senovėje, čia yra

100 pav. Pilkapis M su akmenų pertvara ir kito pilkapio akmenų vainiku (Visdergiai-Papelkiai, Kuršėnų raj.)

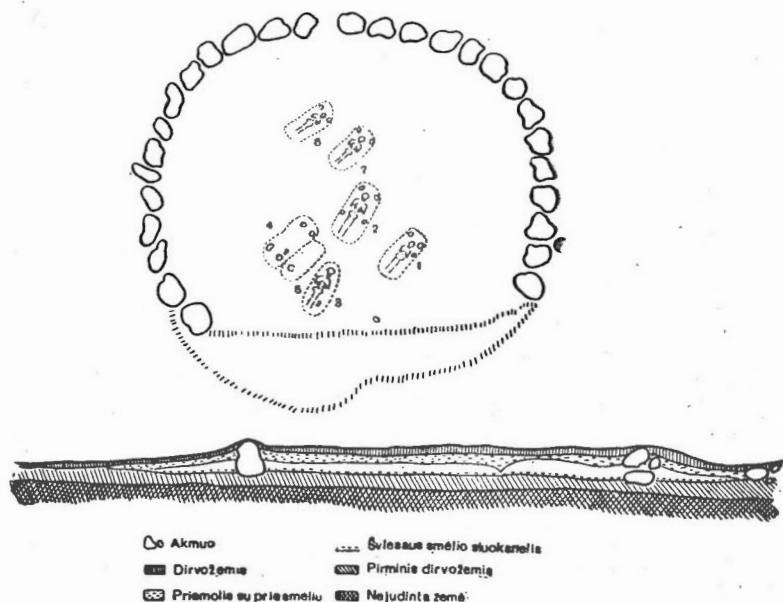
buvusios kaimo ganyklos. Pilkapyne būta iki 30 pilkapių, kurių dalis dabar suardyta. Iš jų aštuoni ištyrinėti 1933 ir 1937 metais¹.

Paviekių pilkapiams būdingi akmenų vainikai, kurie taip pat yra dvieiliai, sukrauti iš paprastų lauko akmenų. Be to, čia, šalia pagrindinio pilkapio vainiko, dar būna pridurtas mažesnis pusračio pavidalo akmenų vainikas.

Paviekių pilkapiuose susidurta ir su griautiniais, ir su degintiniais kapais, nors vyrauja griautiniai kapai. Tačiau nemaža degusių konstatuota ir griautiniuose kapuose.

¹ Zr. „Senovė“, IV t., 215 ir ki. psl., 30–32 pav.

Ištyrinėtuose Paviekių pilkapiuose rasta gana daug įkapių: antkaklių su buoželiniais ir trimitiniais galais, profiliuotų skydelinių segių, apvalaino skersinio piūvio apyrankių, įmovinių geležinių kirvukų, puošnių emalės karolių ir kt. dirbinių. Tokios įkapės paprastai priskiriamos II m. e. amžiui. Be to, pilkapiuose Nr. 14 ir

101 pav. Pilkapis Nr. 2 su kolektyviniais griautiniais kapais (Sandrausiškė, Raseinių raj.)

15 susidurta ir su tokia įkape, kaip žirgas. Pilkapyje Nr. 14 žirgas palaidotas šalia žmogaus, pilkapiu centre, o pilkapyje Nr. 15 žirgas jau pakastas skyrium, specialiai pritvirtame akmenų vainike.

Gana įdomus yra buvęs ir Sandrausiškės pilkapyne. 1939 m. šioje vietoje dar buvo išlikę 12 pilkapių, iš kurių 9 ir buvo kasinėti. Pilkapių akmenų vainikų jau būta apardytų, surenkant akmenis statyboms. Be to, šiose vietose buvo prikasinėta bulviarūsių.

Sandrausiškės pilkapių būta didokų, apdėtų dveiliais akmenų vainikais. Čia susidurta ir su kolektyviniais kapais. Mirusieji tuose pilkapiuose buvo palaidoti nesudeginti, jiems prie galvos, iš abiejų pusių, panašiai kaip ir Papelkių pilkapiuose, buvo padėta po akmenį. Akmenys, po vieną iš abiejų pusių, padėti ir ties mirusiojo krūtine, ir jo kojūgalyje (101 pav.).

Šių pilkapių sampile konstatuota daug degėsių, ypač jų nemaža aptikta pilkapyje Nr. 4¹.

¹ Pilkapyno tyrinėjimų medžiaga nepaskelbta, ji yra KVIM.

Tyrinėtuose Sandrausiškės pilkapiuose surasta II—III amžiams būdingų įkapių: žalvarinių ainių segių, žalvarinių vytinių su kilpiniais galais, ankstyvosios formos antkaklių, geležinių siaurrašmenių pentinių kirvių ir kt. radinių. Atskirai paminėtina čia aptikta žalvarinė romėniškoji profiliuota segė (150 pav., 1).

Didžiulis, apie 70 pilkapių turėjęs pilkapynas savo metu yra buvęs Rinkšelių (Raseinių raj.) kaimo laukuose. Kadangi tie pilkapiai buvo ariamame lauke, tai iki 1939 m., kada čia pradėti tyrinėjimai, jie jau buvo gerokai apnaikinti. Rinkšelių apnaikinto pilkapyno tyrinėjimų duomenys rodo, jog čia pilkapių būta sukrautų iš akmenų, o mirusieji juose palaidoti nedeginti ir sudeginti. Nors išsamesnių žinių apie tuos tyrinėjimus trūksta, bet yra žinoma, kad čia buvo rasta geležinių ylių, žalvarinių buoželinių smeigtukų, būdingų III—IV amžiams.

Mūsų eros I—IV a. priklauso ir Adakave (Skaudvilės raj.), Sodkalnyje netoli Kražių ir Noruišiuose (Raseinių raj.) aptikti pilkapiai. Jiems taip pat būdingi akmenų vainikai, griautiniai palaidojimai ir II—IV a. įkapės. Yra duomenų, kad Sodkalnio pilkapiuose rasti kažkokie akmenų statiniai ir žirgų kapai¹. 1836 metais tuos pilkapius yra kasinėjęs L. Jucevičius².

Noruišių pilkapynas taip pat buvo suardytas, imant akmenis ir žemes keliams taisyti. Čia surinkta daug įkapių: žalvarinių antkaklių kūginiais galais, žalvarinių laiptelinių segių, žalvarinių juostinių apyrankių, žalvarinių antkrūtininių grandinių, varinių Romos monetų, geležinių kirvių, geležinių ietigalių ir kt. radinių. Mirusieji Noruišių pilkapyne laidoti nesudeginti, po kelis viename pilkapyje. Pilkapynas sistemingai nebuvo ištyrinėtas.

Vidurio Lietuvoje tyrinėtų I—IV a. pilkapių būta didelių matų. Jų vainikai sukrauti iš didokų arba net ir labai didelių akmenų, o sampilai supilti iš žemių ir neturi kokių nors išskirtinių savybių. Vidurio Lietuvos pilkapius charakterizuoja Raginėnų, Berčiūnų, Pakalniškių pilkapynai ir S. Masalitinovo kasinėtos pilkapių grupės Kėdainių ir Kauno apylinkių ribose³. Situose pilkapyuose susidurta su griautiniais kapais, kur surasta daug III—IV amžiams būdingų įkapių.

Raginėnuose (Šeduvos raj.) aptikta du pilkapynai. Vienas iš jų buvo išsidėstęs pietinėje Raginėnų piliakalnio pusėje, kairiajame Daugyvenės upelio krante, antras — apie 1 km į šiaurę nuo piliakalnio, pušynėlyje, kuris yra dešinėje vieškeliu Šeduva—Rozalimas pusėje. Chronologiškai šios dvi Raginėnų pilkapių grupės yra skirtingos: I—IV amžiams priklauso pilkapynas, esąs prie pat piliakalnio.

¹ Zr. „Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst“, Bd. I, Mitau, 1840, S. 45.

² Zr. „Tygodnik Petersburski“, t. XV, 1837; „Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft“, Bd. VII, Dorpat, 1870, S. 1—2, 119.

³ Zr. M. Makarenko, Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej.— „Kwartalnik Litewski“, t. II, Petersburg, 1910, str. 103—112.

Situos pilkapius kasinėjo F. Diubua de Montpere, J. S. Abramovas ir J. Basanavičius¹. Nustatyta, kad III—IV amžiais Raginėnų pilkapių būta nedidelių, apdėtų apskritu akmenų vainiku. Situose pilkapiuose mirusieji palaidoti nesudeginti, su tam laikotarpiui būdingomis įkapėmis. Tačiau platesnių Raginėnų grupės pilkapių aprašymų trūksta, jie painiojami su V—VII a. pilkapyno pilkapiais.

Vidurio Lietuvai priklauso ir Pakalniškių (Panevėžio raj.) pilkapynas, esąs Kiršinos ir Šajos upelių santakoje. Savo metu čia būta didelės pilkapių grupės, kuri ilgainiui buvo suardyta. 1895—1896 metais 23 pilkapius ištyrinėjo Švojnicksis, o 1897 metais 17 pilkapių iškasinėjo M. Butrimovna².

Pakalniškių pilkapių būta supiltų iš žemių ir apdėtų nevienodo dydžio akmenų vainikais. Vieni šių pilkapių yra buvę mažesni (juose susidurta su 1—2 kapais), antri — didesni (juose aptikta po keletą kapų). Pavyzdžiui, pilkapiuose Nr. 1 susidurta su trimis, Nr. 4 — su keturiais, Nr. 5 — su septyniais kapais. Čia rasta žalvarinių antkaklių su trimitiniais galais, žalvarinių plokštinių antsmilkinių, žalvarinių ritinių smeigtukų, žalvarinių, apvalaus skersinio piūvio apyrankių ir kt. dirbinių³. Iš retesnių dirbinių, surastų Pakalniškių pilkapiuose, reikia pažymėti žalvarinę emaliuotą segę su trikampių lankeliu ir šiek tiek įsmaugta trikampe kojele, kuri čia pateko iš Romos provincijų. Pakalniškių dirbiniai priskirtini II—III amžiams.

Didelė pilkapių grupė yra išlikusi Berčiūnų kurorto pušyne, netoli Panevėžio. Šis pilkapynas smarkiai apardytas, bet grupėje dar yra keliasdešimt neaukštų, didelio skersmens pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Nustatyta, jog mirusieji čia palaidoti nesudeginti, po kelis viename pilkapyje, ir jiems padėtos gana gausios, III—IV amžiams būdingos įkapės. Surasta čia taip pat žalvarinių antkaklių su kūginiais galais, žalvarinių antkrūtininių grandinių, žalvarinių smeigtukų, geležinių kirvių ir kt. dirbinių. Kadangi Berčiūnų pilkapynas iki šiol nėra sistemingai ištyrinėtas, tai pilniau jį aprašyti trūksta duomenų⁴.

Vidurio Lietuvos pilkapiai nuo vakarinės jos dalies pilkapių skiriasi tik tuo, kad pirmieji paprastai turi vienos eilės akmenų vainiką ir kad čia prie griaučių nerandame padėtų akmenų.

Panašiai pilkapiai būdavo įrengiami ir rytinėje bei šiaurinėje Lietuvoje. Rytų Lietuvos pilkapiams atstovauja Mežionių (Svenčionių raj.) tyrinėtieji pilkapiai. 1894 m. Mežionių pilkapyno 7 pilkapius tyrinėjo F. V. Pokrovskis⁵. Be to, 1934 m. šį pilkapyną kasinėjo Varšuvos universiteto Archeologijos katedra, kuri

¹ Zr. P. Kulikauskas, Raginėnų archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros“ klausimas.—„LTSR MA Darbai“, SA, 2 t., 65—89 psl.

² Zr. Ф. В. Покровский, Археологическая карта Ковенской губернии, стр. 118; „Swiatowit“, t. II, str. 92.

³ Zr. „Swiatowit“, t. II, rys. 40—42, tab. XII—XV.

⁴ Pavienių radinių yra KVM.

⁵ Zr. «Труды IX археологического съезда», т. II, стр. 168—181, таб. XI.

ištyrė 9 pilkapius¹. Mežionių pilkapiai dažniausiai turi po vieną akmenų vainiką, mirusieji juose palaidoti nedeginti. Paprastai viename pilkapyje laidota po du žmones, pavyzdžiui, pilkapiuose Nr. 1, 2 ir 7 susidurta su palaidotais vyru ir moterimi, pilkapyje Nr. 5 palaidoti du vyrai, pilkapyje Nr. 3 — dvi moterys. Prie griaučių rasta žalvarinių šaukštinių antkaklių, žalvarinių lankinių žieduotinių segių, žalvarinių emaliuotų kabučių, geležinių siauraašmenių pentinių kirvių ir kt. dirbinių. Viename šitų pilkapių, prie papuošalų, buvo išlikę audinio gabalų. Prie griaučių konstatuoti gausūs degėšiai.

Pagal surastąsias įkapes Mežionių pilkapiai datuoti IV—V amžiais. Nėra duomenų nustatyti, kuo remdamiesi vėlesnieji tyrinėtojai Mežionių pilkapyne datavo VII—XII amžiais².

Varopniškių (Nemenčinės raj.) tyrinėti pilkapiai priskirtini jau V amžiui. III—IV amžiams priklauso tyrinėti Kuprių (Pandėlio raj.), Kuokšių (Rokiškio raj.), Piliakalnio kaimo (prie Kamajų) ir kt. pilkapiai.

Kuprių pilkapių grupę 1893 metais tyrinėjo S. Kaderis³. Nurodoma, kad šitie pilkapiai buvę apdėti akmenų vainikais, o viename iš jų aptikti trys griautiniai kapai be įkapių. Kituose pilkapiuose susidurta su žalvarine įvijine apyranke ir sege, turinčia žalvarinę šarnyrinę užkabą bei trikampę kojelę, ir kt. dirbiniais. Kuprių pilkapiai priskirtini III—IV amžiams.

Kuokšių ir Piliakalnio kaimo pilkapiuose aptikta žalvarinių antkaklių su kūginiais galais ir kitų IV—V a. radinių.

Rytinėje ir šiaurinėje Lietuvoje tokių ankstyvų pilkapių, kurių buvo Vakarų Lietuvoje, neaptikta. Čia dažniausiai susiduriama su pereinamojo laikotarpio pilkapiais, datuotinais IV—V amžiais (Cegelnės, Boravo, Paraisčių ir kiti pilkapyai). Šiame pereinamajame laikotarpyje jau pasirodė ir pirmieji degintiniai kapai, bet apie juos plačiau bus kalbama, aptariant V—VIII a. kapinytus.

Pietrytiniuose Lietuvos rajonuose paprastai aptinkami iš akmenų pastatyti pilkapiai, vadinamieji krūsniniai kapai. Tačiau šitokie pilkapiai būdingi jau V—VIII amžiams.

I—IV a. plokštiniai kapinytai

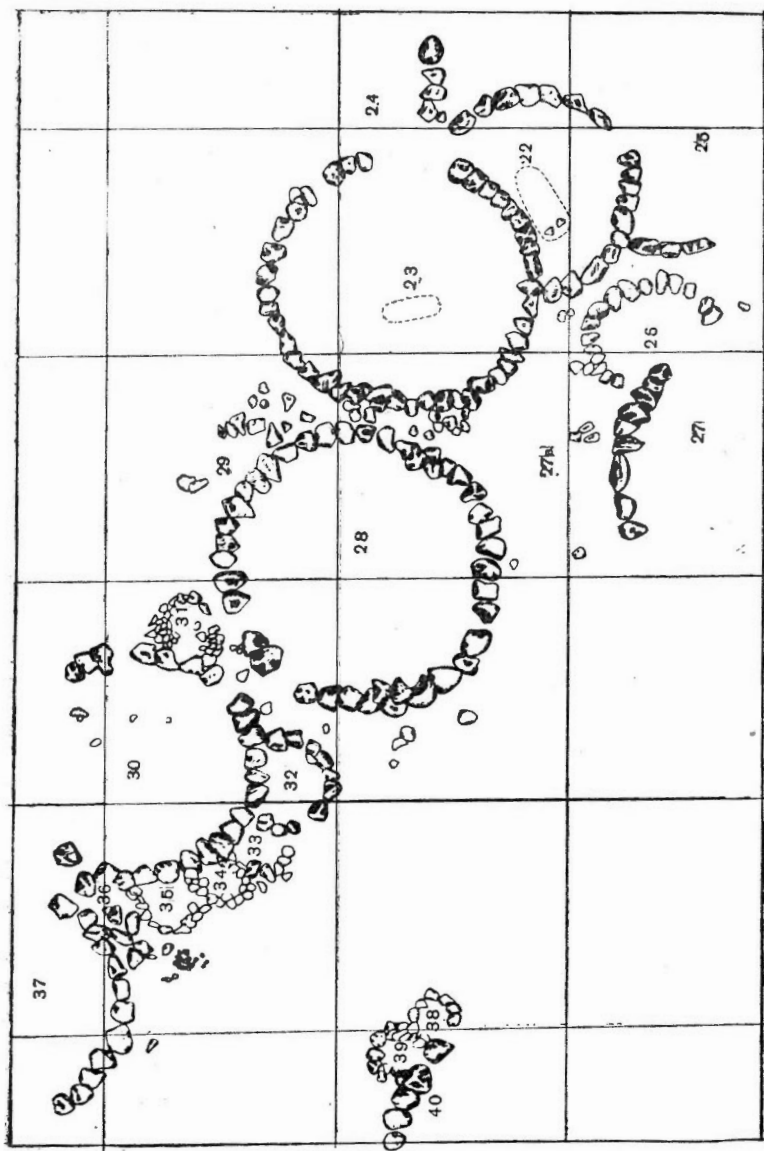
Iki mūsų eros pradžios plokštinių kapinytų Lietuvos teritorijoje nebuvo. Jie mūsų krašte atsiranda, pradėdami mūsų eros antruoju amžiumi. Daug plokštinių kapinytų yra išlikusių vakariniuose ir Vidurio Lietuvos rajonuose (97 pav.).

Šių rajonų plokštiniuose kapinytuose mirusieji paprastai būna palaidoti įvairaus dydžio ir gylio duobėse. Kartais net ir to paties kapinyto duobių dydžiai būna nevienodi. Atskiros kapo duobės kontūrai dažniausiai esti nuo 50 cm iki 80—100 cm pločio ir 120—250 cm ilgio; jų gylis svyruoja nuo 20—30 cm iki 120—160 cm, bet dažniausiai aptinkamos 60—80 cm gylio duobės. Kapo

¹ Zr. „Z Otchłani wieków“, 1936, Nr. 4—5, str. 67—68.

² Zr. ten pat.

³ Zr. „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 19, Königsberg, 1893—1895, S. 135—137.

102 pav. Kurmaičių plokštinio kapinyo plano dalis, griautinių kapų akmenų vainikai
(Kurmaičiai, Kretlingos raj., tyrinėta 1951 m.)

duobės sampile ar dugne beveik visada susiduriama su smulkiais anglies gabalėliais ar net didesniu kiekiu degėsių.

I—IV amžiais vakarinių ir vidurinių Lietuvos rajonų plokštiniuose kapinyuose mirusieji laidoti nesudeginti. Vienoje kapo duobėje paprastai aptinkamas vienas palaidojimas. Tačiau susidurta šiuose kapinyuose taip pat ir su dvigubais kapais (107 pav.). Tokių dvigubų palaidojimų rasta, tyrinėjant Veršvų ir Sargėnų kapinytus (prie Kauno), Upytės kapinyną (prie Panevėžio) (106—108 pav.) ir kitur. Vienoje Kurmaičių kapinyno (Kretingos raj.) kapo duobėje būta palaidotų net keturių vyrų.

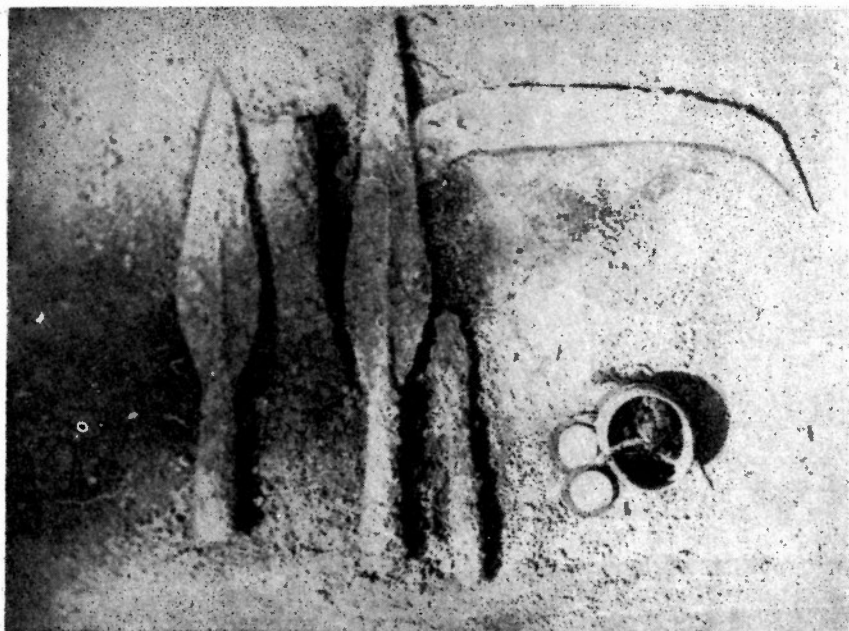
Kiek galėjo būti kapų viename plokštiniame kapinyne, nėra nustatyta, nes tokių ištiesai ištirtų kapinynų dar nėra. Tačiau būta ir tokių I—IV a. kapinynų, kuriuose turėjo būti net iki kelių šimtų kapų (Sargėnai, Veršvai).

Mirusieji plokštiniuose kapuose būna paguldyti ant nugaros, ištiestomis kojomis, įvairiai sulenktomis rankomis. Laidojant kurios nors pastovios krypties nebuvo laikomasi, bet dažniausiai mirusieji yra paguldyti galvomis į vakarus arba į rytus, nors yra jų palaidotų ir kitomis kryptimis. Jeigu vienoje kapo duobėje palaidoti du ar keli mirusieji, tai jie guli arba viena kryptimi, arba priešingomis kryptimis, pavyzdžiui, jeigu viename kape palaidota moteris ir vaikas arba vyras ir moteris, tai jie guli viena kryptimi, jeigu palaidoti du ar keli vyrai, tai jie guli arba priešingomis kryptimis, arba viena ir ta pačia kryptimi (Veršvai, Upytė).

Plokštiniuose kapuose prie griaučių randama įvairių įkapių: darbo įrankių, ginklų, papuošalų (103—112 pav.), bet daugiausia susiduriama su papuošalais. Atskiruose Lietuvos rajonuose ir atskiruose plokštiniuose kapinyuose įkapės būdavo dedamos skirtingai. Susiduriama čia ir su labai turtingais kapų priedais, bet daugiausia įkapės būna negausios arba ir visiškai jų nėra. Atskirais atvejais aptinkama ir tokia anuo metu brangi ir reta įkapė, kaip žirgas. Su žirgų kapais susidurta, tyrinėjant Kurmaičių (Kretingos raj.) ir Šernų (Klaipėdos raj.) plokštinius kapinytus.

Pirmųjų mūsų eros amžių plokštinius kapinytus galima suskirstyti į dvi grupes: 1) vakarinių Lietuvos rajonų ir 2) vidurinių Lietuvos rajonų. Šių dviejų grupių kapinynai turi daug bendrų, tačiau ir skirtingų bruožų.

Vakarinių Lietuvos rajonų plokštiniai kapinynai atsirado ne staiga. I—IV amžiais, vystantis gamybinėms jėgoms, keitėsi visuomeniniai santykiai, kito ir pasaulėžiūra. Čia prieš tai vyravęs kūnų deginimo paprotys pamažu išnyksta, įsigali nedegintų kūnų laidojimas paprastoje kapo duobėje. Toks laipsniškas perėjimas nuo papročio deginti mirusiųjų kūnus prie laidojimo griautiniame kape ryškiai pastebimas tyrinėtame Kurmaičių (Kretingos raj.) kapinyne.

103 pav. Kapo Nr. 10 įkapių dalis (Kurmaičiai, Kretingos raj., 1940 m.)

Kaip jau buvo nurodyta, Kurmaičiuose I tūkstantmetyje pr. m. e. mirusieji būdavo laidojami pilkapiuose sudeginti, bet jau ir tada būta pavienių griautinių kapų (pilk. A). Pirmaisiais amžiais pr. m. e. ir pačioje mūsų eros pradžioje paprotys deginti kūnus dar vyravo, todėl susiduriama su to laikotarpio akmenų vainikais apdėtais kapais ir daugybe degėsių tokių vainikų viduje (84 pav.) (Kurmaičių kapai Nr. 1–22, tyrinėti 1951 m.).

II–IV amžiais mirusieji jau laidojami nesudeginti (102 pav.), tačiau kapuose aiškiai atsekamas ryšys su prieš tai buvusiais pilkapiiais; pavyzdžiui, II–IV amžiais mirusieji Kurmaičių kapinyne palaidoti jau nesudeginti, akmenų vainikais apdėtuose kapuose. Kai kurie iš tokių kapų turi dar ir sampilą (k. Nr. 21), juose aptikta daugybė degėsių. Būdinga ir tai, kad Kurmaičių kapų akmenų vainikų būta dviaukščių, apvalių. Be to, prie didesnio skersmens apskrito akmenų vainiko buvo pritverti puslankio pavidalo kitų kapų akmenų vainikai (102 pav.). Sitoks kapas su pritvertais kitais kapais sudarė tarsi atskirą grupinį kapą, nutolusį nuo kito panašaus kapo tam tikru atstumu.

Kurmaičiuose susidurta ir su tokiais kapais, kur prie mirusiojo galvos, kojų ir dubens, iš abiejų pusių, buvo padėta po akmenį, panašiai kaip Papelkių (Visdergių-Papelkių) ir Sandrausiškių pilkapiuose bei Sargėnų ir Sernų kapinynuose. Be to, Kurmaičių kape Nr. 23 ir kituose kapuose aptikti žirgų palaidojimai. Atski-

104 pav. Kapo Nr. 223 detalė su romėniškąja sege (Sargėnai, Kau-
no m.)

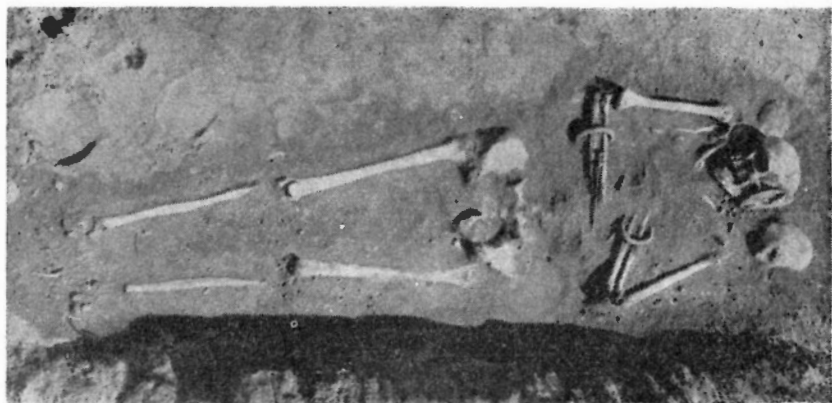
105 pav. Kapo Nr. 34 detalė
(Seredžius, Vilkijos raj.)

ruose Kurmaičių kapuose gausu ir kitokių įkapių¹. (Iš viso Kurmaičiuose buvo iširta apie 50 griautinių kapų.) Griautiniuose kapuose aptikta daug ir įvairių įkapių (103, 112 pav.). Čia buvo rasta žalvarinių antkaklių su buoželiniais, kūginiais, trimitiniais ir dėželiniais galais, žalvarinių antkaklių su kabučiais, vytinių antkaklių su kilpiniais galais ir kabučiais, žalvarinių akinių ir skydelinių segių, trumpų profiliuotų segių, žalvarinių buoželinių smeigtukų, žalvarinių juostinių akinių ir masyvių, apvalaus skersinio piūvio apyrankių bei kitų II—IV a. žalvarinių ir geležinių dirbinių, o taip pat stiklo ir emalės karolių, tošinių dėžučių ir kt. Kapinyną datuoti palengvina rastos jame Romos monetos.

Panašius akmenų vainikus ir gausiais III—IV a. įkapes turėjo taip pat tyrinėtieji Rūdaičių, Senkų, Ankštakių, Serų, Aukštakiemio ir kiti kapinynai.

I—IV amžiais Vidurio Lietuvoje mirusieji laidojami tiek pilkapiuose, tiek ir plokštiniuose kapinyuose. Tačiau Vidurio Lietuvos plokštiniai kapinynai įrengti paprasčiau, negu vakarinės jos dalies tos pačios grupės kapinynai. Pagrindinį jų skirtumą sudaro tai, kad Vidurio Lietuvos plokštiniai kapinynai neturi jokių akmenų vainikų, o mirusieji čia palaidoti nesudeginti, paprastose, truputį gilesnėse duobėse. Be to, šiems plokštiniams kapinyams yra, dar būdinga ir tai, kad kapo duobės dugne, iš abiejų griaučių pusių, ties jų galva, dubeniu ir kojomis, yra padėta po akmenį (106 pav.). Šių akmenų paskirtis dar nėra galutinai paaiškėjusi, bet spėjama, jog taip padėtais akmenimis būdavo paremiamas skobtinis karstas.

¹ Zr. P. Kulikauskas, Kurmaičių plokštinio kapinyno tyrinėjimai.— „Lietuvos Istorijos instituto darbai“, I t., 315—367 psl.; be to, žr. P. Kulikauskas, Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne.— „LTSR MA Darbai“, SA, II t., 141—151 psl.

106 pav. Kapas Nr. 207 (Sargėnai, Kauno m.)

Vidurio Lietuvos plokštiniams kapinynams yra būdingi ir mišrnieji dvigubi palaidojimai — kai vienoje kapo duobėje aptinkami duje griaučiai (107, 108 pav.).

Situose plokštiniuose kapuose susiduriama taip pat ir su įvairiomis įkapėmis, kurių dalis būdingos tik Vidurio Lietuvos kapinynams. Čia rasta masyvių žalvarinių su trimitiniais galais, kūginių, šaukštinių, dėželių bei su kitokiais galais antkaklių, žalvarinių akinių, profiliuotų, laiptelinių, lankinių su lenktine kojele, žieduotinių, sudėtinių bei kitokių segių ir žalvarinių juostinių, įvairiai ornamentuotų apyrankių, be to, aptikta žalvarinių žiedinių, žalvarinių ratelinių ir geležinių lazdelinių smeigtukų bei kitokių radinių. Vidurio Lietuvos kapinyuose susidurta taip pat su gražiais kaklo-krūtinės papuošalais, padarytais iš žalvarinių įvijų, perskirėtų kabučiais bei pakabėlėmis, kurių kituose mūsų krašto kapinyuose nerandama. Tačiau Vidurio Lietuvos kapinyuose nebuvo tokių įkapių, kaip Romos monetų, tualetinių dėžučių, miniatiūrinių puodelių, drauge su mirusiais pakastų žirgų. Atskiri Vidurio Lietuvos, kaip ir vakarinės jos dalies, kapai turtingi įvairių įkapių, tačiau tai tėra dar tik pavieniai kapai. Be to, čia susidurta ir su tokiais kapais, kuriuose nėra jokių įkapių.

Vidurio Lietuvos plokštinius kapinynus apibūdina ištyrinėtieji Sargėnų, Veršvų, Upytės, Seredžiaus, Linkaičių ir Gibaičių kapinynai.

Vienas iš ankstyviausių plokštinių kapinynų yra Sargėnuose (prie Kauno). Čia buvo atidengta 378 kapai, 14 židinių ir 3 laužavietės. Iš jų 343 kapai buvo griautiniai ir priklausė II—III amžiams, o 35 kapai — degintiniai, ir jie datuoti vėlesniais laikotarpiais. Mirusieji Sargėnų kapinyne palaidoti netvarkingomis eilėmis, atstumai tarp kapų įvairūs. Duobių gyliai nevienodi — nuo 20 cm iki 160 cm, kaip ir plotai: 40—90 cm pločio ir 90—230—280 cm ilgio.

107 pav. Dvigubas kapas Nr. 304 (197) (Veršvai, Kauno m.)

Sargėnų kapinyno duobių sampile ir dugne, po griaučiais, susidurta su degėsiomis. Griaučiai čia išsilaikę blogai, mirusieji palaidoti nevienoda kryptimi: vyrai guli daugiausia galvomis į vakarus, o moterys — į rytus. Kape Nr. 65 susidurta su dvigubu palaidojimu.

Įdomesnis yra Sargėnų kapinyno kapas Nr. 357, kur rasta trepanuota kaukolė. Pažymėtina, kad Sargėnų trepanuota kaukolė tuo tarpu tėra vienintelė Lietuvos archeologinėje medžiagoje.

Mirusieji Sargėnų kapinyne palaidoti skobtiniuose mediniuose karstuose, su kurių liekanomis susidurta daugelyje kapų: jų liekanų aptikta prie dirbinių, po mirusiojo rankomis, kaukole ir kitur. Ypač Sargėnų kapinynei būdingas akmenų dėjimas. Didesnėje tyrinėtųjų kapų dalyje, iš kiekvienos mirusiojo pusės, ties jo galva, kojomis ir dubeniu, esti padėta po vieną, o kai kuriuose kapuose ir po 4 arba net 6 akmenis.

Sargėnų plokštiniame kapinyne mirusiesiems padėta ir įkapių (104 pav.). Moterų kapų įkapės gausesnės ir įvairesnės, o vyrų kapuose dažniausiai aptinkamas geležinis įmovinis arba siauraašmenis pentinis kirvis. Ginklų čia beveik niekur nesurasta, išskyrus kapą Nr. 317, kur būta geležinio ietigalio. Sargėnų kapinyne rasta žalvarinių akinių segių, žalvarinių įvijinių ir plokštelių antsmilkinių, žalvarinių atkaklių su trimitiniais galais ir kitų dirbinių, būdingų II—III amžiams.

Gana ankstyvas yra ir Seredžiaus plokštinis kapinynas, kasinėtas 1936 ir 1937 metais¹, bet dar nebaigtas tyrinėti: aprašy-

¹ Zr. „Senovė“, IV t., 217 psl., 35 pav.

ti tik 44 kapai. Seredžiaus kapų laidosena yra tokia pat, kaip ir Sargėnų kapinyne, kitokios čia tik kai kurios įkapės. Įkapių ypač turtingi Seredžiaus moterų kapai, vyrų kapuose rasta ginklų ir papuošalų (105 pav.). Labai turtingos mergaitės kapo Nr. 13 įkapės (135 pav.). Jos kaklo vietoje rasta nedidelė žalvarinė antkaklė, penkios įvairiaspalvių stiklo ir emalės karolių aparos, ant dešinėsios rankos jai buvo užmautos 5, ant kairiosios — 3 žalvarinės juostinės apyrankės su šiek tiek siaurėjančiais galais.

Seredžiaus plokštiniis kapinynas, kaip ir 1931—1932 metais tyrinėtas Linkaičių (Joniškio raj.) tos pačios grupės kapinynas, priklauso III—IV a. kapinynams.

Linkaičių kapinyne iš viso buvo ištirta 13 nesuardytų kapų. Mirusieji šiuose kapuose palaidoti labai negiliai, vos 15—40 cm gilumoje, nes čia, gal būt, būta pilkapių. Ištirtame Linkaičių senkapyje rasta geležinių įmovinių kirvių, geležinių ietigalių, geležinių peilių, geriamojo rago žalvarinių apkalų ir kitokių dirbinių¹.

III—IV a. kapų aptikta ir Gibaičių (Siaulių raj.) įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinyne², kur griaučiai gulėjo 25—60 cm gilumoje. Siame plokštiniame kapinyne rasta žalvarinių antkaklių su kūginiais galais, žalvarinių dėželių antkaklių, žalvarinių juostinių apyrankių, žalvarinių adatų, geležinių peilių ir kt. dirbinių. Viename kape, prie kairiosios mirusiojo kojos, netoli blaudzikaulio, aptiktos geležinės vienanarės žirkklės. Reikia pažymėti, jog Lietuvos teritorijoje tokių žirklių rasta nedaug.

Didesnės apimties ir truputį vėlesni yra Veršvų (Kauno m. ribose) ir Upytės (Panevėžio raj.) plokštiniai kapinynai.

Veršvų kapinynas tyrinėtas 1938—1940 ir 1954 m. Kasinėjant čia aptikta 348 griautiniai, 112 degintinių ir 203 žirgų kapai. Visi Veršvų griautiniai kapai datuoti II—VIII a., tačiau daugiausia jų yra iš III—V a.³

Veršvų kapinyne mirusieji vyrai be išimčių laidoti galvomis į vakarus, o moterys — į rytus.

Kapų duobių sampiluose aptikti degęsiai kalba apie tam tikras ugnies apeigas.

Didelės apimties Veršvų kapinynas nepasižymi gausiomis įkapėmis: daug kapų teturėjo menkas įkapės arba ir visiškai jų čia nebuvo. Turtingesni radinių buvo moterų kapai, kur aptikta žalvarinių antkaklių su kūginiais, trimitiniais ir kilpiniais galais, žalvarinių ir sidabrinių antkaklių su šaukštiniiais galais, įvairių pavidalų ir spalvų stiklo ir emalės karoliukų bei žalvarinių juostinių apyrankių, žalvarinių įvijinių žiedų, žalvarinių laiptelinių, lankinių lenktine kojele ir žieduotinių segių, žalvarinių žiedinių, buoželinių, ratelinių ir lazdelinių smeigtukų, geležinių ylių ir kt.

¹ Zr. „Siaulių metraštis, 1933“, Siauliai, 1, 2 psl., 3 pav.

² Zr. ten pat, 1—4, 7—14 psl., 3, 5, 6 pav.

³ Zr. O. Navickaitė, Veršvų kapinynas.— Disertacinis rankraštis, 1957, 185 psl.

rādinių. Kai kuriuose kapuose buvo ir žalvarinių įvijinių ant-smilkinių.

Ypač turtingas įkapių Veršvų dvigubas kapas Nr. 304^(107 pav.) (197) (107, 176 pav.). Čia keturkampėje, apvaliais kampais duobėje, kuri buvo 2,40 m ilgio, 1,10 m pločio ir 1,25 m gylio, aptiktas vyro ir moters kapas. Mirusieji gulėjo ant nugaros, ištiestomis kojomis ir 20° į šiaurvakarius pakreiptomis galvomis. Iš abiejų pusių, ties mirusiųjų galvomis, gulėjo akmenys. Prie vyro griaučių, kairėje jo kaklo pusėje, rastas geležinis lazdelinis smeigtukas, o ties dešinėsios rankos petikauliu — geležinis peilis su lenktu koteliu; prie kairiosios mirusiojo kojos šlaunikaulio gulėjo geležinis įmoninis kirvis. Ypač čia būta gausių moters kapo įkapių. Kaklo vietoje gulėjo žalvarinės grandinės ir stiklo bei emalės karolių apvara, ant mirusiosios dešinės rankos mūvėjo dvi žalvarinės juostinės apyrankės su truputį siaurėjančiais galais; ant kairiosios jos rankos buvo užmautos keturios tokio pat tipo apyrankės. Viena apyrankė rasta tarp mirusiosios blauzdukaulių. Virš galvos, tur būt, tualetinėje dėžutėje rasta daugybė dirbinių. Čia buvo žalvarinė vytinė antkaklė su kilpiniais galais, žalvarinė antkaklė su trimitiniais galais, dvi žalvarinės antkaklės su šaukštiniais galais, viena žalvarinė antkaklė su kūginiais galais, šešios žalvarinės juostinės apyrankės, žalvarinis ašotėlis ir krūtinės papuošalas, susidedęs iš žalvarinių įvijų, trikampių pakabėlių, prie kurių ašelių kabėjo dar keturkampiai žalvariniai kabučiai (176 pav.).

Veršvų plokštiniame kapinyne buvo aptikti ir kiti dvigubi kapai, bet juose įkapių rasta daug mažiau.

1938 metais tyrinėtame Upytės plokštiniame kapinyne aptiktas 51 kapas. Kapų duobių gilumas svyruoja nuo 60 iki 150 cm, o keleto kapų būta ir 20—56 cm gylio. Kapai čia išsidėstę retai, dalis jų suardyta, dabar belaidojant žmones. Mirusieji šiuose kapuose palaidoti įvairiomis kryptimis, keliuose jų aptikti prie griaučių šonų padėti akmenys. Be to, Upytės kapinyne aptikta dvigubų kapų (108 pav.), kur rasta įvairių dirbinių: žalvarinių antkaklių su kūginiais galais ir žalvarinių bei sidabrinių antkaklių su kilpiniais ir viela apvyniotais galais, sidabrinių antkaklių su šaukštiniais galais, žalvarinių apskritinių ir lankinių su lenktine kojele segių, žalvarinių juostinių apyrankių, žalvarinių žiedinių ir buoželinių bei geležinių lazdelinių smeigtukų, geležinių siauraašmenių pentinių kirvių, geležinių piautuvų, geležinių ylių, akmeninių verpstukų ir kt. (111 pav.).

Ypač gausios dvigubo kapo Nr. 7 įkapės (108 pav.). Dvieju žmonių — vyro ir moters — griaučiai gulėjo 83 m gilumoje ir 130° kryptimi (RP). Daug įkapių buvo prie moters griaučių (109 pav.), o prie vyro griaučių jokių dirbinių nesurasta. Mirusiosios kaklo vietoje gulėjo sidabrinė šaukštinė antkaklė, ties krūtinė — žalvarinė apskritinė segė su grandinėlėmis ir kabučiais, trikampis pasaitėlis su trimis grandinėlėmis bei trikampaiais kabučiais galuose ir geležinė yla. Ant kiekvienos rankos mūvėjo šešios juostinės apy-

rankės. Skersai mirusiosios blauzdi-
kaulius, arčiau pėdų, gulėjo dvi žal-
varinių įvijų eilės.

Dauguma Upytės plokštinių kapų
priskiriami III—IV a., tačiau keletas
jų jau yra iš pereinamojo laikotarpio,
t. y. priklauso V amžiui.

Be plokštinių kapinynų, susidu-
riama Lietuvoje ir su pavieniais
plokštiniais kapais, ypač
Rytų Lietuvoje ir Užnemunėje. Pavie-
niuose plokštiniuose kapuose mirusie-
ji būna palaidoti atskiroje duobėje, ir
jie turtingi įkapių. Tokių kapų aptikta
Eikotiškėse (Zarasų raj.), Gru-
žų miške (Ukmergės raj.), Grau-
žiniuose (Nemenčinės raj.), Pa-
krauglėje (Nemenčinės raj.),
Kairėnuose prie Vilniaus ir Seiliūnuose prie Seirijų
(177 pav.). Jiems būdingos įkapės yra: žalvarinės ir sidabrinės
šaukštinės ir žalvarinės su kūginiais galais antkaklės, plačios žal-
varinės rankogalinės apyrankės, žalvarinės lankinės žieduotinės
segės, žalvariniai cilindriškai ir kt. dirbiniai. Daugumas šių kapų
datuoti IV m. e. amžiumi¹.

Tokių pavienių plokštinių kapų kilmė nėra dar galutinai pa-
aiškėjusi. Spėjama, kad tose vietose būta nedidelių kapinaičių,
kurios ilgainiui buvo suardytos. Tačiau aptiktose tokių pavienių
kapų vietose atlikti kasinėjimai jokių rezultatų nedavė. Pokario
metais buvo tyrinėti Eikotiškių, Kairėnų ir Seiliūnų pavieniai
plokštiniai kapai.

Eikotiškėse susidurta tik su viena kaukole, kuriai iš šonų
buvo pridėti žiediniai sudėtiniai antsmilkiniai. Tačiau gyventojai
padovanojo tyrinėtojams daug radinių, pavyzdžiui: žalvarinių ant-
kaklių su aukštais kūginiais galais, geležinių siauraašmenių
pentinių kirvių, daugybę žalvarinių žiedinių antsmilkininių ir kitų
dirbinių, patvirtinančių, jog čia buvo aptikta ir daugiau kapų.

Kairėnuose aptiktų dviejų kapų vietoje tebuvo surastas
tik vienas žalvarinis antsmilkinis su praeinančiais galais.

Seiliūnuose kasinėjant nieko nebuvo rasta. Iš žmonių
gauta šaukštinė antkaklė, dvi rankogalinės apyrankės, ietigalis,
antskydžio liekanų, žalvarinių tūtelių ir kt. dirbinių². Žmonės pa-
pasakojo, kad ardami dažnai išversdavę įvairių antkaklių, o tai
bylotų, jog čia būta nedidelių kapinaičių.

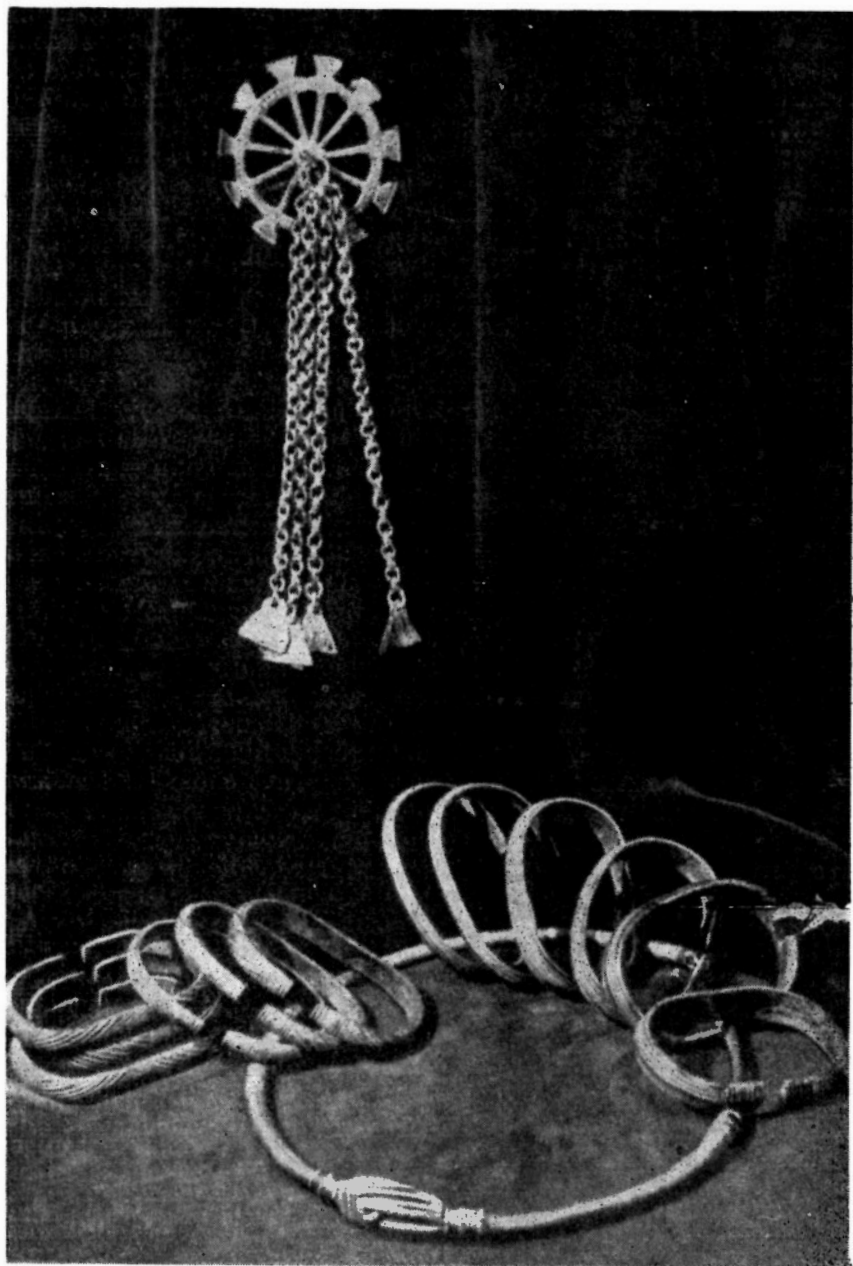
Iki šiol stokojama pilnesnių duomenų nušviesti I—IV a. laido-
jimo papročiams Užnemunėje. Šio laikotarpio kapinynai čia

¹ Zr. I. Sadauskaitė, Kairėnų ir Seiliūnų kapinynų radiniai.—„LTSR
MA Darbai“, SA, 1(6) t., Vilnius, 1959.

² Sidabrinės antkaklės su šaukštiniais galais fragmentas liko pas radėjus.

108 pav. Dvigubas kapas Nr. 7
(Upytė, Panevėžio raj.)

109 pav. Kapo Nr. 7 įkapės (Uptytė, Panevėžio raj.)

beveik nežinomi. Galimas dalykas, kad Užnemunėje pirmaisiais m. e. amžiais būta taip pat plokštinių kapinynų. Apie tai kalba kai kurie pavieniai radiniai ir tyrinėtieji plokštiniai kapinynai Suvalkų srityje. Antai, Delnicoje, netoli Seštokų, beimant graužą keliams taisyti, rasta žalvarinių III—IV šimtmečių dirbinių. Iš jų vytinė antkaklė su kilpiniais galais pateko į Kauno Valstybinį istorijos muziejų.

Daugiausia žinomas plokštinis kapinynas Suvalkų srityje yra Račkio (buv. Suvalkų apskr.) vietovėje. Čia, kape Nr. 9, buvo rastas drauge su mirusiuoju palaidotas sudegintas arklys.

Antras panašus kapinynas aptiktas Plocično (buv. Suvalkų apskr.) vietovėje.

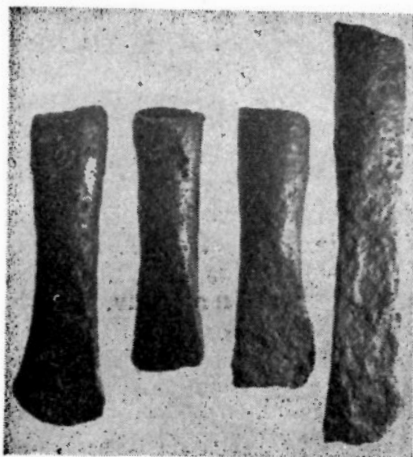
* * *

Tenka pastebėti, kad tiek pilkapynai, tiek ir plokštiniai kapinynai Lietuvos teritorijoje išsidėstę gana sudėtingai (97 pav.). Lietuvos teritorijai būdingi kapinynai aptinkami ir už jos ribų, pavyzdžiui, Latvijoje.

Pilkapynai iki V m. e. amžiaus buvo paplitę dar beveik visoje Lietuvos teritorijoje (97 pav.). Anksčiausiai jie išnyko vakariniuose Lietuvos rajonuose (Klaipėdos, Kretingos), kur jų jau nebebuvo, pradėdant II m. e. amžiumi. Šiek tiek ilgiau pilkapynai išsilaikė Vidurio Lietuvoje ir ilgiausiai — rytiniuose jos rajonuose. (Reikia pažymėti, kad panašus vaizdas yra ir Latvijoje.) Šitoks laipsniškas kapų formų keitinasis Lietuvos teritorijoje dar nėra kaip reikiant išryškintas. Vienai kapo formai nykstant, įsigalėdavo kita, ir tai ryškiai atsispindi kai kuriuose tyrinėtuose kapinyuose, apimančiuose ilgesnį laikotarpį. Čia turima reikalo su gamybinių jėgų vystymusi, papročių ir tikėjimų kitėjimu. Gal būt, kai kurį vaidmenį čia suvaidino ir genčių etniniai skirtingumai.

2. I—IV a. DIRBINIAI

I—IV a. Lietuvos teritorijos piliakalniuose, senovinėse gyvenvietėse ir laidojimo paminkluose surasta įvairių darbo įrankių, ginklų ir ypač daug papuošalų. Si archeologinė medžiaga apibūdina to meto lietuvių genčių materialinę kultūrą, ji byloja, jog jau nuo pirmųjų mūsų eros šimtmečių jos pagrindinius darbo įrankius ir ginklus gamindavosi išimtinai iš geležies, o papuošalus — iš bronzos, sidabro, gintaro, stiklo, emalės. Metalų dirbiniai, plačiai panaudojus geležį, galutinai išstūmė anksčiau daugiausia vartotus primityvius akmeninius ir kaulinius įrankius, o tai padėjo sparčiai vystyti gamybą, pasistūmėti į priekį žemdirbystei ir gyvulininkystei, plėstis amatams ir prekybai. Su tomis ūkio šakomis susijusieji šeiminių bendruomenės poreikiai tiek išaugo, kad jau nebebūtų buvę galima pasitenkinti anksčiau turėtais nepatvariais kauliniais ir akmeniniais įrankiais, todėl juos ir pakeitė geležiniai darbo įrankiai.

110 pav. Geležiniai įmoviniai kirviai
(Veršvai, Kauno m.)

Didelę Lietuvos archeologiniuose paminkluose rastųjų darbo įrankių grupę sudaro geležiniai kirviai, kurių tarpe išskiriame dvi pagrindines grupes: įmovinius ir siauraašmenius pentinius kirvius.

Geležiniais įmoviniais kirviais vadiname tokius įrankius, kurie dar neturi penties, o jų kotas įstatytas į išlietą įmovą (110 pav.). Įmovinio kirvio forma jau buvo žinoma naujajame žalvario amžiuje, kai tie įrankiai būdavo gaminami iš bronzos (62 pav.).

Įmovinių geležinių kirvių forma labai paprasta (110 pav.): apvali įmova, truputį paplatinti,

trumpi ašmenys. Įmova gali būti ilgesnė arba trumpesnė, paraleliais arba šiek tiek įsmaugtais šonais. Ankstyviausi yra dar trumpesni, lieknų formų, paraleliais šonais kirviai. Šitie ankstyvieji kirviai aptikti Paviekių pilkapiuose, Sargėnų, Veršvų kapinynuose ir kitur, jie taip pat rasti Latvijos teritorijoje ir turi netgi ašeles prie įmovo pakraščio, kaip ir žalvariniai įmoviniai kirvukai¹.

Prie ankstyvųjų geležinių įmovinių kirvių priskiriami ir vidutinių matų, per vidurį įsmaugti įrankiai, kurių ašmenys šiek tiek paplatinti ir išlenkti. Tokių kirvių rasta Kurmaičių, Veršvų ir Sargėnų kapinynuose.

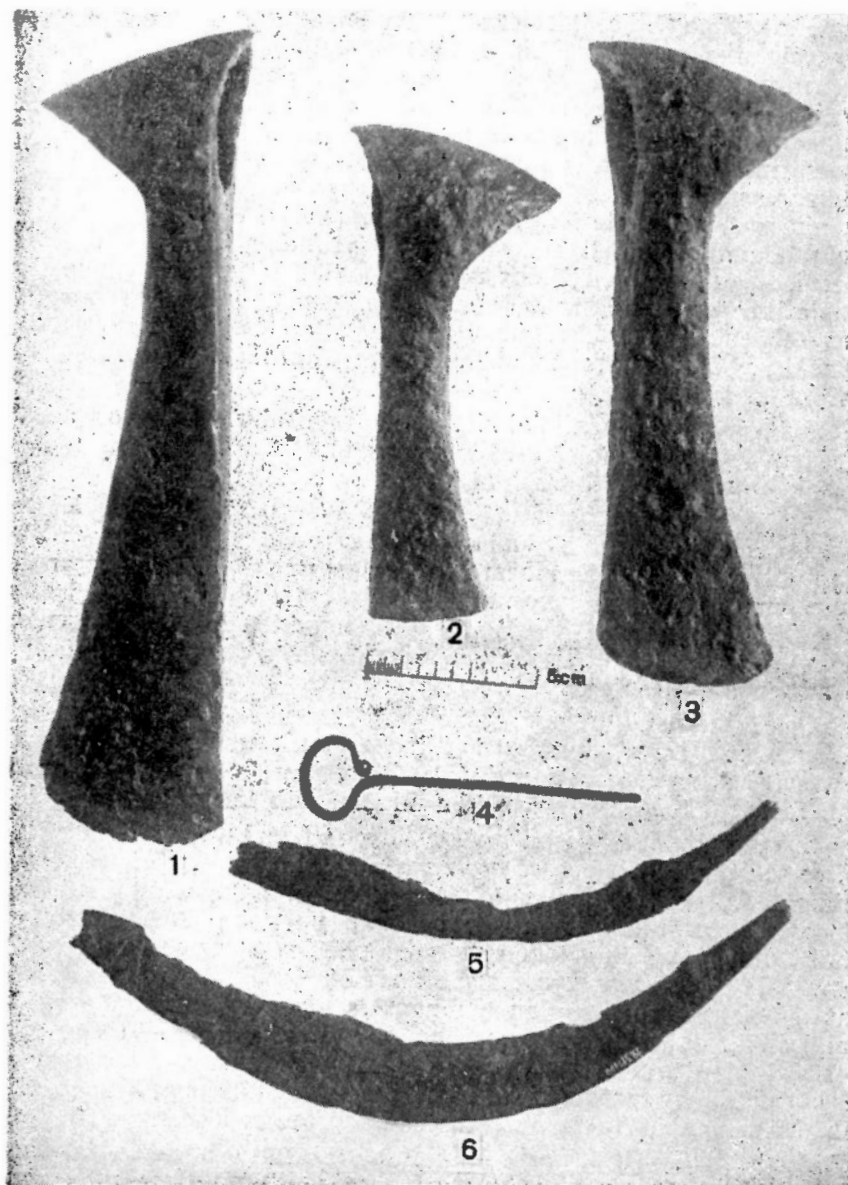
Ilgi, masyvūs, labiau paplatintais ašmenimis kirviai priklauso jau vėlesniam laikotarpiui, bet jie aptinkami ir VIII—IX šimtmečių kapinynuose.

Įmoviniams kirviams įverti reikėjo išlenkto, kablio pavidalo koto, kurio liekanų tyrinėjant randama tų įrankių įmovoje. Todėl spėjama, kad mirusiesiems į kapą tokie kirviai būdavo dedami drauge su kotu.

Geležiniai įmoviniai kirviai būdingi Vidurio ir Vakarų Lietuvos plokštiniams kapinyams, kuriuose jų randama daugiausia. Rytų Lietuvos pilkapiams jie nebūdingi, nors atskiruose paminkluose jų kartais ir aptinkama (Slabadėlės pilkapiai).

Geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai taip pat buvo gaminami jau pirmaisiais m. e. šimtmečiais (111 pav., 1—3). Tai yra grynai baltiškoji kirvio forma, ir tokie įrankiai aptinkami tik senųjų lietuvių ir latvių genčių gyventose srityse. Siauraašmeniai pentiniai kirviai pasirodė drauge su geležiniais įmo-

¹ Zr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, Tartu, 1938, S. 499.

111 pav.

1—3 — geležiniai pentiniai kirviai; 4 — geležinis lazdelinis smeigtukas; 5—6 — geležiniai piautuvai (Upytė, Panevėžio raj.)

viniais kirviais. Iš pradžių geležiniai pentiniai kirviai mažiau var-
toti, negu įmoviniai kirviai, bet jie apyvartoje išsilaikė žymiai
ilgesnį laiką, net visą I m. e. tūkstantmetį.

Ankstyvieji geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai yra pa-
lyginti lieknų formų, šiek tiek paplatintais ir išlenktais ašmenimis.
Jų liemuo nuo koto pusės turi gana taisyklingą išlenkimą. Siau-
raašmenų kirvių pentis apvali, o jos galai — pailginti. Vienas toks
ankstyvas siauraašmenis pentinis kirvis rastas Sandrausiškės (Ra-
seinių raj.) pilkapyje Nr. 1 (kapas Nr. 1)¹. III—IV a. kapinynuo-
se randami geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai yra trump-
pesni, negu ankstyvieji šios rūšies įrankiai, ir jų ašmenys labiau
paplatinti; priekinis kirvio šonas būna gana tiesus, nuo koto pu-
sės — išlenktas (Grūžai, Ukmergės raj.). Vėlesniųjų siauraašme-
nių kirvių pentis tarsi užlaužta, o dar vėlesnių — jau profiliuota
(Eiguliai ir kt.).

Siauraašmeniai pentiniai kirviai būdingi Vidurio Lietuvos plokš-
tiniams kapinyams ir Rytų Lietuvos pilkapiams. Vakarų Lietu-
vos kapinynuose jų beveik neaptikta.

Jau nuo mūsų eros pradžios tiek į vyrų, tiek į moterų kapus
dėtas kaip įkapė geležinis peilis. Šitie peiliai kapuose bū-
na padėti įvairiai, ir jie mažai kuo skiriasi nuo vėlesnių laikotarpių
geležinių peilių. Ankstyvesniojo laikotarpio geležiniai peiliai yra
truputį didesni, turi tiesią plokščią nugarėlę ir ilgoką, įstrižu
kampu užkirstą įkotį. Tokių peilių viršūnė padaryta siaurėjanti,
o ašmenys — tiesoki.

Geležinių peilių rasta Moškėnų ir Nemenčinės piliakalniuose,
Kurmaičių, Veršvų, Sargėnų ir kituose plokštiniuose kapinynuose.
Stambių, tiesia nugarėle peilių, kurie susiaurėja tik arčiau ašme-
nų, rasta 1958 metais, tyrinėjant Prysmančių kapinyną.

Svarbus senovės darbo įrankis buvo p i a u t u v a s (111 pav,
5, 6; 112 pav., 3). Piautuvą senovės žmonės vartodavo ir ankstes-
niais laikotarpiais. Jau nuo pirmųjų m. e. šimtmečių piautuvai
būdavo dirbami iš geležies, ir randami jie gana dažnai, bet tik
moterų kapuose. I—IV a. geležiniai piautuvai nedaug teišlenkti,
o ir pats išlenkimas žymesnis tik arčiau įrankio įkočio. Vėliau
tas išlenkimas jau daugiau būdingesnis piautuvo viduriui arba ir
tai įrankio daliai, kuri yra arčiau prie jo viršūnės. I—IV a. ge-
ležiniai piautuvai dar neturi dantukų, jų ašmenys būna lygūs.
Tokių piautuvų surasta Kurmaičių kapinyne (112 pav., 3), Moškė-
nų, Nemenčinės, Aukštadvario piliakalniuose ir kitur.

Tarp kitų I—IV a. darbo įrankių surandamas ir d a l g i s, ku-
ris mūsų krašte aptinkamas, tik pradėdant trečiuoju šimtmečiu.
Daugiausia geležinių dalgių randama plokštiniuose Vakarų Lie-
tuvos kapinynuose, o Rytų Lietuvoje jų aptikta žymiai mažiau ir
tai tik piliakalniuose (Nemenčinė, Vorėnai). Beveik visiškai ge-

¹ Medžiaga yra KVIM

112 pav.

1 – geležinis dalgis; 2 – ietigalis; 3 – piautuvo dalis; 4–8 – antskydžio fragmentai (Kurnaičiai, Kretingos raj.)

ležinių dalgių nebuvo pilkapiuose, išskyrus vieną dalgį, kurį aptiko Masalitinovas, kasinėdamas Pakuonio apylinkių pilkapius. Tačiau šio įrankio tiksli radimo vieta nežinoma.

Ankstyvieji geležiniai dalgiai gana paprasti, labai primena piaučius, kurie skiriasi nuo dalgių pagal giliau išlenktą dalgės dalį prie įkočio. Be to, dalgio geležtė nuo savo įkočio atskirta

113 pav. Nemenčinės piliakalnio darbo įrankiai:

1 — žirklių dalis; 2 — peilis-dalgė; 3—4 — išlenkti peiliai-piaučiai

114 pav. Nemenčinės piliakalnio darbo įrankiai:

1 — geležinis kirštukas; 2 — kaltas (?); 3 — amatininko įrankis; 4 — yla; 5 — peilis-dalgė; 6 — peilio fragmentas

statesniu užkirtimu (112 pav., 1). Dalgio įkotis būna palyginti nedidelis, atsuktas į šoną, o pats galas truputį siaurėja bei užsibaigia lygiai arba yra atlaužtas stačiu kampu aukštyne. Tokių ankstyvųjų dalgių rasta Kurmaičių III—IV amžių plokštiniuose kapuose.

Vėlyvieji dalgiai nuo ankstyvųjų šios rūšies įrankių skiriasi tuo, kad vėlyvieji yra ilgesni, turi tiesų liemenį ir užlenktus galus. Tokių dalgių surasta Šernų, Rūdaičių, Lazdininkų ir kituose Vakarų Lietuvos plokštiniuose kapinyuose, vyrų kapuose.

Kape dalgiai paprastai būna padėti netoli galvos: virš mirusiojo viršugalvio arba šalia jo galvos.

Dalgiai aptinkami ir vėlesnių laikotarpių Lietuvos teritorijos kapuose.

Be tiesių formų geležinių peilių, piaučuvų ir dalgių, susiduria-
ma ir su tokiu darbo įrankiu, kuriam pavadinti neturime tinkamo
termino. Tai tarsi gana nedidelių matų išlenktas peilis
(113 pav., 3—4). Pats įrankis būna trumpokas, turi peilio pavi-
dalo geležtę, kuri arčiau koto gana plati, išlenkta, o viršūnės
link — siaurėjanti. Jo įkotis yra ilgokas, į galą siaurėjantis ir taip
pat išlenktas. Išlenkti peiliai aptinkami tik ankstyvuosiuose Lie-
tuvos piliakalniuose ir kapinyuose, pavyzdžiui, tokių įrankių su-
rasta Petrašiūnų, Moškėnų, Nemenčinės piliakalniuose, Visdergių-
Papėlių pilkapiuose ir Gibaičių kapuose. Išlenkti peiliai yra grynai
vietinio darbo įrankis, kitur niekur neaptinkamas. Šitų įrankių
paskirtis iki šiol nėra paaiškėjusi.

Pereinamųjų formų dirbinių yra ir daugiau, pavyzdžiui, Ne-
menčinės piliakalnyje buvo aptikti peiliai-dalgelės, kurių geležtė
koto link siaurėja, o viršūnės link plėtėja ir yra didesnio išlen-
kimo (113 pav., 2; 114 pav., 5). Be to, šitų peilių-dalgelių viršūnė
būna tarsi užkirsta, ir toks užkirtimo kampas geležties nugarėlėje
gana ryškiai krenta į akis.

Kiti buitiniai reikmenys

Prie darbo įrankių tenka priskirti ir verpstu-
kus, kurie dar vadinami smagračiais. Tai
labai dažna moterų kapų įkapė, aptinkama tiek
Lietuvos teritorijos pilkapiuose, tiek ir plokštiniuose kapuose, taip
pat pilkapiuose ir senovinėse gyvenvietėse. Verpstukai būna plokšti
arba dvigubo nupiauto konuso pavidalo skritulėliai, kurie bū-
davo užmaunami ant medinio verpstės koto galo tam, kad ji ge-
riau sukėtų siūlą. Patys verpstukai būdavo gaminami iš smiltainio
akmens, kartais kaulo, gintaro, bet dažniausiai jie būna nulipdyti
iš molio.

Verpstukų formos nėra įvairios. Iš smiltainio akmens nukalti
verpstukai beveik visada būna plokšti ir neaukšti, kaip ir iš gin-
taro padaryti šios rūšies dirbiniai, kurie taip pat plokšti, storoki
arba dvigubo, nupiautais galais konuso pavidalo. Siek tiek įvai-
riau atrodo moliniai verpstukai: plokšti, panašūs į apvalainą sta-
tinaiteį, turį dvigubo nupiauto konuso pavidalą. Dar įvairesnių
formų yra V—VIII a. verpstukai.

Verpstukai būdavo įvairiai išornamentuojami. Jiems, kaip ir
kitiems dirbiniams, būdingi geometriniai raštai: paralelės linijos,
laužtinės linijos, sudarančios trikampius, saulės motyvai, duobu-
tės ir pan. Dažnai vienas verpstukų galas būna pagražintas vo-
ratinklio raštu.

Iš tokių, ornamentais papuoštų verpstukų tepaminėsime vieną
kitą. Pavyzdžiui, Kurmaičiuose, kape Nr. 5, rastas smiltainio ak-
mens verpstukas buvo išornamentuotas 4 negilomis duobutėmis,
o kape Nr. 15 aptiktas toks pat verpstukas buvo papuoštas apskri-
tu lankeliu su stipinėliais viduje. Rūdaičių kape Nr. 17 surasto
verpstuko plokščiajame gale buvo voratinklio raštas. Gražiai or-
namentuotų verpstukų surasta Stragnoje (Klaipėdos raj.). Cia
susidurta su rato pavaizdavimu arba sudėtingai sukomponuotom

linijom, pavyzdžiui: vieno verpstuko skylutė buvo apjuosta dviem negiliais, paraleliai bėgančiais lankeliais, o nuo jų į šonus, iki briaunos, buvo įrėžti keli paraleliai einą grioveliai; vieni šių griovelių lūžo, kiti — sudarė trikampus. Tarp šių pastarųjų vėl būta įrėžtų 2—3 griovelių.

Atskirai paminėtinas iš juodos, į stiklą panašios masės (smaltos) padarytas verpstukas, surastas Noruišių pilkapyje. Jis yra nupiauto konuso pavidalo ir papuoštas baltomis banguotomis juostelėmis.

Siek tiek įvairesnių ornamentų būna moliniai verpstukai, kurių paviršius papuoštas specialiais spaudais. Tačiau šitie verpstukai priklauso jau vėlesniesiems laikotarpiams.

Piliakalniuose aptikta ir molinių svorelių (173, 174 pav.), pavyzdžiui, 1952—1954 metais, tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį, jų rasta apie 30. Šitie svoreliai yra sunkoki, vieni savo forma primena grybą, antri — kūgį, o treči — ritę. Svorelių paviršius būna įvairiai išornamentuotas, bet vyrauja trikampus sudarančios įspaustų duobučių grupės, ruoželių grupės, paralelės linijos — grioveliai ir pan. Šitokių svorelių pagrindas iš apačios esti įdubęs.

Svoreliai pirmą kartą buvo aptikti, tyrinėjant Djakovo km. piliakalnį, netoli Maskvos, todėl archeologinėje literatūroje jie vadinami Djakovo tipo svoreliais. Lietuvoje šio tipo svorelių rasta Nemenčinės, Bogučiškių ir Rudaminos (prie Vilniaus) piliakalniuose.

Svorelių paskirtis iki šiol dar nėra paaiškėjusi. Verpscių smagračiais jų nenorima laikyti todėl, kad, palyginti su verpstukais, jie yra žymiai sunkesni, masyvesni, o jų skylutė — nedidelė. Vėlesnėje archeologinėje medžiagoje panašių dirbinių nėra. Tokius svorelius, be abejonės, galima siedinti su ano meto verpimu ir audimu: jie galėjo būti naudojami siūlams ištempti, o, gal būt, ir storesniam verpalui suverpti.

Prie darbo įrankių priskirtini ir tokie dirbiniai, kaip *a d a t o s* ir *y l o s*.

A d a t o s palyginti labai retas radinys, aptinkamas tik ten, kur pati žemė turi kokių nors konservuojančių savybių. Iš I—IV a. žinoma tik apie 10 adatų: 2 iš jų žalvarinės, 5 — geležinės ir 3 — kaulinės. Rastosios adatos, nūdiene prasme, itin stambios, siekia iki 12 cm ilgio.

Viena žalvarinė adata rasta Visdergių-Papelkių pilkapiuose (pilkapis G, skeletas a.), kita — Kurmaičių kapinyne (k. Nr. 16). Su geležinėmis adatomis susidurta Upytėje (k. Nr. 11), Kurmaičiuose (k. Nr. 7 ir 8), Moškėnų ir Nemenčinės piliakalniuose. Be to, Nemenčinės piliakalnyje aptiktos 3 kaulinės adatos. Paprastai kapinynuose adatos randamos tik moterų kapuose, todėl galima daryti išvadą, kad pagrindinė drabužių gamintoja yra buvusi moteris.

Prie smulkesniųjų darbo įrankių priklauso taip pat ir ylos (114 pav., 4), randamos Lietuvos teritorijos senovinėse sodybvietėse, piliakalniuose ir kapinyuose. Tai universalus darbo įrankis, aptinkamas ir vyrų, ir moterų kapuose. Ankstyvuosiuose Moškėnų ir Pertrašiūnų piliakalniuose aptikta kaulinių ylių, pagamintų iš paukščių arba smulkesnių gyvulių perskeltų kaulų. Palyginti daug turime geležinių ylių. Šitokios ylos esti gana ilgos, smailejančia viršūne, su ilgoku, plokščiu ar keturkampiu įkočiu. Paprastai tokios ylos būdavo įtvėriamos į kaulinį arba medinį kotą, nes prie jų įkočio būna išlikusių užsikonservavusių buvusio kotelio liekanų. Pavyzdžiui, geležinė yla, surasta Visdergių-Papelkių pilkapyje; turėjo dar gana žymų medinio koto gabalą, kuris, atrodo, yra buvęs apskritas, į galą smailejantis. 1955 m., tyrinėjant senovinę gyvenvietę prie Migonių piliakalnio, rasta gerai išsilaikysiusi geležinė yla, įtvėrta į apskritą kaulinį kotelį. Be to, Vorėnų piliakalnyje aptikta geležinė yla, įtvėrta į kotą, padarytą iš rago¹.

I—IV a. Lietuvos teritorijos archeologiniuose paminkluose susidurta su daugeliu pavienių darbo įrankių, pavyzdžiui, Kurmaičių kapinyno kape Nr. 21, tyrinėjame 1940 m. vasarą, buvo aptikta geležinė vedega. Šitos vedegos kotas gana ilgas, įmovinis, per vidurį įsmaugtas, jos ašmenys trumpoki, platus, atlenktais kraštais. Tai įrankis medžiui apdoroti, žinomas ir etnografinėje medžiagoje. Kurmaičiuose rastoji vedega datuotina III—IV šimtmečiais.

Tyrinėjant Moškėnų piliakalnį, buvo rastas gana įdomus dirbinys — geležinis gražtas, L. Kžywickio pavadintas kaltu². Šio ilgoko geležies dirbinio liemuo yra keturkampio skersinio piūvio, jo galas — šiek tiek siauresnis, o ašmenys — į šonus paplatinti ir gerokai atlenkti. Atitikmenų šiam įrankiui nėra.

Vedegos ir gražtai gali būti traktuojami kaip amatininkų įrankiai, prie kurių tenka priskirti ir geležinius kaltus. Kaltų surasta tyrinėjant Moškėnų, Vėlykuškių, Nemenčinės, Aukštadvario ir kt. piliakalniuose. Šitie įrankiai gali būti didesni ar mažesni, tiesesniais ar paplatintais ašmenimis.

Iš stambesnių darbo įrankių tenka nurodyti geležinius kirstukus (114 pav., 1), kurių ašmenys esti panašūs į geležinių įmovinių kirvių ašmenis, o jų kotas yra mažesnio diametro ir apvalus. Kirstuko kotas per vidurį užkirstas ir nuo ašmenų atskirtas tarsi žiedu. Šitas įrankis buvo vartojamas metalui kapoti. Kirstukų rasta Moškėnų ir Nemenčinės piliakalniuose.

Tyrinėjant Veršvų kapinyną, susidurta su gana masyvia geležine peikena. Jos įmova gana didelio diametro, ašmenų dalis siaura, o jie patys truputį palenkti į priekį. Manoma, kad tai būta ledui pramušti įrankio. Tokios peikenos minimos ir etnografinėje medžiagoje.

¹ Zr. „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXII, Warszawa, 1914, tab. III, str. 5.

² Zr. „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. XXIV, tab. XI : 1

Zvejybos įrankiams priklauso daugybė meškerės kabliukų, tinklų svorelių, žeberklų. Meškerės kabliukai būna kauliniai ir geležiniai. Didoki geležiniai meškerės kabliukai būdavo daromi iš nestoros geležinės vielos. Jų rasta Nemenčinės, Moškėnų ir Petrašiūnų piliakalniuose.

Beveik visuose piliakalniuose aptinkama molinių tinklų svorelių (174 pav.), kurie būna plokšti, apskriti arba truputį pailgi, su viena ar dviem skylutėmis ties siauresniojo galo pakraščiu. Vien Nemenčinės piliakalnyje svorelių surasta 10.

Žeberklai būdavo daromi didokų matų ir daugiadančiai. Jie labai panašūs į etnografinėje literatūroje aprašomus žeberklus. Šio laikotarpio žeberklų maža tėra surasta.

Iš pavienių darbo įrankių tenka atskirai paminėti geležinės vienanarės žirkles, kurios savo forma beveik nieku nesiskiria nuo šiandieninių žirklių, vartojamų avims kirpti. Šitokių žirklių rasta kapuose ir piliakalniuose, pavyzdžiui, vienos iš jų aptiktos Gibaičių kapinyne, kape Nr. 7. Jos gulėjusios netoli kairės mirusiojo pėdos ir rastos drauge su III—IV m. e. a. žalvariniais papuošalais. Truputį siauresnės geležinės žirkles surastos 1954 m., tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį (113 pav.). Šių žirklių tebuvo išlikusi tik viena pusė. Nagrinėjamojo laikotarpio žirklių aptikta buv. Rytprūsiuose ir Latvijoje¹. Be to, 1956 m. vienos tokios žirkles surastos tyrinėtame kunigaikščio kape Švaicarijos (Szwajcaria) vietovėje prie Seinų².

Darbo įrankiams tenka priskirti ir tokius dirbinius, kaip skiltuvai ir galastuvai (212 pav., 8, 9). Skiltuvai byloja, jog ano meto žmonės ugnį išgaudavo, suduodami akmenį į geležį. Išskelta kibirkštis įsižiebdavo kempinėje ar kurioje nors kitoje lengvai užsidegančioje medžiagoje. Skiltuvai būdavo atskeliami iš granito ar jam giminingo akmens, pavyzdžiui, porfyro. Yra aptikti du tokie skiltuvai: vienas, padarytas iš balto putnago, rastas Rūdaičiuose, antras — Kurmaičiuose. Paprastai šitie skiltuvai būna keturkampiai, ovaliniai ar apvalainūs. Ovalinės formos skiltuvai ypač būdingi pirmiesiems m. e. šimtmečiams. Jų galai ir briaunos būna nuapvalinti, o vidurys išgaubtas arba paliktas labiau paplokščias. Viduryje skiltuvo esti pagilinimas — griovelis. Rasta ir tokių skiltuvų, kurių ir šonai yra pagilinti, kad patį skiltuvą būtų galima prisirišti su dirželiu.

Su akmeniniais skiltuvais susiduriama Lietuvos teritorijos piliakalniuose ir kapinynuose, pavyzdžiui, Nemenčinės piliakalnyje rasti 4 akmeniniai skiltuvai. Kapuose šitie skiltuvai aptinkami padėti ties mirusiojo petimi arba juosmeniu. Didelis skaičius akmeninių skiltuvų susikauptė Latvijoje, kur jų užregistruota apie 150³.

¹ Zr. „Prussia“, Bd. 25, S. 114; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 545.

² „Wiadomości Archeologiczne“, t. XXV, zęcz. 1—2, 1958, Warszawa.

³ Zr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 569, TIL XXXIX: 5—15.

Tyrinėjant mūsų krašto kapinytus, susidurta ir su akmeniniais galastuvais, kurie aptinkami jau III m. e. šimtmečio kapuose. Anuo metu galastuvai būdavo paprastai didesni smiltainiai akmenys, nuo ilgo vartojimo sudilę ir įgavę plokščius šonus. Su tokiais keturkampiais arba ir netaisyklingos formos galastuvais žmonės galąsdavo kirvius, peilius, piaučius, dalgius ir kitus, ašmenis turinčius įrankius. III—IV a. galastuvų rasta Kurmaičių (k. Nr. 13, 14), Aukštakiemio, Rūdaičių ir kt. kapinyuose (211 pav.). Dažniausiai jie būna padėti mirusiojo galvos srityje. Susidurta ir su tokiais pavieniais pailgiais, keturkampio pavidalo galastuvais, kurie turi truputį išgaubtus platesnius šonus (Upytė, k. Nr. 8, moters kapas Nr. 1). Galastuvai aptinkami taip pat ir vėlesniuose kapinyuose (Rūdaičiai, Krikštonys).

Ir prieš mūsų erą įrengtuose Lietuvos teritorijos piliakalniuose randami iš gyvulio perskelto kojos kaulo padaryti kauliniai adikliai, turį nusmailintą ir nušlifotą viršūnę. Toks kaulinis įrankis, išlikęs ir etnografinėje medžiagoje, paprastai naudotas, pinant vyžas ar kitus iš karnos dirbamus daiktus. III—IV a. kaulinių adiklių rasta Nemenčinės piliakalnyje, Eikotiškio plokštiniame kapinyne ir kitur.

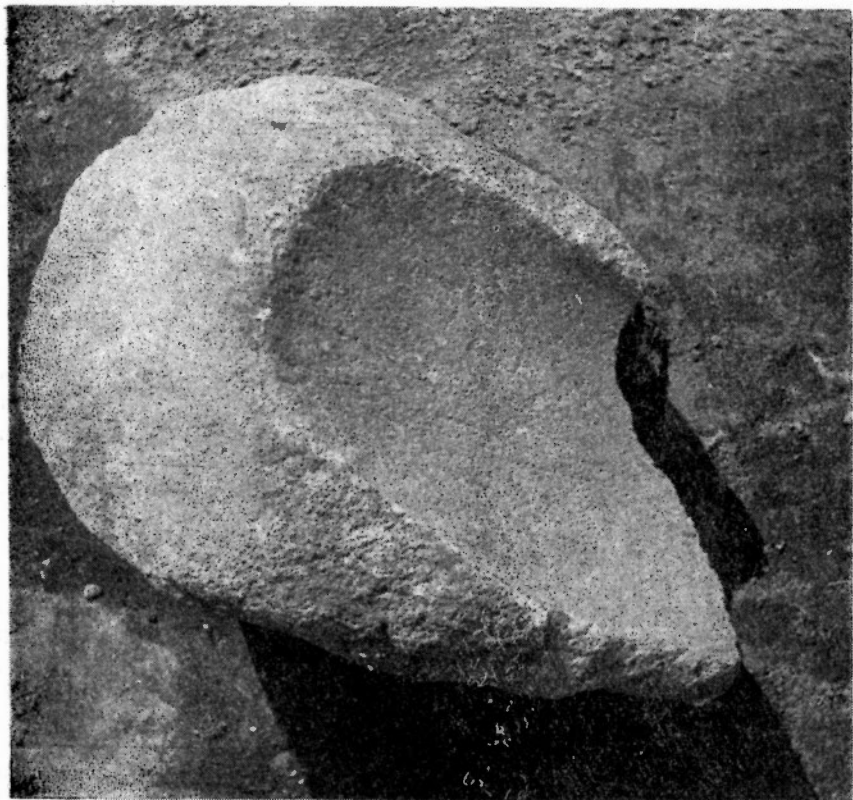
Tyrinėjant mūsų teritorijos piliakalnius ir prie jų buvusias gyvenvietes, susidurta ir su geležiniais įvairių dydžių kaltais. Kaltai esti gana įvairūs, tačiau dažniausiai aptinkami šios rūšies įrankiai turį paplatintą galą ir ilgą, apskritą, smailiagalį įkotį. Šių kaltų rasta, tyrinėjant Nemenčinės, Moškėnų, Vėlykuškių ir kt. piliakalnius.

Nemenčinės piliakalnyje susidurta taip pat ir su nedideliais, keturkampio pavidalo kalteliais. Tame pačiame piliakalnyje rastas ir toks kaltelis, kurio vienas galas išplotas, bet siauras, o išplotoji jo dalis per vidurį įlenkta (114 pav., 3). Tai specialus kalvio-amatininko įrankis.

Kaltus ir kaltelius naudodavo amatininkai, apdirbdami metalus.

Mūsų krašto piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse aptikta ir trinamųjų girnų bei akmeninių trintuvų. Trinamosios girnos anuomet būdavo padaromos iš gana didelio pailgo akmens. Nuo ilgesnio naudojimo tokia akmenyje atsirasdavo žymus įdubimas, todėl jis atrodydavo kaip geldelė, kurioje grūdai būdavo trinami specialiu akmeniu-trintuvu. Akmenys-trintuvai būdavo apskriti, plokšti, gana masyvūs ir pailgi.

Akmeninių trinamųjų girnų mūsų teritorijoje aptikta gana daug. Jų randama daugelyje mūsų piliakalnių. Ypač daug trinamųjų girnų ir akmenų-trintuvų surasta, tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį (115 pav.). Jų čia buvo sveikų, su gana giliu loveliu, tik ką pradėtų vartoti bei sudužusių. Iš viso trinamųjų girnų Nemenčinės piliakalnyje surasta apie 14, iš kurių trejos ypač gerai išsilaukusios. Trinamųjų girnų ir akmenų-trintuvų surasta ir kituose piliakalniuose (Mielonų, Pipiriškių, Aukštadvario, Vėlykuškių ir kt.). Kai kuriuose tyrinėtuose piliakalniuose susidurta tik su

115 pav. Nemenčinės piliakalnyje rastos akmeninės trinamosios gornos

trintuvais (Migonys, Moškėnai ir kt.). Atrodo, kad trinamosios gornos Lietuvos teritorijoje buvo vartojamos iki II m. e. tūkstantmečio pradžios, kada jas pakeitė sukamosios gornos.

**I—IV a.
ginklai**

Be gausių papuošalų ir įvairių darbo įrankių, surasta ir I—IV amžiais vartotų ginklų, iš kurių atpažįstame senovės žmonių apsiginklavinimą. To meto ginklai buvo lankas, skydas, ietis ir kt. Apie lanko panaudojimą byloja randami didoki įmoviniai geležiniai strėlių antgaliai, kurių formos dar nėra paaiškėjusios, nes, tyrinėjant piliakalnius ir kapinynus, jų aptikta mažai. Apskritai paėmus, strėlių antgaliai randami rečiau, negu kiti dirbiniai ir žymiai rečiau, negu ankstyvesnieji titnaginiai ar kauliniai strėlių antgaliai.

Daug daugiau Lietuvos teritorijoje aptinkama geležinių ietigalių (116—118 pav.), su kuriais susiduriama tiek laidojimo paminkluose, tiek ir gyvenvietėse bei piliakalniuose, o daugiausia — kapuose. Šitie ietigaliai kapuose būna padėti įvairiai. Dažniausiai jie guli mirusiojo galvos srityje, bet surasta jų ir

prie dešinėsios, ir kairiosios jo rankos. Aptikta geležinių ietigalių ir mirusiojo kojų srityje, pavyzdžiui, Lietuvos pajūrio zonos kapinyuose ietigaliai beveik visada būna padėti palaidotojo galvos srityje, o tuo tarpu Linkaičių kapinyne (Joniškio raj.) jų rasta tik jo kojų srityje.

Geležinių ietigalių skaičius kape būna įvairus: viename kape susiduriama su vienu, dviem arba net ir keliais tokiomis ginklais. Jeigu į vieną kapą įdėti keli geležiniai ietigaliai, tai jie dažniausiai būna skirtingų formų ir skirtingų dydžių (103 pav.).

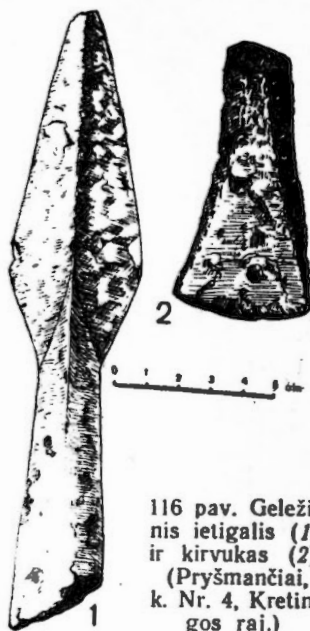
Pirmaisiais m. e. šimtmečiais geležiniai ietigaliai į kapą retai tebūdavo dedami, nes ginklų kapuose pagausėja tik V—VIII amžiais. Aptikta daug kapynų (tiesa, jie nėra iki galo ištirti), kur ietigalių visiškai nesurasta (Paviekių pilkapiai, Upytės plokštinis kapinynas, Ragiėnų ir kt. pilkapiai).

Formų atžvilgiu vyrauja dviejų pagrindinių tipų geležiniai ietigaliai, kurių vieni yra nedidelių matų, turi gana plokščią ir siaurą geležtę (117 pav., 1, 3), o kiti — dideli, masyvūs, su ilga geležte ar plunksna, per kurios vidurį eina iškili briauna (116 pav., 1; 118 pav., 2, 3).

Patys ankstyviausi geležiniai ietigaliai rasti Visdergių-Papelkių pilkapiuose¹. Vienas iš čia aptiktųjų ietigalių turi trumpą įmovą, jo ašmenys prie įmovos yra apvalinūs, o viršūnė — ilgoka.

Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnyje aptikti geležiniai ietigaliai panašūs į Visdergių-Papelkių pilkapių ietigalius. Savo didumu ir formomis ypač išsiskiria vienas geležinis ietigalis, kuris turi ilgą, su iškilia briauna ties viduriu plunksną. Su panašiais ietigaliais susidurta Kurmaičių, Prysmančių, Veršvų ir kt. kapinyuose.

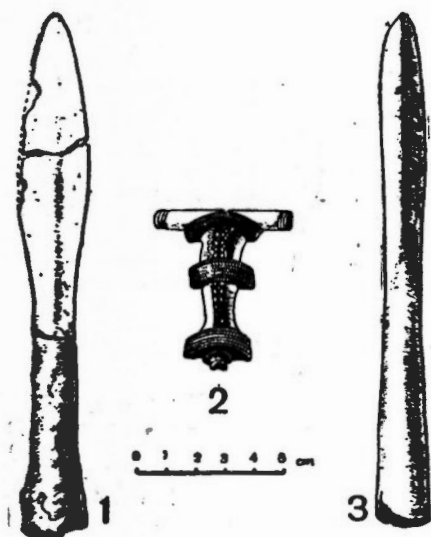
Geležinių ietigalių įmovose paprastai randama medinio koto liekanų, todėl manoma, kad šie ginklai į kapą būdavo dedami su mediniais kotais. Su šiek tiek kitokių formų ietigaliais susidurta Prysmančių kapinyne (116—118 pav.). Kape Nr. 4 drauge su Faustinos moneta ir ankstyvąja žalvarine laipteline sege rasti du geležiniai ietigaliai su siaura plunksna, kuri vieno yra storoka, o antro — ypač siaura, 1,7 cm pločio. Ietigalio įmova ilgesnė už plunksną. Kitur tokių ietigalių nesurasta.

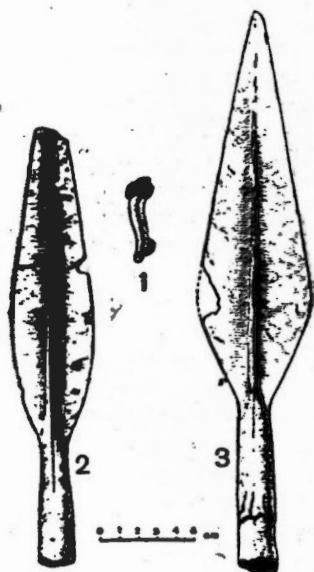
116 pav. Geležinis ietigalis (1) ir kirvukas (2) (Prysmančiai, k. Nr. 4, Kretingos raj.)

¹ Zr. „Pamiętnik Fizyograficzny“, t. VIII, tabl. VII: 19, 20, 23.

Tyrinėjant Lietuvos teritorijos laidojimo paminklus, susiduriama ir su geležinių skydų liekanomis. Pats skydas pirmaisiais m. e. amžiais turėjo būti medinis, apskritas ar šiek tiek pailgas. Jo pakraščiai buvo apkaustyti geležimi, o skydo rankenos — geležinės. Skydo vidurį dengė specialiai pagamintas antskydis, kuris turėjo praktinę reikšmę — apsaugodavo ranką nuo smūgio.

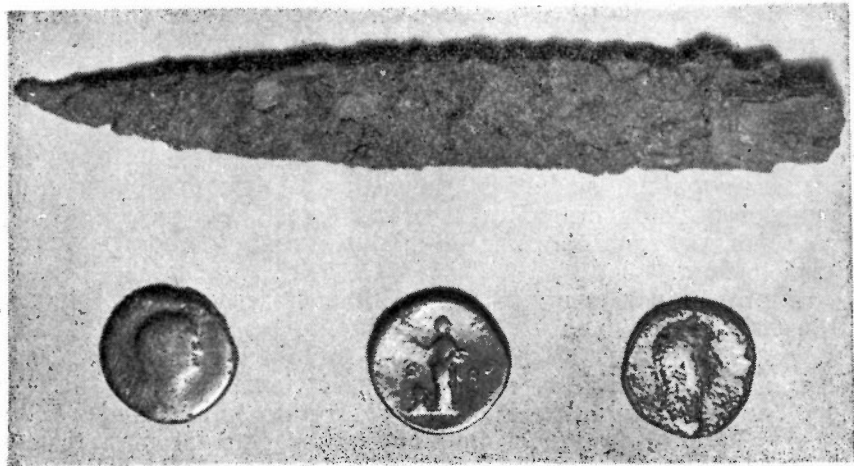
117 pav. Geležiniai ietigaliai (1, 3) ir žalvarinė laiptelinė segė (2) (Pryšmančiai, k. Nr. 5, Kretingos raj.)

118 pav. Geležiniai ietigaliai (2, 3) ir žalvarinė segė (1) (Pryšmančiai, k. Nr. 2, Kretingos raj.)

Antskydžių būta su išgaubta apvalaina kepuraitė ir smailėjančia viršūne, be to, jie priminė vėlyvesniųjų laikų šalmų formas. Skydų liekanų surasta Kurmaičiuose (k. Nr. 3) (112 pav., 4—8), bet dažniau su jomis susiduriama V—VI šimtmečių ir vėlyvesniuose kapinynuose (Pamusis, Eiguliai, Krikštonys, Seiliūnai) (203 pav., 1).

I—IV amžiais dar labai retai aptinkamas geležinis kalavijas, nes su šiuo ginklu dažniau susiduriama vėlyvesniuose kapinynuose. 1956 m. toks kalavijas rastas Šveicarijos vietovėje (prie Suvalkų). Šis palaidotam kunigaikščiui priklausęs dviašmenis ginklas turi ilgoką, su paraleliais šonais įkotį, o to įkočio viršūnė užsibaigia nedideliu keturkampiu skersiniu. Ilga pati kalavijo geležtė nuo įkočio atskirta stačiu kampu, tuo tarpu kai buv. Rytprūsiuose rastų kalavijų užkirtimas panašus į išlenktą liniją. Šveicarijos vietovės kalavijas buvo įdėtas į makštis, apkaustytas gy-

119 pav. II a. Romos monetos ir geležinis peilis (Pryšmančiai, Kretingos raj.)

vulio figūrele ir įvairiomis metalinėmis plokštelėmis. Prie kalavijo makšties buvę keli diržo skirstikliai rodo, kad jis būdavo pritvirtinamas su odiniais dirželiais¹. Panašių geležinių kalavijų rasta buv. Rytprūsiose².

Lietuvos teritorijos kario apsiginklavimui priklausė ir dalis didesnių matų geležinių peilių.

Panašiais ginklais būdavo apsiginklavę ir to meto lietuvių kaimynai. Pavyzdžiui, Tacitas savo „Germania“ veikalo 44 skyrelyje, rašydamas apie gotus, sako: „Sioms padermėms (gotams, rugijams, lemonijams) yra būdingi apskriti skydai, trumpi kalavijai“. Be to, skydai naudoti ir apeigoms. Romėnai, keltai ir kiti išskeldavo ant skydo pasižymėjusius kovoje karius, priimdavo su skydu priesaiką, karinius vardus.

Randami ginklai Lietuvoje rodo, kad ir lietuvių giminės turėjo tokius pat ginklus, kaip ir jų kaimynai.

To meto karys buvo ne tik pėstininkas, bet ir raitelis. Apie tai byloja Lietuvos teritorijos kapinynuose ir piliakalniuose randami pentiniai (žr. 238 psl.), žąslai bei kiti arklio aprangos reikmenys arba ir pats palaidotas žirgas. I–IV a. kapinynuose žąslai dar retas radinys. Tuomet jie dar tebuvo gana paprasti, geležiniai, dvinariai su didelėmis geležinėmis kilpomis galuose, pagaminti iš apvalios arba keturkampės geležinės vielos. Geležinių žąslų rasta Kurmaičiuose (k. Nr. 14) ir Pryšmančiuose. Balno kilpų šio meto kapinynuose dar neaptinkama.

¹ Zr. „Wiadomości Archeologiczne“, t. XXV, tabl. IV, V.

² Zr. W. Gaerte, Urg. Ostpr. Abb. 197.

**I—IV amžiais
dėvėtų audinių
liekanos**

I—IV a. Lietuvos teritorijos kapuose susidurta su daugybe įvairių papuošalų, kuriais būdavo dabinama galva, kaklas, krūtinė, rankos ir pan. Dauguma šitų papuošalų pagaminti iš žalvario, bet jau pasirodo ir pavienių sidabro dirbinių, be to, dirbinių, papuoštų su emale, mėlyno stiklo akimis. Didesnę dalį papuošalų galima siedinti su to meto nešiotais drabužiais. Apie anuomet nešiotus drabužius tegalima spręsti tik pagal tai, kaip buvo dėvimi papuošalai, nes išsilaikiusių audinių fragmentų rasta labai nedaug.

Paprastai užsikonservavusių audinių fragmentų esti išlikusių prie žalvarinių papuošalų — įvijų, tūtelių, segių, antkaklių, apyrankių, smeigtukų. Keliais atvejais audinių atspaudų pastebėta ir prie geležies dirbinių. Paprastai susiduriama su storu vilnoniu ir plonu paprastu audiniu bei su siūlų liekanomis. Kadangi seniausiuose kapinyuose rastieji audinių fragmentai nėra technologiškai ištirti, tai nieko negalima pasakyti ir apie to meto audimo techniką. Atrodo, kad pirmaisiais m. e. amžiais vyrauta dvinyčio audinio.

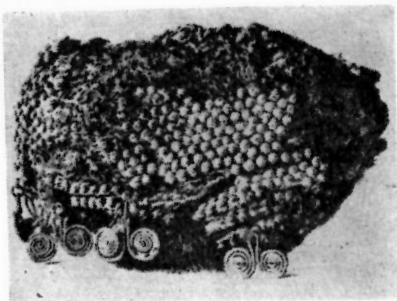
Su seniausiais audinių fragmentais susidurta III—IV a. kapuose. Žymesni nurodyto laikotarpio audinių fragmentai aptikti Kurmaičių, Sernų, Stragnos, Rūdaičių kapinyuose ir Miežionių pilkapiuose. Daugiau audinių liekanų randama vėlesnių laikotarpių Lietuvos teritorijos kapinyuose, ir ypač jų gausu VIII—XIII a. nedegintiniuose kapuose.

Iš aptiktų audinių fragmentų patiriame, kad jau pirmaisiais m. e. šimtmečiais, kaip ir prieš tai buvusiuose laikotarpyje, būdavo dėvimos gana puošnios kepuraitės¹, padarytos iš storo vilnonio audinio ir turtingai papuoštos specialiomis žalvarinėmis skardelėmis, pakabėlėmis, įvijomis ir kt. papuošalais. Viena iš puošniausių tokių kepuraičių surasta Sernų kapinyne (120 pav.) (buv. Klaipėdos raj.), jaunos mergaitės kape Nr. 10. Šios mergaitės kepuraitė buvo padaryta iš storos nertos vilnonės medžiagos, o jos pakraščiai papuošti dviem žalvarinių spurgelių eilėmis. Tokiais pat spurgeliais būta padabinto ir viso kepuraitės paviršiaus, o jos šonuose esantieji spurgeliai į audinį buvo susmaigstyti taip, kad sudarė pilnus lygiašonius trikampius, o pačiame viršuje — 4 lygiašonius trikampius. Trikampių pagrindus tesudarė dvi eilės spurgelių, o šių trikampių plotų vidaus spurgeliais nebūta užpildyto. Kepurėlės pakraščiuose buvo prikabinėta įvijinių, laisvai nukarusių pakabėlių². Panašių kepurėlių aptikta ir kituose tyrinėtuose Sernų kapuose (Nr. 10, 22, 54, 67, 101), tačiau tik kape Nr. 10 rastąją kepuraitę pavyko geriausiai atstatyti.

¹ Zr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 30—53 psl.

² Zr. „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 17, Königsberg, 1892, Tfl. XIII, S. 147.

Viena tokia gražiai išsilaikiusi kepuraitė rasta ir 1951 metais, tyrinėjant Kurmaičių kapinyną. Čia, kape Nr. 22, apdėtame akmenų vainiku, buvo aptikta palaidota jauna mergaitė su gana originalia kepuraitė ar kuria nors kita galvos danga, pavyzdžiui, nuometu (121 pav.). Ši kepuraitė buvo padaryta iš storo vilnonio audinio ir papuošta dvejopomis žalvarinėmis skardelėmis. Kepuraitės užpakalinės dalies pakraštys buvo prisegiotas plonų pailgų keturkampių skardelių, kurių dvi eilės ėjo ir per kepuraitės vidurį. Kiekvienos tokios skardelės viduryje būta įmušto lankelio, o jo viduryje — spurgelio. Kepuraitės šonai buvo papuošti 8 mažų iškilių spurgelių-skardelių eilėmis.

120 pav. Kepuraitė (Sernai, Klaipėdos raj.)

Tokiomis ir panašiomis skardelėmis papuoštų kepuraičių rasta, tyrinėjant Sargėnų, Veršvų ir Aukštakiemio-Plucių kapinynus. Sargėnų ir Veršvų kapinyuose buvo susidurta su dvių tipų skardelėmis — spurgelinėmis ir išgaubtomis, pavyzdžiui, Sargėnuose, kape Nr. 152, į storą kepuraitės vilnonį audinį būta eilėmis prisagstytų žalvarinių skardelių. Kepuraitės pakraščiu ėjo dvi eilės išgaubtų skardelių ir viena eilė spurgelinių skardelių, o viršutinėje jos dalyje, jos priekyje, buvo įsegtos keturios plokštelės, sudarančios kryžminį ornamentą. Ši kepuraitė datuojama II—III amžiais.

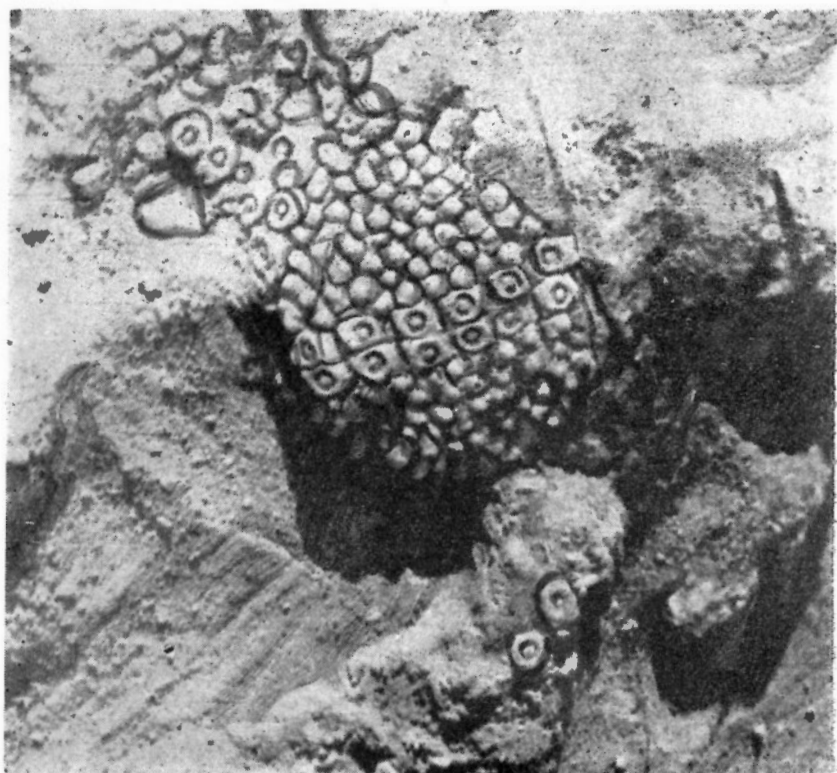
Panašiai papuoštų kepuraičių aptinkame ne tik plokštiniuose kapinyuose, bet ir pilkapiuose. Skardelių rasta Pakalniškių¹ ir Mežionių pilkapiuose². Skardelės-sankabėlės, sidabriniai kibirelio pavidalo kabučiai, įvijos ir kiti galvos apdangalų papuošalai aptinkami ir vėlesnių laikotarpių Lietuvos teritorijos kapinyuose.

Rasta ir tokių kepuraičių, kurių tebuvo papuoštas tik priešakinis pakraštys, — tai vadinamieji apgalviai. Jų rasta Kurmaičių (Kretingos raj.) kapinyne (kapai Nr. 5 ir 8) (122 pav.). Čia, kape Nr. 5, rastas apgalvis, sudarytas iš dvių eilių mažų, keturkampių, žalvarinių skardelių, papuoštų įmušta rozete. O kape Nr. 8 aptiktas apgalvis buvo sudarytas iš 4 eilių žalvarinių tuščiavidurių pumpurėlių, standžiai vienas šalia kito pritvirtintų prie odos dirželių. Be to, šito apgalvio pakraštys taip pat dar buvo papuoštas gintaro karoliukais ir įvijomis.

Galvos apdangalui priskirtini ir apgalviai, sudaryti iš žalvarinių įvijų, perskirtų specialiomis žalvarinėmis plokštelėmis. Jų rasta Aukštakiemio-Plucių, Gibaičių, Beržų, Trivalakių ir kt. kapinyuose.

¹ Zr. „Swiatowit“, t. II, tabl. XIV : 3.

² Zr. «Труды IX археологического съезда.», т. II, таб. XI: 21, 22.

121 pav. Kurmaičių kapo Nr. 22 galvos apdangalo liekanos (Kretingos raj.)

Galvos papuošalams priskiriami ir antsmilkiniai, kurie, pritvirtinti prie kepuraitės ar kurio nors kito galvos apdangalo, laisvai kabėdavo galvos šonuose. Kapuose jie randami mirusiojo smilkinių vietoje, todėl ir vadinami antsmilkiniais.

Pirmaisiais m. e. šimtmečiais antsmilkinius daugiausia dėvėjo Vidurio ir Rytų Lietuvos gyventojai (125 pav.). Antsmilkiniai būdavo gana įvairūs: įvijiniai (123 pav., 1, 2), plokšteliniai (124 pav.), žiediniai, pavieniai (215 pav.) ar sudėti iš kelių vielos žiedų. I–IV amžiams yra būdingi įvijiniai ir plokšteliniai antsmilkiniai.

Senesni yra žalvariniai įvijiniai antsmilkiniai, padaryti iš žalvarinės vielos, susuktos į plokščią didelę įviją. Įvijiniai antsmilkiniai gali būti ir didesnio diametro, padaryti iš storesnės vielos, ir mažesnio diametro, susukti iš plonesnės vielos. Šios rūšies papuošalai jau buvo dėvimi I tūkstantm. pr. m. e. Vienas tokių ankstyvųjų antsmilkinių buvo surastas Silutės apylinkėse, bet tiksli jo radimo vieta nežinoma. Jis padarytas iš nevienodo storumo vielos ir savo metu buvo Insterburgo (Įsrutis)

muziejuje. Du įvijiniai antsmilkiniai, priskiriami I tūkstantmečio pr. m. e. viduriui, aptikti Kurmaičių pilkapyje A, tyrinėtame 1940 m. Daug įvijinių antsmilkinių rasta Sargėnų (prie Kauno) (123 pav., 1, 2) ir Paštuvos (Vilkijos raj.) kapinynuose, kurie datuojami pirmaisiais m. e. šimtmečiais. Du sveiki antsmilkiniai ir vieno įvijinio antsmilkinio fragmentas aptikti 1954 m., tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį.

Žymiai puošnesni yra buvę žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai (124 pav.), kurių pakraštys ir plokštelės paviršius būna gražiai išornamentuotas. Paprastai antsmilkinio pakraščiai esti ažūriniai, papuošti trikampaiais, apskritimėliais arba ataugėlėmis. Plokštelių antsmilkinių surasta Pajuostėje, Pakalniškiuose, Bajoriškiuose, Adakave, Sargėnuose ir Nemenčinės piliakalnyje.

Iš kelių žalvarinės vielos žiedų sudaryti antsmilkiniai aptikti Eikotiškių (prie Degučių) kapinyne. Jų taip pat būta padirbtų iš apskritos, į galus siaurėjančios

vielos, kurios galai praeidavo vienas pro antrą. Šitie papuošalai, buvę skirtingų diametrų, ant galvos būdavo dedami po 2—4 iš vienos ir antros jos pusės. Praeinančiais galais antsmilkinių rasta Kairėnuose (prie Vilniaus) ir Migonių piliakalnyje (prie Kruonio). Tai grynai vietinio darbo papuošalai, aptinkami tik Lietuvoje.

Be to, 1957 m. vasarą du žalvariniai žiediniai antsmilkiniai buvo aptikti Seiliūnų km. (prie Seirijų). Šitie antsmilkiniai nuo visų kitų skiriasi tuo, kad jų praeinantieji galai esti užkeisti ir padaryti iš rombinės vielos, tuo tarpu kai antsmilkinio viduryje viela būna apvali. Dalis iš kelių žiedų sudarytų antsmilkinių priklauso jau V m. e. amžiui.

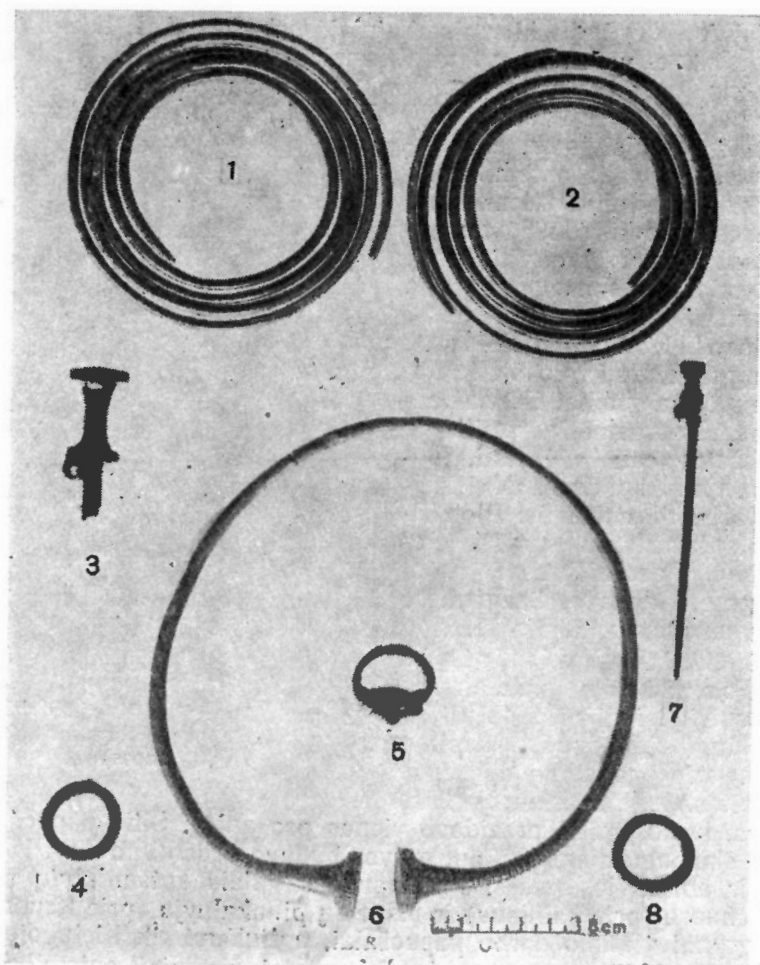
Jau nuo pirmųjų m. e. šimtmečių labai įvairūs yra buvę kaklo ir krūtinės papuošalai. Kapuose, mirusiųjų kaklo vietoje, randama antkaklių, karolių apvarų ir kitokių papuošalų. Antkaklės aptinkamos tiek moterų, tiek ir vyrų bei vaikų to laikotarpio kapuose. Vyrų kapuose nerandama tik karolių, nes jie būdingi vien moterų kapams.

I—IV a. antkaklės yra buvusios žalvarinės, ir tik III—IV šimtmetyje jau imta dėvėti ir pavieniai sidabriniai šios rūšies papuo-

122 pav. Apgalvio dėvėjimo būdas (rekonstrukcija pagal Kurmaičių kapo Nr. 8 įkapes)

I—IV m. e. a.
kaklo ir krūtinės
papuošalai.
Antkaklės

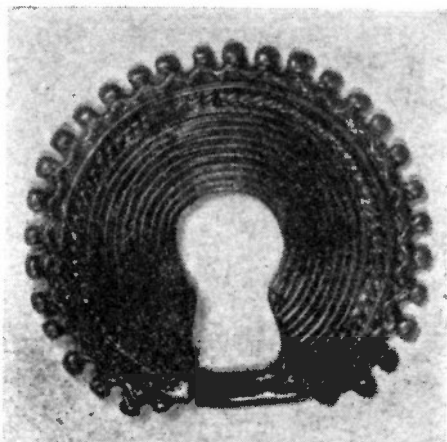

123 pav. Sargėnų kapų radiniai:
 1, 2 – įvijiniai antsmilkiniai; 3, 7 – ritiniai smeigtukai; 4, 5, 8 – žiedai;
 6 – antkaklė su trimitiniais galais (Kauno m.)

šalai. Antkaklės nešiotos virš drabužio, todėl dažnai prie jų yra išsilaikiusių didesnių ar mažesnių audinių fragmentų. Paprastai šitų papuošalų galai būdavo dedami kaklo priekyje. Pagal tai, kaip būna užbaigti tie galai, antkaklės yra skirstomos atskiromis grupėmis.

Vieną tokią gausią šios rūšies papuošalų grupę sudaro žalvarinės antkaklės su trimitiniais galais (126, 127 pav.). Šitokių antkaklių Lietuvoje iki šiol užregistruota apie 40. Jų lankelis yra padarytas iš apskritos, nevienodo storumo vielos, o galai užbaigti trimito pavidalo galvutėmis. Antkaklių lankelių šo-

nai, arčiau galų, dar būna išornamentuoti griovelių ir lankelių grupėmis, smulkiomis įkartomis, akutėmis, sietelinio rašto ploteliais ir pan. Likusioji lankelio dalis esti arba visiškai neornamentuota,— tai dažniausiai pastebima nedideliais trimitukais papuoštose ir dar nestoro diametro lankelio antkaklėse,— arba papuošta vingiuota smulkių įkartų juostele bei įmuštomis akutėmis. Pastarasis ornamentas beveik visada aptinkamas masyvių antkaklių lankelyje (Pakalniškiai).

124 pav. Plokštelinis antsmilkinis, rastas Nemenčinės piliakalnyje.

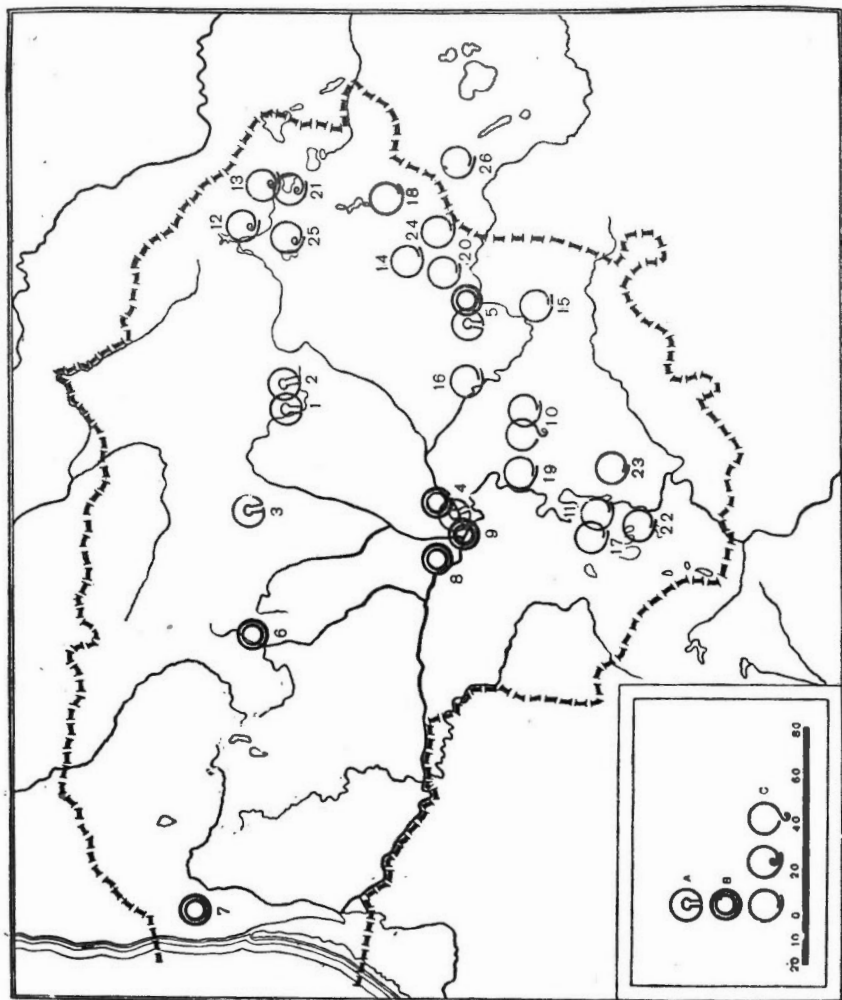
Nevienodi yra ir tokių antkaklių trimitiniai galai. Atsižvelgiant į skirtingas tų trimitinių galų formas, antkaklės skirstomos pogrupiais. Pavyzdžiui, vienų antkaklių trimitiniai galai gali būti ilgoki, o pats jų trimitas — lieknas ir nedaug storesnis už antkaklės lankelį (Sodkalnis),— tai pirmasis pogrupis. Kitos antkaklės turi trumpoką, gražios formos, su aukštu gunklu pačiame gale trimitą (Sargėnai, Veršvai) (126 pav.),— tai antrasis pogrupis. Yra ir tokių antkaklių, kurių trimitas būna labai masyvus, ilgas ir be didesnio profiliavimo (Paventė, Paviečiai, Pakalniškiai),— tai trečiasis pogrupis. Ir pagaliau būna antkaklių su trimitiniais galais, kurie yra tuščiaviduriai ir sukinėjasi. Tuščiavidurių antkaklių lankelis esti gana didelis ir išornamentuotas. Tokių antkaklių tesurasta kelios (Vilkų kampas, Adakavas, Paventė, Kretinga). Jų trimito viduje aptinkama siūlų arba linų pluošto (Kretinga).

Iš papuošalų su trimitiniais galais išsiskiria Glaušių kapinyne (Kėdainių raj.) rasta antkaklė. Šios antkaklės lankelis yra tuščiaviduris, jos galai gana masyvūs, ant jų užmaiti 2—3 lankeliai (127 pav.).

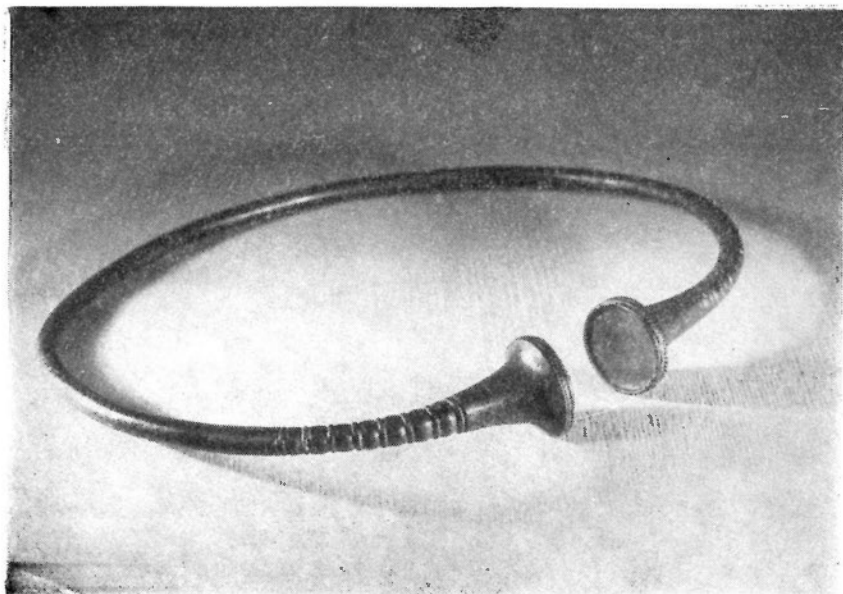
Retos taip pat antkaklės, prie kurių lankelio būdavo prikabinami gražūs kabučiai su pakabėlėmis.

Antkaklės su trimitiniais galais datuojamos II—III šimtmečiais, ir daugiausia jos aptinkamos Vidurio ir Vakarų Lietuvoje,— tiek pilkapiuose, tiek ir plokštiniuose kapinynuose. Tačiau būta jų paplitusių Latvijoje ir buv. Rytprūsių teritorijoje.

Pirmaisiais m. e. šimtmečiais lietuvių gentys plačiai dėvėjo žalvarines antkakles su buoželiniais ir kūginiais galais. Žalvarinių antkaklių su buoželiniais galais lankelis visada yra nestoras, padarytas iš apskritos vielos,

125 pav. Antsmilkinių paplitimo Lietuvoje žemėlapis:
 A — ploščetiniai antsmilkiniai,
 B — įviljiniai antsmilkiniai,
 C — žiediniai antsmilkiniai

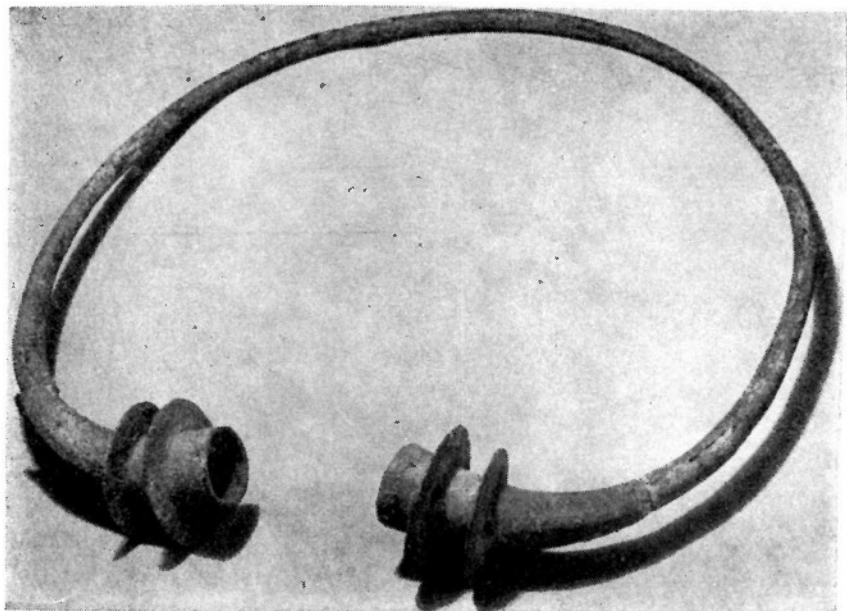
126 pav. Žalvarinė antkaklė su trimitiniais galais (Veršvai, k. Nr. 197, Kauno m.)

o jų galai užbaigti apvalainomis galvutėmis — buoželėmis (135 pav., 5) (Paviekiai, k. Nr. 1, 15; Seredžius, k. Nr. 6; Kurmaičiai, k. Nr. 22(1951); Veršvai, k. Nr. 227, 228; Upytė, k. Nr. 25). Tik Sargėnų kapinyne rastos antkaklės lankelis yra tordiruotas (padarytas imituojant sukimą). Buoželinės antkaklės galvutės būna išornamentuotos paraleliai įrėžtais, susikryžiuojančiais grioveliais, įmuštomis akutėmis ar tik duobutėmis. Dešinysis buoželinių antkaklių galas esti stačiu kampu nulenkta žemyn, o kairysis — aukštyn, taigi jie gali vienas už antro užsikabinti.

Antkaklių su kūginiais galais lankelis būna padarytas iš įvairaus storumo žalvarinės vielos. Be to, arčiau jų galų viela dar būdavo truputį pastorinama.

Vėlesniųjų antkaklių lankelio šonai esti platoki ir šiek tiek paplokšti (128 pav.). Kūginių antkaklių lankelis būdavo įvairiai ornamentuojamas: vienų antkaklių lankelio šonai esti papuošti skersinių brūkšnių grupėmis (Skadvilė), o kitų — įstrižomis ar vingiuotomis juostelėmis ir smulkiomis įkartomis. Aptinkamas ir sietelinis raštas. Be to, kai kurių kūginių antkaklių lankelis esti tordiruotas (Prapimas, Šilalės raj.).

Kūginių antkaklių galvutės būdavo puošiamos dvejopai: vienų jų kūgelis būna išornamentuotas koncentriniais įrėžtais grioveliais (Kurmaičiai, Rūdaičiai ir kt.), antrų — dviem paraleliai įrėžtais grioveliais, sudarančiais kryžmą. Šitaip įrėžti grioveliai padalija antkaklės kūgelį į 4 lygias dalis. Be to, kūgelio pagrindą

127 pav. Zalvarinė antkaklė su trimitiniais tuščiaviduriais galais ir papuošta žiedais (Glaušiai, Kėdainių raj.)

visada juosia tokie pat grioveliai. Tarp griovelių yra susidaręs rantelis, o kartais ir grioveliai būna papuošti smulkiomis įkardomis.

Antkaklės, kurių kūgelis papuoštas koncentriniais lankeliais, aptinkamos dažniau Vakarų ir Vidurio Lietuvos kapinyuose. Antkaklės su aukštais, gana masyviais kūginiais galais labiau būdingos Rytų Lietuvai.

Kūginių antkaklių grupei priklauso ir pavienių egzempliorių, pagamintų, matyti, pagal specialų užsakymą ar kūrybinę paties meistro iniciatyvą. Iš tokių papuošalų paminėtina Sargėnų kapinyne surasta antkaklė, kurios lankelis prie pat kūginių galų yra apvyniotas kelių apvijų viela. Vienas šitos antkaklės galas paprastai užsibaigia kūgeliu, antras gi — didoka kilpa. Atitikmenų šitokiai antkaklei nėra.

Su paviene kūgine antkakle susidurta ir Rakėnuose (Ignalinos raj.)¹. Priekinė papuošalo lankelio dalis yra profiliuota, turi tris skydelius, o jo užpakalinė dalis padaryta iš platokos juostelės.

Taip pat negausios yra ir tokios kūginės antkaklės, kurių lankelių šonai būna paplokšti, o jų apačioje — prikabinėta įvairių kabučių. Viena tokia puošni antkaklė buvo surasta Pleškučių ka-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 103.

pinyne¹, antra — Stragnoje (Klaipėdos raj.) (128 pav.). Pleškučių antkaklės lankelio šonai yra plokšti, o jų išorinėse pusėse išlieta po 3 ąselės. Į kiekvieną šių ąselių būdavo įveriamas apskritos vielos žiedelis, o prie žiedelio — prikabinamas kabutis. Pats

128 pav. Zalvarinė antkaklė su kūginiais galais ir pakabučiais (Stragna, Klaipėdos raj.)

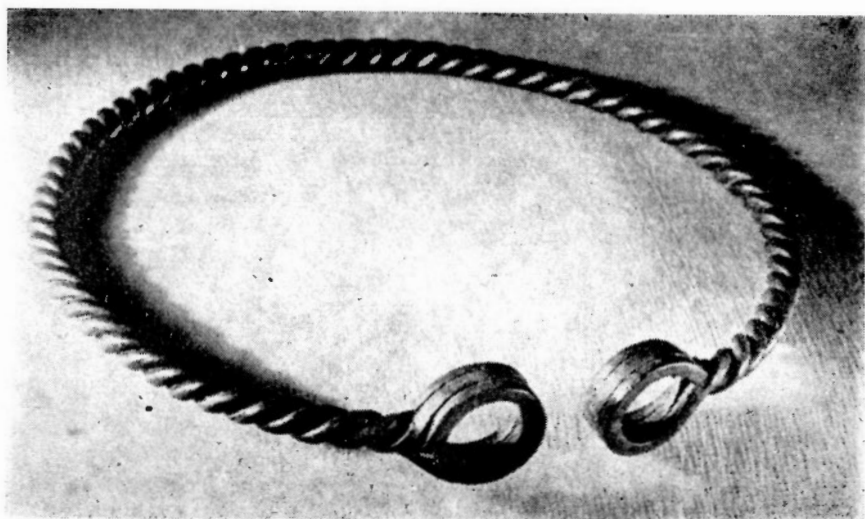
kabutis būna sudarytas iš azūrinės plokštelės ir profiliuotų branktelių, kurių galuose kabėdavo gražios, pusmėnulio pavidalo pakabėlės. Su panašiomis antkaklėmis susidurta Stragnų, Piliakalnio, Pastovų ir kituose kapinynuose.

Antkaklės su buoželiniais galais datuojamos II—III amžiais, o antkaklės su kūginiais galais pasirodė antrojoje III m. e. šimtmečio pusėje ir plačiai buvo dėvimos IV m. e. šimtmetyje. Antkaklės su aukštais ir masyviais kūgeliais Rytų Lietuvoje aptinkamos dar ir V m. e. šimtmetyje (Rakėnai, Eikotiškis).

Atskirą papuošalų grupę sudaro žalvarinės dėželinės antkaklės², kurios nuo visų kitų šios rūšies papuošalų skiriasi tuo, kad jų užsegimas paslėptas po specialiai padaryta dėžute (133 pav.). Techniniu atžvilgiu tokių papuošalų gamyba reikalavo daugiau darbo ir didesnio įgudimo. Dėželinės antkaklės, kurių vienas galas užsibaigia kabliuku, o antras — pailga ar ap-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 100.

² Zr. ten pat, Nr. 125—129.

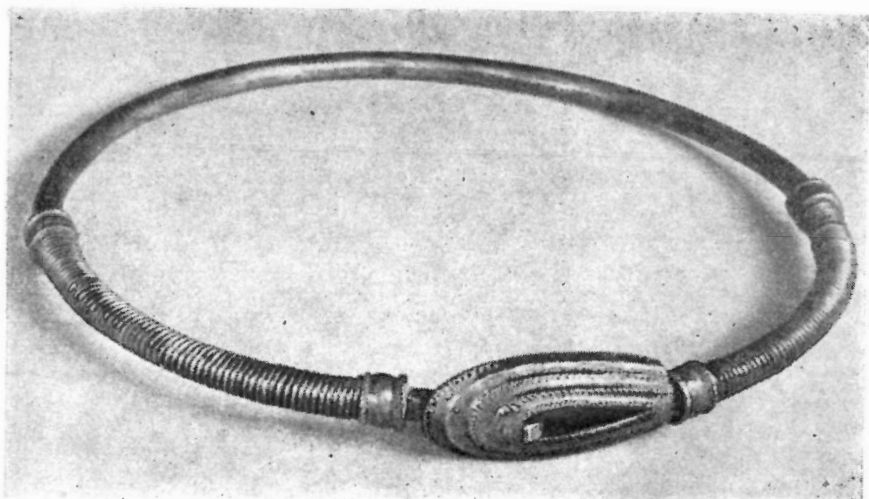

129 pav. Zalvarinė vytinė antkaklė su kilpiniais galais (Veršvai, k. Nr. 197, Kauno m.)

skrita plokšte, būdavo įvairiai puošiamos: jų lankelio šonai visada yra apvynioti viela ir padabinti trigubų žiedelių grupėmis. Pati antkaklių dėžutė, slepianti užsegimą, būdavo daroma labai įvairiai. Pavyzdžiui, Kurmaičiuose rasta tokių šios rūšies dirbinių (k. Nr. 5), kurių vienas galas užsibaigia siaura, pailga, per vidurį

130 pav. Zalvarinė vytinė antkaklė su kilpiniais galais ir su kabučiais (Kurmaičiai, Kretingos raj.)

131 pav. Sidabrinė šaukštinė antkaklė (Veršvai, k. Nr. 168, Kauno m.)

įsmaugta plokštele, o antras — buoželiniu galu. Tačiau daugiausia surasta tokių antkaklių, kurių vienas galas užsibaigia apskrita plokštele, o antras — paprastu kabliuku (Šernai, Veršvai, Noruišiai). Antkaklė, turinti gražias rozetines plokšteles, rasta Eigučiuose (k. Nr. 41).

Labai yra gražios dėželinės antkaklės su rozete papuoštais galais, padarytos iš specialiai pagamintų lankelių, kurių viduryje būna įdėta mėlyno stiklo akis (Kurmaičiai, k. Nr. 9)¹. Pavyzdžiui, Paprūdžiuose rasta antkaklė turėjo net tris dėzeles (219 pav.).

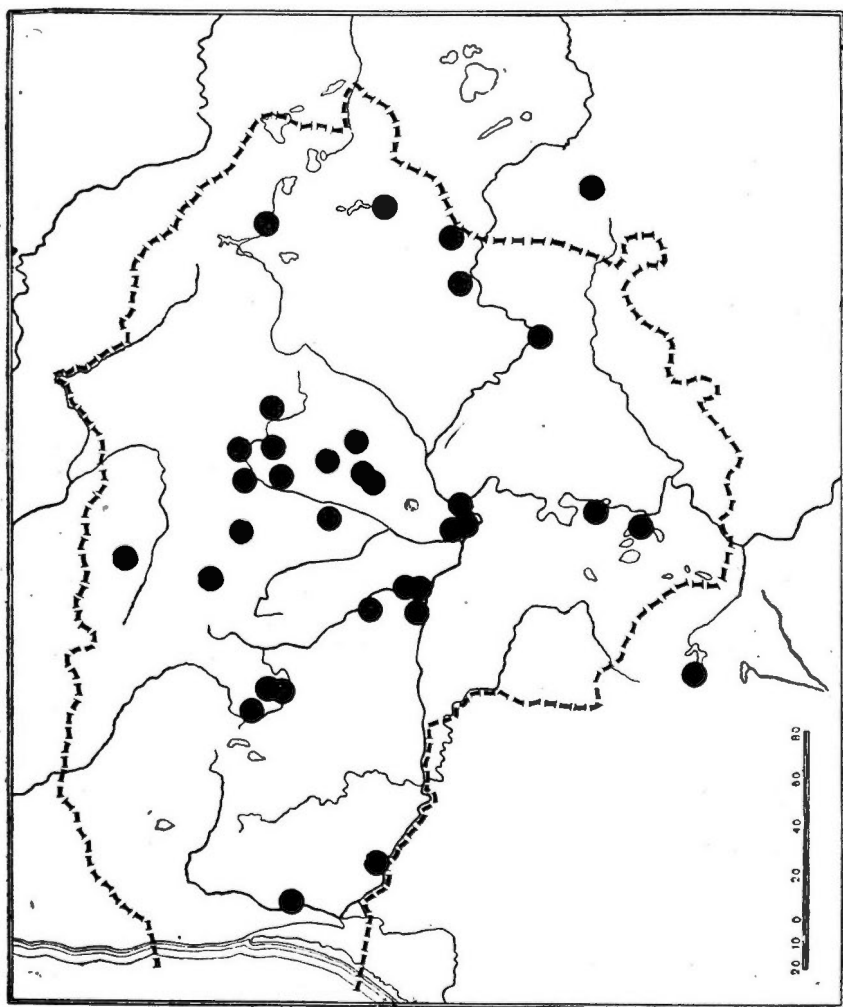
Dėželinės antkaklės aptinkamos tik Vidurio ir Vakarų Lietuvoje. Be to, panašių šios rūšies papuošalų rasta Kaliningrado srityje ir Latvijos TŠR teritorijose ir net Okos srityje, ir jie datuojami III—IV amžiais. Lietuvoje aptinkamos dėželinės antkaklės yra pagamintos vietinių amatininkų.

Be aptartųjų antkaklių, susidurta ir su vadinamosiomis žieduotosiomis antkaklėmis, tokiais žalvariniais ir sidabriniais papuošalais, kurių lankelis esti pagražintas apvyniota plona viela ir užmautais žiedeliais (Šernai, Paprūdžiai ir kt.)². Šie tokie papuošalai datuojami IV—V šimtmečiais, ir jie taip pat būdingi viduriniams ir vakariniams Lietuvos rajonams.

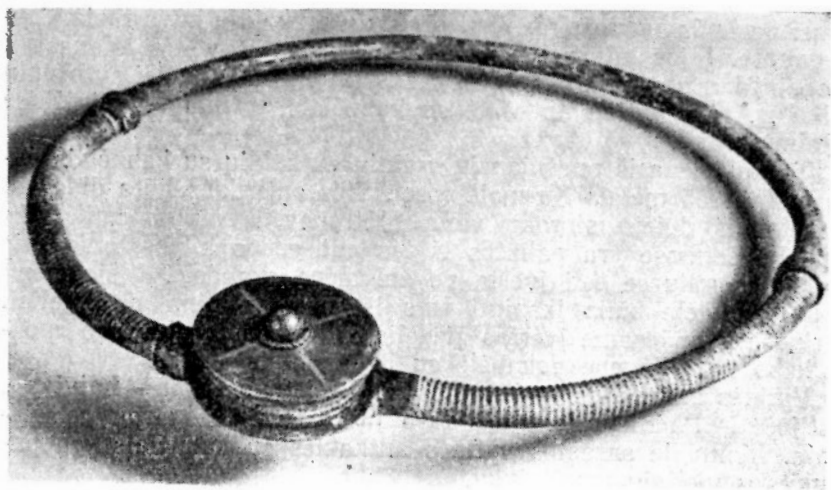
Gana žymią vietą I—IV a. papuošalų tarpe užima iš žalvario ar sidabro padarytos šaukštinės, dar kitaip vadinamos laivelio pavidalo antkaklės (131 pav.). Tokį pavadinimą šie dirbiniai gavo dėl to, kad jų vienas galas užsibaigia kabliuku, o antras yra tarsi šaukštelio ar laivelio pavidalo.

¹ Žr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 276.

² Žr. ten pat, Nr. 279.

132 pav. Sauckštinių antkaklių paplitimo žemėlapis

133 pav. Žalvarinė dėželinė antkaklė (Noruišiai, Raseinių raj.)

Saukštinių antkaklių lankelis visada būna padarytas iš storokos vielos, o jo šonai — apvynioti viela.

Patys tų apvyniojimų galai paslėpti, užmovus ant jų statinaitės pavidalo žiedelius. Antkaklių šaukšteliai būna įvairaus didumo, vieni iš jų esti išornamentuoti geometriniais raštais, sudarytais iš įrėžtų griovelių, ir smulkiomis įkartomis prie pakraščių, kiti — pakopėlėmis. Šios pakopėlės primena vieną ant antros užleistas laivelio lentas, dėl to šitokie papuošalai vadinami laivelio pavidalo antkaklėmis.

Nepaisant to, kad viena kita tokia antkaklė aptikta Latvijos teritorijoje, o kelios Mozūrų ir Suvalkų bei Seinų srityse, šaukštinės antkaklės yra grynai lietuviško tipo papuošalai. Iš viso Lietuvoje jų užregistruota virš 50 (iš 32 vietovių) (132 pav.), ir jos datuojamos III—V šimtmečiais.

I—IV amžiais Lietuvos teritorijoje dar buvo vartojamos ir žalvarinės vytinės antkaklės su kilpiniais galais (129 pav.). Tokių antkaklių lankelis būna nupintas ar nuvytas iš 2—3 vielų, kurtų galai yra išploti arba palikti apvalūs ir susukti į apskritą kilpą.

Vytinių antkaklių yra ankstyvųjų ir vėlyvųjų. Ankstyvojo tipo antkaklės būna nuvytos iš trijų plonesnių vielų, ir jų kilpos dar yra nedidelės. Vėlyvojo tipo antkaklės nuvytos jau iš žymiai storesnių vielų, o jų kilpų vielos visada esti išplotos. Ankstyvojo tipo antkaklių surasta Sandrausiškės pilkapiuose ir Sargėnų kapinyne, o vėlyvojo tipo — Delnicoje, Veršvuose, Mežionyse ir Gružų miške.

Susidurta ir su tokiomis vytinėmis antkaklėmis, kurių galuose ar lankelio šonuose būna prikabinoti kabučiai (130 pav.). Tai

labai puošnūs papuošalai. Viena iš tokių antkaklių buvo rasta Tauragnuose. Į jos kilpas buvo įverti po vieną, iš vielos išlankstyti žiedai, į kuriuos buvo įkabinti gražūs rateliniai kabučiai su brankteliais. Antra vytinė antkaklė su kabučiais aptikta Jagminiškėje (Kelmės raj.).

Tačiau viena iš puošniausių vytinių antkaklių su kabučiais buvo rasta 1955 metais Kurmaičiuose¹. Šios antkaklės būta didokos, nuvytos iš dviejų storokų vielų (130 pav.). Nuvyto antkaklės lankelio šonuose yra paliktos iš tos pat vielos kilpos, o jose ir antkaklės galuose esti įverta po žalvarinę grandelę. Į kiekvieną tokią grandelę būna įkabinti trys iš vielos nupinti brankteliai, kuriuose kiekviename įvertas žiedelis, o ant pastarųjų savo ruožtu kabo po trikampę pakabėlę su buoželiniais galais.

Vytinės antkaklės aptinkamos ir už Lietuvos ribų — Latvijoje, Estijoje ir Padnieprėje. Koks tarp jų ryšys — tuo tarpu neišaiškinta. Lietuvoje surastos vytinės antkaklės su kabučiais yra pagamintos vietinių amatininkų.

Vytinės antkaklės su kilpiniais galais datuojamos III—IV amžiais.

I—IV amžiams priskiriamos ir pavienės antkaklės. Tokių papuošalų būta pagamintų arba pagal specialų užsakymą, arba jie buvo skirti kuriam nors tikslui, pvz., dovanoti. Iš pavienių papuošalų galima nurodyti vieną antkaklę, surastą 1955 metais Kurmaičiuose. Ji padaryta iš žalvarinės storokos apskritos vielos, kurios galai užlenkti į vidaus pusę ir sudaro nedidelę kilpą². Antkaklės lankelio pakraščiuose yra išlieta po vieną ąselę, kuriose, kaip ir antkaklės galuose, kabo po kabutį. Kabučiai būna keturkampiai, viduryje jie turi 4 langelius, o jų kampai užbaigti 2 pumpurėliais. Be to, antkaklės lankelio šonai išornamentuoti skersinių ruoželių grupėmis ir smulkiomis įkartomis. Panašių antkaklių daugiau nėra surasta.

Nuo pirmųjų m. e. šimtmečių Lietuvos teritorijoje

Karolių apvaros plačiai buvo įsigalėjęs paprotys dėvėti karolių apvaras, kurios randamos išimtinai moterų kapuose.

Karolių apvaros būdavo sudaromos iš emalinių, stiklinių, žalvarinių ir gintarinių karoliukų (134—136 pav.). Pačių karoliukų forma ir didumas gana įvairūs. Labai puošnūs yra buvę didesnio diametro, nepermatomos stiklo masės, apskriti ir plokšti emaliniai karoliukai³. Jie dažniausiai būdavo tamsiai raudonos spalvos, papuošti geltonos, baltos, juodos ar žalios spalvos juostelėmis, šakutėmis ar spalvotomis dėmelėmis. Būta ir tokių puošnių karoliukų, per kurių vidurį buvo įlietos kelių spalvų juostelės, sudarančios trikampius, vingiuotas juosteles ir pan. Apvara iš tokių puošnių karoliukų rasta Paviekių pilkapiuose, Sargėnų, Kur-

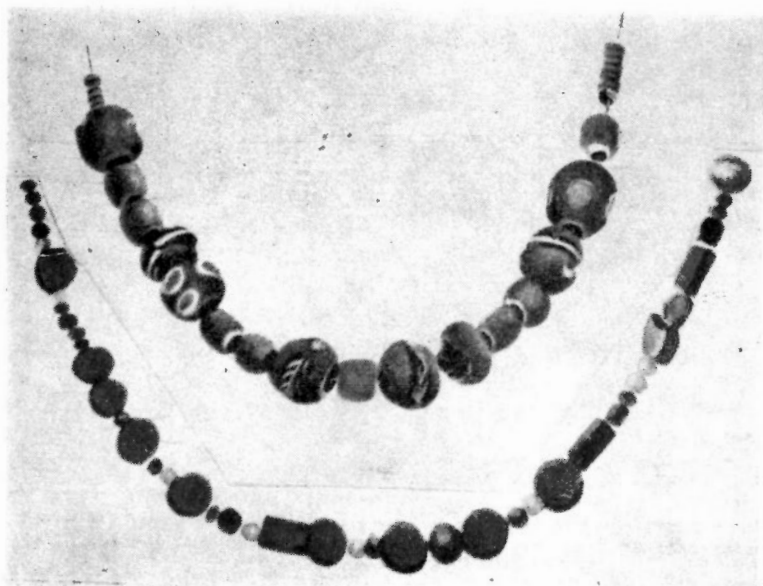
¹ Zr. P. Kulikauskas, Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne.—„LTSR MA Darbai“, SA, 2 t., 4 pav. Antkaklė yra Kretingos Kraštotyros muziejuje.

² Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 96.

³ Zr. ten pat, Nr. 110—116.

maičių, Šernų, Aukštakiemio-Plucių, Akmenos ir Mikytų plokštiniuose kapinynuose.

Paprastai karolių apvaros viduryje būdavo suveriami didesni, o į galus — mažesni karoliukai. Kartais pačiame apvaros viduryje aptinkamas koks nors pavienis karoliukas, pavyzdžiui, Kurmai-

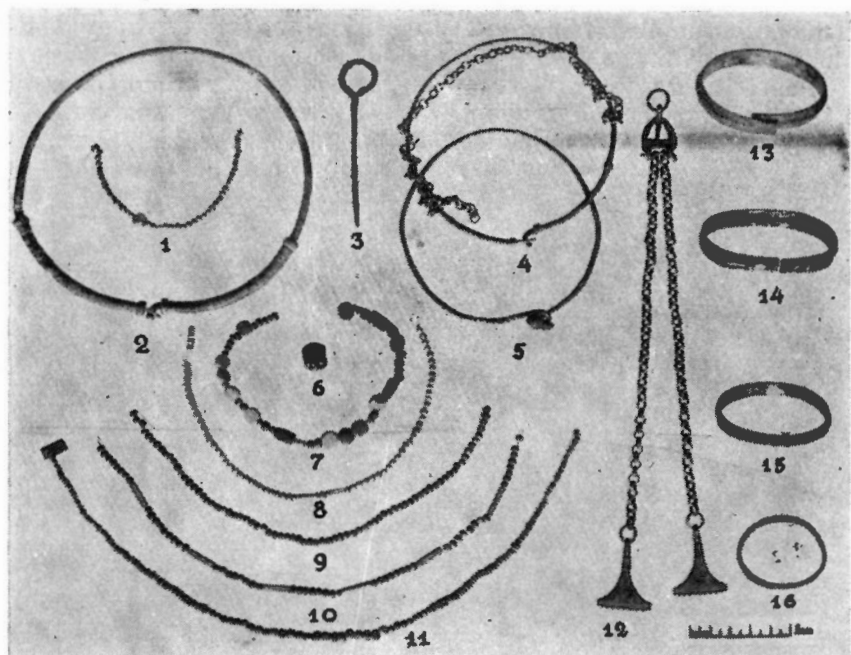

134 pav. Karolių apvaros (Paviekiai (viršuje), Siaulių raj. ir Seredžius (apačioje), Vilkijos raj.)

čiuose buvo surastas vienas toks šachmatinio rašto, labai subtalaus darbo karoliukas. Emaliniai karoliai pasirodė II m. e. šimt-metyje, bet jie aptinkami ir III—IV a. kapuose. Tuo pat metu buvo paplitę ir balto stiklo, tarsi iš vidaus paaukuoti karoliai. Šitokių papuošalų rasta Kurmaičių, Šernų, Aukštakiemio-Plucių, Sargėnų ir Veršvų plokštiniuose kapinynuose.

Smulkių tarsi lęšiukai karoliukų apvaros aptiktos Seredžiaus (134 pav.), Upytės ir kituose plokštiniuose kapinynuose. Seredžiaus kapinyne, kape Nr. 13, aptiktos penkios tokių karoliukų apvaros (135 pav., 1, 6—11).

Karolių apvarose sutinkama ir siaurų, ilgokų, kampuočių, mėlyno stiklo karoliukų. Susiduriama taip pat su mėlyno ir žalsvo stiklo plokščiais keturkampiais ir pailgais kampuočiais, dvigubo konuso pavidalo ir kitokių formų karoliukais. Rasta taip pat ir mėlyno stiklo, rantelėtų karoliukų. Veršvuose, kape Nr. 1, aptikta karolių apvara, kurios viduryje buvo vienas apskritas karoliukas, o visos tos apvaros būta sudarytos iš pailgų kampuočių ir statinaitės pavidalo stiklo karoliukų.

135 pav. Įvairūs Serežiaus kapinyno radiniai:

1, 6–11 — karoliai; 2, 4, 5 — antkaklės; 3 — lazdelinis smeigtukas; 12 — kabutis su grandinėmis; 13–16 juostinės apyrankės

Karolių apvaros iš žalvarinių apskritų karoliukų I–IV a. archeologiniuose paminkluose aptinkamos pavienės. Nerasta tų amžių didesnių karolių apvarų, sudarytų vien iš gintaro karoliukų. Pirmaisiais m. e. šimtmečiais gintaro karoliukų aptinkama įmaišytų į kitų karolių apvaras, kur jie būna plokščios statinaitės pavidalo.

Karolių apvaros būdavo sudaromos įvairiai, grupuojamos pagal spalvas, perskiriamos skirtingo dydžio, skirtingos spalvos ar kitokios formos karoliukais¹.

Karolių apvaros dažniausiai būdavo kombinuojamos su žalvarinėmis įvijomis ir pakabučiais. Pavyzdžiui, Sargėnuose, kape Nr. 124, rastas kaklo papuošalas, sudarytas iš apskritų raštuotų emalinių arba žalvarinių siaurų, plokščių bei nedidelių pailgų stiklinių karoliukų, žalvarinių įvijų ir labai gražių azūrinių žalvarinių pakabučių, o kape Nr. 208 susidurta su puošniu kaklo papuošalu, suvertu iš spalvotų emalinių ir žalvarinių karoliukų, taip pat iš įvijinių kabučių (136 pav.). Pastarieji kaklo papuošalai atitiktųjų kituose kapinynuose neturi, nes jie tėra vietinių amatininkų darbo produktas.

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 110–113, 114–116, 118.

136 pav. Karolių apvara (Sargėnai, k. Nr. 208, Kauno m.)

Emalės karoliai į Lietuvą pateko mainų prekybos keliu, greičiausiai per Pavislį į Sambiją, iš buvusių Romos provincijų. Žalvariniai ir gintariniai karoliukai, žalvarinės įvijos ir žalvariniai pakabučiai yra pagaminti vietinių amatininkų. Nėra paaiškėjusi mėlyno stiklo karolių kilmė. Vieni jų galėjo patekti į mūsų kraštą kaip importas, kiti — galėjo būti pagaminti kur nors Klaipėdos apylinkėse gyvenusių amatininkų.

Gana dažnai susiduriama su kaklo ir iš dalies krūtinės papuošalais, sudarytais iš žalvarinių įvijų ir žalvarinių pakabučių. Tokie, atskirai pagaminti papuošalai aptinkami tik moterų kapuose ir yra gana įvairūs. Pavyzdžiui, Pajuostėje (buv. Raguvos valsčiuje) buvo rastas papuošalas, sudarytas iš dviejų žalvarinių įvijų eilių, žalvarinių karoliukų ir trigubų žalvarinių ažūrinių pakabučių. Šito papuošalo galai buvo užbaigti apskritu pakabučiu su rageliais lankelio pakraštyje. Veršvuose, kape Nr. 28, aptiktas papuošalas, sudarytas iš dviejų eilių žalvarinių įvijų, perskirtų siauromis žalvarinėmis plokštelėmis. Kurmaičių kape Nr. 8 buvo rasta apvara, sudaryta iš žalvarinių įvijų, tarp kurių pakabinti ažūriniai, pusrėmens pavidalo pakabučiai. Bajoriškiuose susidurta su kaklo papuošalu, sudarytu iš dviejų žalvarinių įvijų eilių ir kryžiuo pavidalo pakabučių, kurių galai užbaigti apskritomis, pumpuro pavidalo galvutėmis.

Pakalniškių pilkapiuose rastas papuošalas, sudarytas iš cilindro pavidalo rantelėtų skardelių¹.

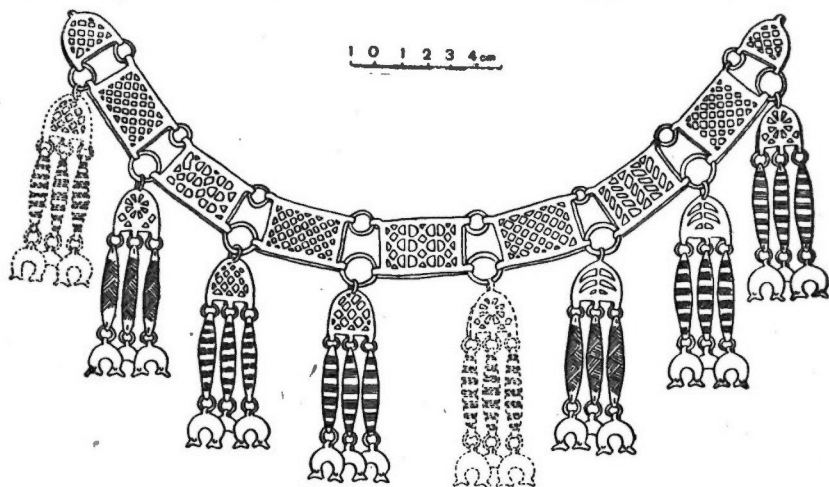
Dažnesni yra kaklo ir krūtinės papuošalai, sudaryti iš žalvarinių įvijų eilių ir sudėtinių kabučių su pakabėlėmis.

Neturi sau pavyzdžio ir kaklo papuošalas, surastas 1955 metais Kurmaičių kapinyne. Jis sudarytas iš stiklinių aukso bei sidabro spalvos ir žalvarinių karoliukų bei statinaitės pavidalo pakabučių. Vieni pakabučiai yra profiliuoti, panašūs į miniatiūrinę

¹ Zr. „Swiatowit“, t. II, tabl. XIV.

statai, kiti — taip pat profiliuoti, bet jų galas užbaigtas 5 atsikišusiais spurgeliais. Savo forma pastarieji pakabučiai primena kriaušę¹.

Kurmaičiuose, kape Nr. 7, aptiktas kaklo papuošalas, sudarytas vien iš žalvarinių įvijų. Tos įvijos suvertos keliom eilėm pynimo būdu, o į galus jų eilės sumažėja. Dažnai dvi ilgokas įvijas skiria pusmėnulio pavidalo pakabučiai. Šių pakabučių galuose

137 pav. Antkrūtininis papuošalas, sudarytas iš ažiūrinių plokštelių ir kabučių (Kurmaičiai, Joniškio raj.)

būna prikabinta po dvi keturkampes skardeles, kurios išornamentuotos taškais ar lankeliais, įspaudžiant metalą plastiniu būdu. Vienas toks labai puošnus kaklo papuošalas surastas Veršvuose, kape Nr. 197. Be to, panašių papuošalų rasta Upytėje, Pašušvyje, Rūdaičiuose, Berčiūnuose ir kitur.

Taip pat labai puošnus kaklo-krūtinės papuošalas aptiktas Kurmaičiuose (Joniškio raj.) (137 pav.)². Jis sudarytas iš įvairių ažiūrinių kabučių, branktelių ir pakabėlių. Tokie ažiūrinių kabučių papuošalai ypač dažnai aptinkami Vakarų Lietuvos plokštiniuose kapinyuose.

Pavieniu kaklo-krūtinės papuošalu tenka laikyti ir Labatakiuose (prie Priekulės)³ aptiktą radinį.

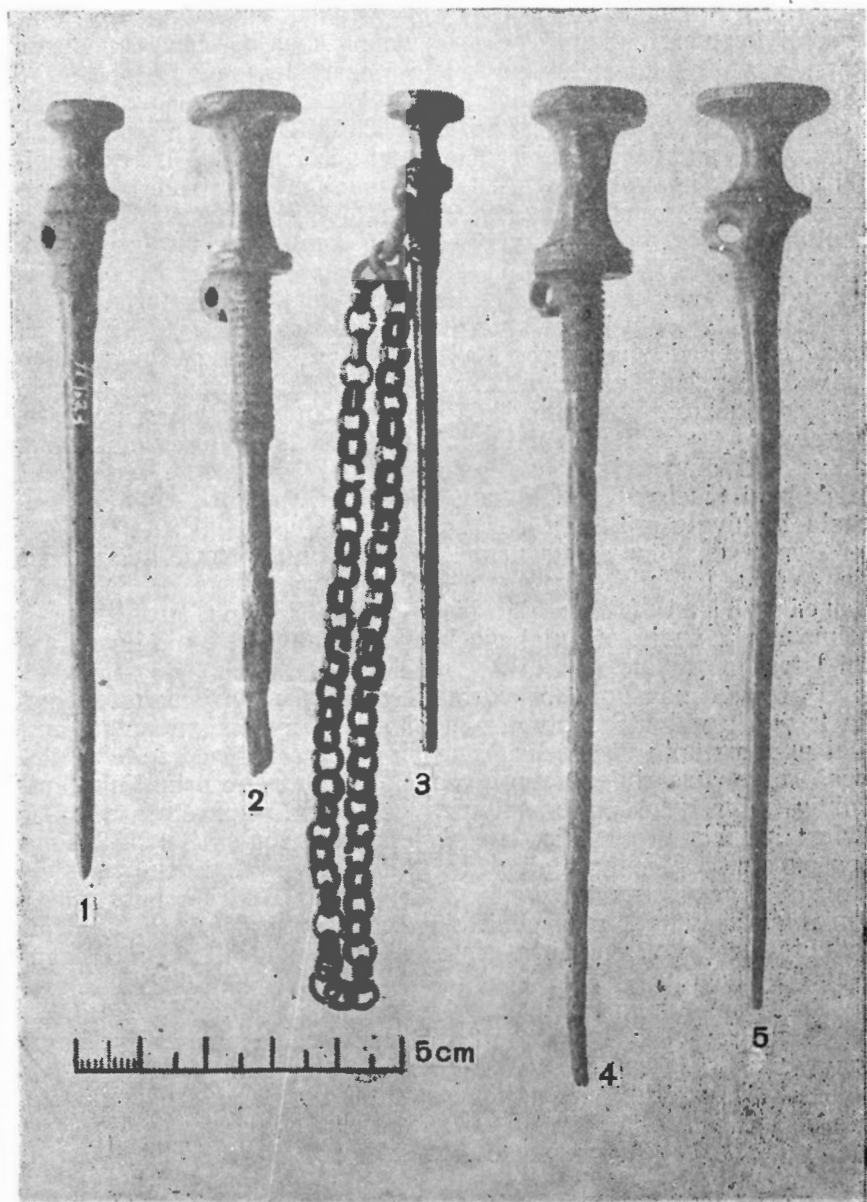
**Smeigtukai
ir kt. papuošalai**

Didelę dirbinių grupę sudaro įvairūs smeigtukai, naudoti iš dalies drabužiams susegti, iš dalies jiems papuošti ir grandinėlems laikyti. Apie randamų smeigtukų vartoseną pasako jų padėtis kape. Tyrinėjamuose kapuose jie randami mirusiojo krūtinės, kaklo ir peties,

¹ Zr. „LTSR MA Darbai“, SA, 2 t., 141—151 psl., 6 pav.

² Dirbiniai yra Trakų Kraštotyros muziejuje.

³ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 131.

138 pav. Žalvariniai ritiniai smeigtukai¹

(1 — Paprūdžiai, Kelmės raj.; 2 — Paštuva, Vilkijos raj.; 3 — Akmenė, Kelmės raj.; 4 — Kuršiai, Kelmės raj.; 5 — Pašėtė, Kėdainių raj.)

o kartais ir juosmens, rankų arba net ir kojų srityse. Vienos smeigtukų formos labiau būdingos vyrų kapams, kitos — moterų. Paprastai kape surandamas vienas smeigtukas, o turtingesniuose kapuose aptinkama net ir po keletą šios rūšies papuošalų.

Lietuvos teritorijos I—IV amžių kapams labiausiai būdingi yra geležiniai lazdeliniai, žalvariniai ritiniai, rateliniai, statinėliniai, žiediniai ir iš dalies rozetiniai smeigtukai (138—141 pav.). Pirmaisiais šimtmečiais pr. m. e. ir pirmajame m. e. šimtmečiuose dar vartota ir dalis kaulinių smeigtukų. Ankstyvųjų formų kaulinių smeigtukų rasta tyrinėjant ankstyvuosius piliakalnius (Petrašiūnai, Moškėnai, Vėlykuškiai). Kapuose su kauliniais smeigtukais nesusidurta.

Nagrinėjamuoju laikotarpiu plačiai buvo paplitę geležiniai lazdeliniai smeigtukai (111 pav., 4), kurie pagal savo galvutės išvaizdą vadinami dar smeigtukais su sraigine galvute ar žiediniu sraiginiu galu. Tokių smeigtukų adata būna apskrita, o galvutė — pailga arba taip pat apskrita. Galvutės vielos tąsagalas esti suvyniotas į sraigelę ir atsuktas į šoną. Geležiniai lazdeliniai smeigtukai aptinkami II—IV a. kapuose, jų daug surasta Lietuvoje ir Latvijoje.

Zymiai dažniau susiduriama su žalvariniais smeigtukais, nes jie geriau išsilaikė. Ankstyvi yra žalvariniai ritiniai smeigtukai (138 pav.), kurių galvutė būna profiliuota ir primena ritę-špulę. Ritiniai smeigtukai būna įvairesni, jie dalijami į tris pogrupius.

Pirmajam pogrupiui priskiriami smeigtukai su įsmaugta, ilgo-ka ir didele galvute. Galvutės galai arba dar visiškai neturi ryškiai užakcentuotų plokštelių, arba jos būna labai nedidelės ir plonos. Tokių smeigtukų galvutė dar labai primena trimitinių antkaklių galus. Plokščiasis galvutės galas esti papuoštas vienu ar dviem įrėžtais grioveliais, o plokštelių briauną skelia 2—3 siauros juostelės. Žemiau galvutės ritiniai smeigtukai turi nedidelę įvairiai išornamentuotą siaurą ašelę, kurios paviršių puošia išilginiai ar skersiniai grioveliai, sietelinis ar eglutinis raštas. Pati galvutė nuootelio atskirta ornamentu, dažniausiai aplink bėgančiais įrėžimais.

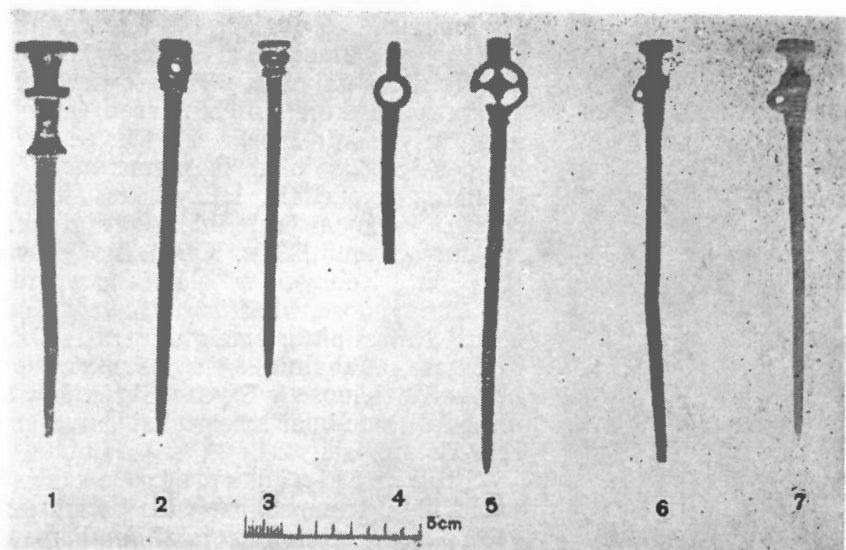
Tokių smeigtukų adata būna žalvarinė arba geležinė.

Buvo rasta ir kaulinių smeigtukų, kurie panašūs į ritinius smeigtukus (Vorėnų ir Moškėnų piliakalniai)¹.

Žalvarinių ritinių smeigtukų aptikta buv. Kauno gubernijoje, Masalitinovo tyrinėtuose II—III šimtmečių pilkapiuose, taip pat Paštuvoje, Sargėnų kapuose Nr. 11, 13, 14, 21, 28, 50, 51, 194 ir kt.

Antrajam žalvarinių ritinių smeigtukų pogrupiui priskiriami tokie dirbiniai, kurių galvutės jau ne tokios masyvios ir daug trumpesnės, negu pirmojo pogrupio papuošalų. Vidurinė šitų smeig-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 45—49, 202.

139 pav. Įvairūs žalvariniai smeigtukai:

1, 6, 7 — žalvariniai ritiniai, 2, 3 — statneliniai, 4 — žiedinis, 5 — ratelinis (1 — Vėlykuškių piliakalnis, Zarasų raj.; 2 — Berčiūnai, Panevėžio raj.; 3 — tiksliai radimo vieta nežinoma; 4 — Paprūdžiai, Kelmės raj.; 5 — buv. Kauno apskrities ribose; 6 — Pajuostė, Panevėžio raj.; 7 — Suklonys, Pakruojo raj.)

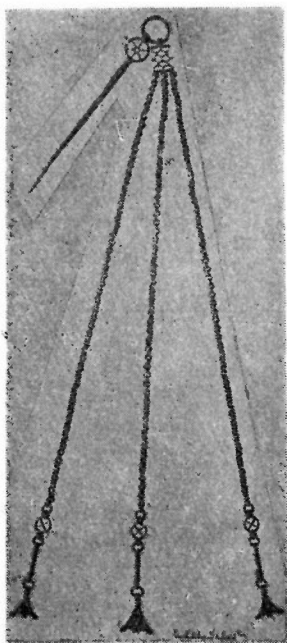
tukų galvutės dalis esti įsmaugta, kartais storesnė, o kartais ir plonesnė už kotelį, esantį galvutės apačioje. Galvutės galas yra ryškiau užbaigtas plokštele, kuri — stora ir papuošta dviem koncentriniais grioveliais, dar išornamentuotais įkartomis. Smeigtuko plokštelės viršus būna papuoštas kryžminiu raštu, kurį sudaro įrėžti grioveliai. Su šiais smeigtukais susidurta Biržų pilyje, Masalitinovo kasinėtuose buv. Kauno gubernijos pilkapiuose, Kėdainių apylinkėse, Nemunėlio Radviliškyje, Padubysyje, Pajuostėje, Paliečiuose, Paventėje, Pakalniškiuose ir Sargėnų kape Nr. 3. Jie taip pat datuojami II—III šimtmečiais.

Trečiajam šitų papuošalų pogrupiui priskiriami smeigtukai su beveik tiesia galvute, suskirstyta tarsi plokštelėmis. Dažniausiai pasitaiko smeigtukai su 3 plokštelėmis. Ašelė po jų galvute būna ilga ir plati, kartais trikampio skydelio formos, o patys smeigtukai — ilgoki ir siekia net 23 cm. Smeigtukų su tiesia galvute surasta nedaug (Kaniukai prie Užpalių ir Subatiškis prie Papičio), ir nors jie yra datuojami III—IV amžiais, bet jų aptinkama ir vėliau (Padubysis, Pašušvys, Alytaus apyl.) (139 pav., 1)¹.

Atskirai smeigtukų grupei priskiriami žalvariniai rateliniai smeigtukai, kurių galvutė primena miniatiūrinį ratą². Jų ratelinė galvutė padalyta keturiais, šešiais ir net aštuoniais

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 201.

² Zr. ten pat, Nr. 214.

140 pav. Žalvarinis ratelinis smeigtukas su pakabėle ir grandinėlių eilėmis (Vabalniukas)

stipinėliais (139 pav., 5; 140 pav.). Anksčiausiai yra smeigtukai su keturiais stipinėliais. Jų galvutės viršuje dažnai esti išlieta ašelė, kuri gali būti arba žema ir plati, arba siauresnė bei aukštesnė. Priešinė ašelės pusė būna išornamentuota išilginiais grioveliais, laužytinėm linijom ir pan. Su tokiais rateliniais smeigtukais susidurta Jagminiškės, Karašilių, Veršvų, Karpiškių, Kelmyių ir Klaipėdos apylinkių kapinyuose, Moškėnų piliakalnyje ir kitur. Šešiaspinių smeigtukų rasta Jazdaičiuose, Vabalninke, o aštuoniaspinių — Gibaičiuose ir Skrebotiškeje. Ir vieni, ir kiti rateliniai smeigtukai datuojami III—IV amžiais.

Statinėlinių smeigtukų galvutės būna trumpos, panašios į statinaitę (139 pav., 2). Galvutės galai nuo liemens atskirti giloku grioveliu, o vidurinė jos dalis atrodo tarsi tarp dviejų dangtelių išgaubta ir turi skylutę. Patys galvutės dangteliai papuošti 1—4 grioveliais arba smulkiais įkartais ir sietelio ornamentu.

Su statinėliniais smeigtukais susiduriama visoje Lietuvos teritorijoje (Upytė, Eikotiškis, Pakuonis, Paviokiai, Plateliai, Kurmaičiai ir kt.). Ypač daug jų rasta Aukštakiemio-Plucių (net 13) kapinyne.

Statinėliniai smeigtukai datuojami III—IV amžiais.

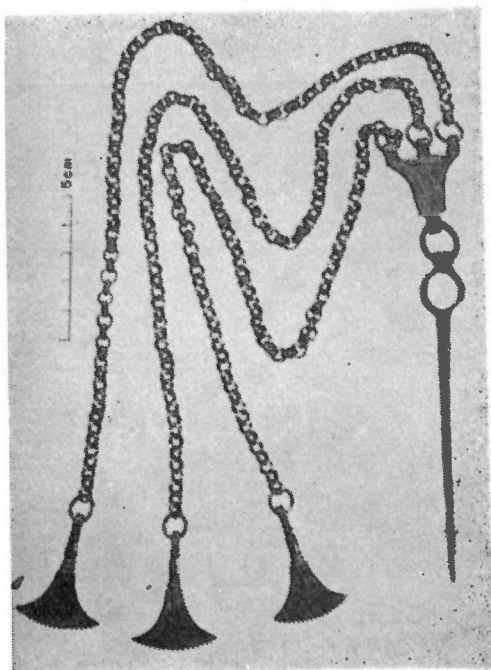
Nagrinėjamuoju laikotarpiu plačiai vartoti ir žiediniai smeigtukai (141 pav.), tokį pavadinimą gavę pagal savo galvutę, užbaigtą siauru žiedeliu, virš kurio lankelio išlieta ašelė. Išorinis žiedelio paviršius išornamentuotas įrėžtais grioveliais, akutėmis, eglutės raštu ar tik šiaip ruoželiais. Žiedinių smeigtukų būna kaulinių, bet daugiausia jų esti žalvarinių. Žiediniai smeigtukai dažniau aptinkami prie antkrūtininių papuošalų, sudarytų iš smeigtukų ir grandinėlių. Prie smeigtuko kartais dar būna prikabinta pakabėlė, o prie šios — trys grandinėlių eilės. Grandinėlių galai užsibaigia prikabintais kabučiais. Šitokių smeigtukų rasta 15-je Lietuvos teritorijos kapinyne, bet daugiausia — Veršvų kapinyne (k. Nr. 22, 54, 233 ir kt.)¹, ir jie datuojami IV—V šimtmečiais.

Turimoje Lietuvos archeologinėje medžiagoje dažnai susiduriama su puošniomis antkrūtininėmis grandinė-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 209, 210, 213, 216.

mis¹, sudarytomis iš įvairių smeigtukų, segių, pakabučių, skirstiklių, branktelių ir grandinėlių eilių. Tai vienas mėgiamiausių I—IV a. moterų papuošalų.

Grandinėlių eilės būdavo prisegamos arba prie smeigtukų, arba prie segių, bet dažniausiai — prie smeigtukų. Prie smeigtukų tos grandinėlės būna prikabinotos arba specialiu žiedeliu, arba pakabučiu. Jeigu grandinėlės esti prikabinotos prie pakabučių, tai pastarųjų galuose būna išlietos specialios kilpos, o tokie pakabučiai visada esti prosvaistiniai ir labai puošnūs (137 pav.): juose susiduriama su geometrinių figūrų išpiovomis arba stilizuotomis žmonių, paukščių, medžių ar gyvulių figūrėlėmis.

141 pav. Žiedinis smeigtukas su pakabėle ir grandinėlių eilėmis (Veršvai, k. Nr. 232, Kauno m.)

Paprastai grandinėlės arba laisvai kabodavo tarp dviejų pakabučių ir smeigtukų, arba per vidurį dar būdavo prikabinamos prie puošnaus skirstiklio.

Rasta ir tokių krūtinės papuošalų, kurie teturi tik vieną smeigtuką. Tokiu atveju grandinėlės kabo nukarusios žemyn, o jų galai užsibaigia įvairiais puošniais pakabučiais. Šitos rūšies papuošalų daug rasta Veršvų kapinyne (141 pav.).

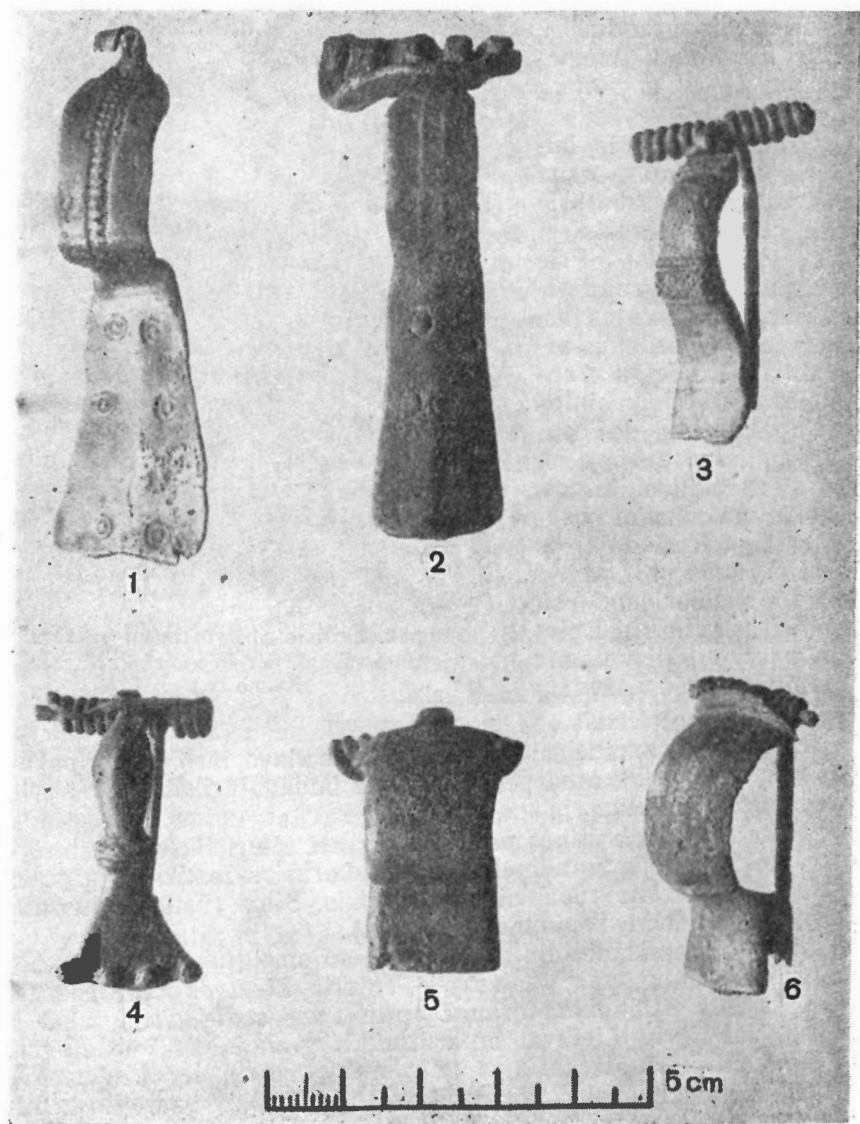
Lietuvoje antkrūtininių grandinėlių su smeigtukais ar segėmis rasta labai daug, ypač Vakarų ir Vidurio Lietuvos kapinynuose. Jų datavimą palengvina drauge aptinkamos segės, smeigtukai ir pakabučiai. Rytų Lietuvai antkrūtininės grandinėlės nebūdingos.

Mūsų muziejuose turimos pakabėlės, grandinėlių fragmentai, grandelės, pakabučiai dažniausiai yra kilę iš tokių suardytų krūtinės papuošalų, rastų moterų kapuose.

Segės

Gausią krūtinės papuošalų grupę sudaro segės (142—154 pav.), vartotos drabužiams susegti bei papuošti. Paprastai šitomis segėmis būdavo susegamas lengvesnis drabužis, o atskirais atvejais jos atstodavo smeigtukus, pavyzdžiui, antkrūtininiuose papuošaluose, sudarytuose iš grandinėlių

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 216, 231, 232, 304.

142 pav. Segės:

1, 2 – žalvarinės akinės; 3, 5, 6 – segės su išlenktu lankeliu ir trumpa kojele; 4 – su trikampė kojele (1, 4 – buv. Kauno gub. ribose; 2 – Visdergiai-Papelkiai, Kuršėnų raj.; 3 – Nikėlai, Silutės raj.; 5 – Pavėnčiai, Kuršėnų raj.; 6 – Pajuostė, Panevėžio raj.)

eilių. Segių padėtis kape būna labai įvairi: jos randamos kairėje, vidurinėje (105 pav.), dešinėje mirusiojo krūtinės pusėje (104 pav.), jo peties srityje, žemiau apatinio žandikaulio ir panašiai. Ir segių kryptis kape esti įvairi: jos griežčiau atžvilgiu guli galvute į viršų, žemyn, skersai ir pan. Segių randama įdėtų į puodelius ar tualetines dėžutes. Tai asmeninis mirusiojo turtas arba artimųjų dovanos, įdėtos į kapą laidojimo metu. Ankstyvosios segės būdavo paprastos, dažnai geležinės, bet jau nuo pirmųjų m. e. šimtmečių aptinkama įvairių žalvarinių, sidabrinių ar sidabru ir auksu bei emale papuoštų segių.

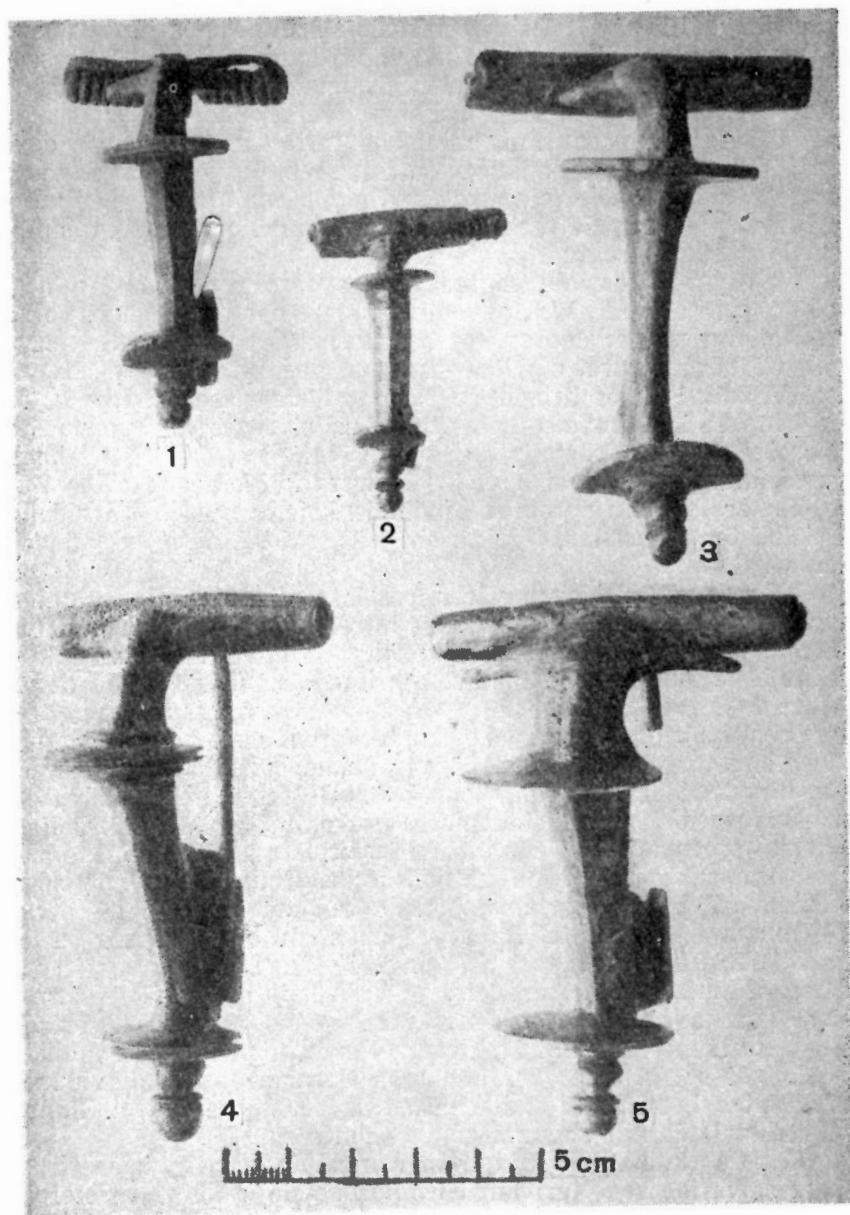
Ankstyvą žalvarinių segių grupę sudaro vadinamosios akinės segės (142 pav.), pavadinimą gavusios pagal akučių ornamentą, kuriuo padabintas segės liemenėlio paviršius. Šių segių galvutė būna siaura, o įvija — trumpa, padaryta iš plokščios vielos. Viršutinė segės liemenėlio, kurį vadiname segės lankeliu, dalis išlenkta ir išornamentuota. Dažniausiai segės būna papuoštos išilgai vingiuotos juostelės ornamentu (142 pav., 1). Segės liemens galas, arba kojelė, turi apvalius kampus ir būna papuoštas 2—3 akučių ar lankelių poromis. Apatinėje kojelės pusėje (iš vidaus) esti išlietas neaukštas, ilgokas skydelis, skirtas užsegamajai adatai užkabinti.

Akinių segių išskiriamos trys grupės: vadinamosios pagrindinės serijos, šalutinės estų serijos ir šalutinės prūsų serijos segės. Lietuvoje randamos akinės segės priklauso šalutinei prūsų serijai. Jų rasta 14-je vietų, visoje Lietuvos teritorijoje. Akinės segės datuojamos I—II m. e. amžiais.

Gana įvairios yra skydelinės, arba smarkiai profiliuotos, segės (143 pav.), kurių kojelė būna trikampio ar pusiau apvalaus skersinio piūvio. Skydelinės segės liemuo būna papuoštas į priekį atsikišusiais, pusės apskritimo pavidalo skydeliais. Šitokios segės kojelė visada turi mažesnio formato skydelius, o pats jos galas užsibaigia profiliuotomis buoželėmis. Skydelinių segių užkaba esti lietinė, kartais aukštoka ir plati, o jų įvija — atvira (143 pav., 1) ar dengta. Be to, šitokių segių buvo rasta ir su paprasta (šarnirine) užkaba (143 pav., 2—5). Skydelinių segių yra didesnių ir mažesnių. Atsižvelgiant į skydelių skaičių ir jų formą, šios segės taip pat apžvelgiamos skirtingomis grupėmis. Atskiram šitų papuošalų variantui atstovauja Paviekių pilkapiuose aptiktos skydelinės segės. Joms yra būdingas išornamentuotas ir viduryje paplatintas liemuo bei statmeniškasis skydelis prie įvijos¹. Panaši segė rasta taip pat Jagminiškėje (Kelmės raj.).

Siek tiek kitokių segių aptikta Kurmaičiuose. Čia, kape Nr. 2, rasta žalvarinė segė turi labai trumpą kojelę ir tik vieną storąją bei trumpą skydelį prie įvijos. Skydelio briauna išornamentuota 3 grioveliais. Segės užkaba būna lietinė ir ilga, o jos įvija — nedengta. Tokios segės datuotinos antrąja II m. e. šimtmečio puse ir III m. e. šimtmečio pradžia.

¹ Zr. „Senovė“, IV t., 31 : 5 pav. ir 31 : 2 pav.

143 pav. Skydelinės, arba smarkiai profiliuotos, segės
(1 – Pernarava, Ariogalos raj.; 2, 4 – tikslī radimo vieta nežinoma; 3 – Kuršiai, Kelmės raj.; 5 – Paštuva, Vilkijos raj.)

144 pav. Žalvarinė segė su trikampe kojele ir šarnirine užkaba (Moškėnų piliakalnis, Rokiškio raj.)

145 pav. Žalvarinė laiptelinė sidabruotu paviršiumi segė (Seredžius, k. Nr. 34, Vilkijos raj.)

Trečiajam skydelinių segių pogrupiui priskirtinos tokios žalvarinės segės, kurios turi du skydelius: vieną — jų kojelės gale, o antrą — ties kojelės ir lankelio susidūrimu.

Tokių segių lankelio viršuje, prie įvijos, yra į šonus atsikišusios siaurėjančios ataugos (143 pav., 3—5), o jų įvija būna atvira arba paslėpta tūtelėje. Šito pogrupio segių Lietuvoje aptinkama dažnai (Paštuva, Bajoriškiai ir kt.), ir jos datuojamos II m. e. šimtmečiu.

Yra rasta ir pavienių žalvarinių skydelinių segių. Iš tokių paminėtina Adakavo pilkapyne aptikta segė¹, kuri turi trikampe kojelę bei du žiedelius ties kojelės ir lankelio susidūrimu ir dvi nedideles ataugėles prie įvijos.

Neturi atitikmenų ir Nikėluose² rastoji žalvarinė segė su vienu skydeliu ir trikampe kojele. Skydelį iš apačios ir iš viršaus puošia pakilūs ranteliai.

Nikėluose taip pat susidurta ir su tokia pavilene žalvarine sege³, kuriai būdingi stori žemi žiedai, primenant gunklus.

Pavienėmis segėmis tenka laikyti ir Jagminiškėje⁴ rastą sidabrinę segę, ir sidabrinę segę, aptiktą Kuršiuose (Kelmės raj.)⁵.

¹ Zr. I. R. Aspelin, *Antiquités du Nord Finno Ougrien*, Helsinki, 1877—1884, Nr. 1888.

² Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 163.

³ KVIM, inv. Nr. 832:4.

⁴ Zr. *Reallexikon*, Bd. 13, Berlin, 1928, Tfl. 14 h, S. 31.

⁵ Zr. KVIM, inv. Nr. 656:1.

Pastaroji laikoma importiniu papuošalu, kuris prekiaujant iš pietinių Vokietijos teritorijos sričių, greičiausiai per Pavislį, pateko į Lietuvą.

Žalvarinės skydelinės, arba profiliuotosios, segės plačiai paplitusios ne tik Lietuvoje, bet ir kaimynuose, ir jos datuojamos II—III šimtmečiais.

Pastarosioms giminings ir žalvarinės segės, turinčios trikampę kojelę. Šitokių segių lankelis esti suplotas ir plokščias, o jo gale, prie įvijos, yra išlieta po nedidelę ataugelę. Segės lankelio ir jos kojelės riboje būna išlieti du nedideli gumbeliai, primenantieji skydelius. Trikampę kojelę turinčių segių užkaba esti šarnirinė. Šių papuošalų rasta Jagminiškėje, Bajoriškiuose, Padubysyje, Nikėluose, Pakalniškiuose, Kupriuose, Adakave ir kitur. Segės su trikampe kojele taip pat datuojamos II—III a., ir jos yra grynai vietinio darbo papuošalai.

Segėms su trikampe kojele giminings vadinamosios pergniauztinės segės, kurios savo pavidalu primena perrištą kaspiną. Tokių segių rasta Kėdainių apylinkėse¹, Pakuonyje² ir Moškėnų piliakalnyje.

Pakuonyje rastoji segė sudaro beveik išimtį, nes ji per įsmaugimą turi išlietą ašelę su prikabinta ažūrine pakabėle, ant kurios kabo 6 žalvarinių grandinėlių eilės. Šių grandinėlių galai užsibaigia labai gražiais ažūriniais, pasagos pavidalo kabučiais.

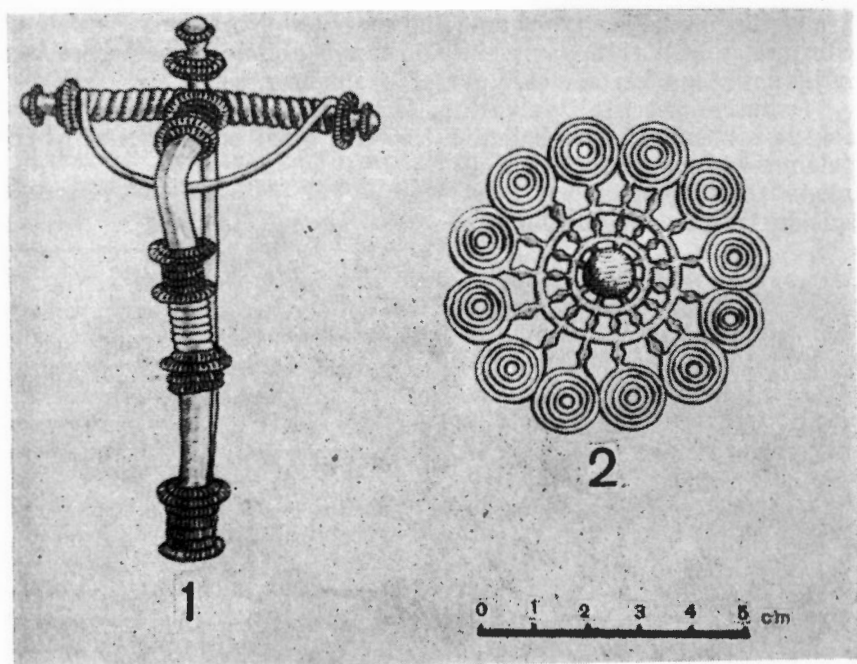
Pergniauztinės segės yra vietinių meistrų darbo ir datuojamos III m. e. šimtmečiu.

Gausenę šios rūšies papuošalų grupę sudaro vadinamosios žalvarinės laiptelinės segės³, pavadinimą gavusios pagal tai, kad jų liemenėlis iš šonų būna papuoštas ataugomis, kurios atrodo tarsi laipteliai (145 pav.). Laiptelinės segės paprastai turi 1—2 arba ir 3 laiptelius, kurie yra įvairaus dydžio, skirtingo pločio ir storio. Šitokių laiptelių paviršius esti išornamentuotas išilginių griovelių grupėmis, kur vieni grioveliai būna gilesni, kiti — ne tokie gilūs. Tarp griovelių susidariusi briaunelė savo ruožtu dar būna papuošta įmuštais smulkiais taškais ir įstrižomis ar statmenomis įkartomis. Neretai tokios įkartos sudaro sudaro pintos virvutės ornamentą. Laiptelinių segių kojelės paviršius paprastai esti neornamentuotas, išimtį čia sudaro ankstyva segė su trimis trumpais sparneliais, rasta Prysmančiuose (Kretingos raj.), kape Nr. 4. Šitos segės kojelės vidurys yra išornamentuotas išilgai įmuštomis akutėmis ir sietelininiu raštu, o pati kojelė užsibaigia į priekį atlenktu profiliuotu galu. Laiptelinių segių įvija visada būna paslėpta mūvelėje, be to, yra rasta tos rūšies papuošalų ir su dvigubomis mūvelėmis. Ankstyvųjų segių laipteliai būna trumpi, o pats papuošalas nedidelis. Pagal laiptelių skaičių, formą ir išdėstymą laiptelinės segės gali būti grupuojamos atskirais pogrupiais.

¹ Zr. M. Makarenko, Zabytki archeologiczne, tabl. VI:3.

² Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 177.

³ Zr. ten pat, Nr. 172, 174, 178, 179.

146 pav. Žalvarinė lankinė žieduotoji segė (1) ir apskritinė segė (2) (Pryšmančiai, Kretingos raj.)

Pavienė ankstyva žalvarinė laiptelinė segė turima iš Pryšmančių kapinyno, kapo Nr. 2 (118 pav.). Jos kojėlė yra trikampo skersinio piūvio, labai smarkiai profiliuota, šiek tiek siaurėjanti, užsibaigianti nedidele profiliuota buožele ir smarkiai atsirietusi į priekį. Segės įvija neišliko, bet, atrodo, jos būta nedidelės. Prie įvijos yra buvęs trumpas ir platokas sparnelis, kurio paviršiaus būta išornamentuoto įrėžtais pagilinimais, sudarančiais trikampius. Segės užkaba — siauroka ir ilga. Drauge su šita laipteline sege rastas į abu galu vienodai siaurėjantis ietigalis su žymia, iškilia briauna per plunksnos vidurį ir trys Romos monetos, kurių dvi buvo Antonino Pijaus, o trečioji, atrodo, — Komodo laikų¹.

Pirmajam laiptelinių segių pogrupiui priskiriami tokie papuošalai, kurie turi tik du laiptelius. Vienas tų laiptelių yra segės kojėlės gale, o antras — jos lankelio viršuje, prie mūvelės (Skomančiai, Stragna, Kurmaičių kapai Nr. 10 ir 12; Akmena, Senkai ir kt.).

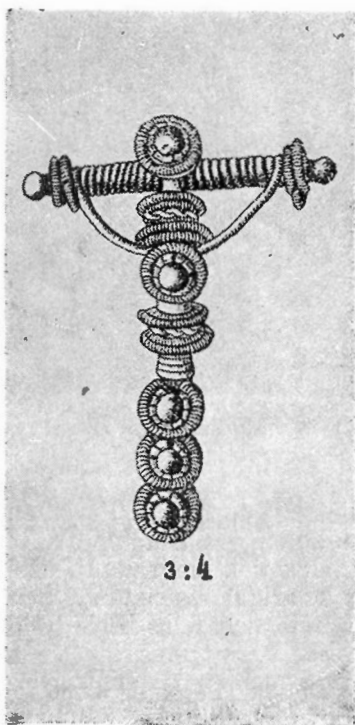
Antrajam laiptelinių segių pogrupiui priskiriami šios rūšies dirbiniai su trimis laipteliais (Veršvai, Žašinas, Pryšmančiai).

Trečiajam laiptelinių segių pogrupiui priklauso tokie papuošalai, kurie turi du laiptelius, o prie mūvelės — dvi išlenktas,

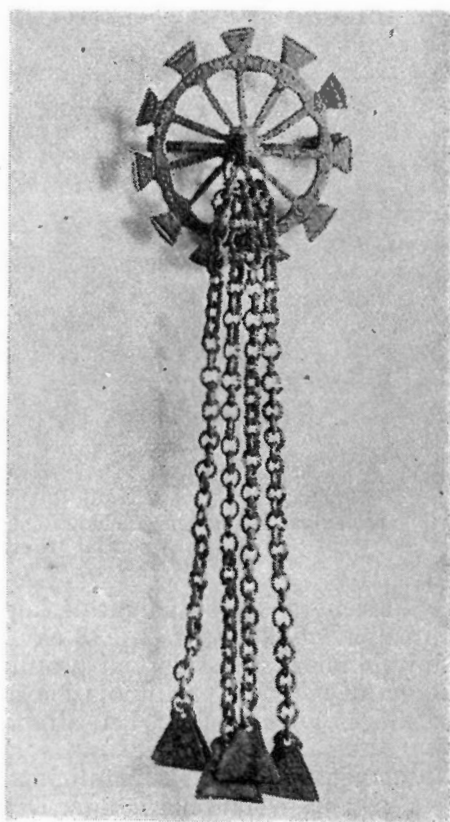
¹ Zr. O. Navickaitė, Pryšmančių, Kretingos raj., II—IV a. plokštinio kapinyno tyrinėjimai. — „LTSR MA Darbai“, SA, 2(7) t., 43—55 psl., 4 pav.

i ragelius panašias ataugas (Babrunėnai, Noruišiai, Paulaičiai, Stragna ir kt.) (145 pav.). Šitokių segių liemuo būna facetuotas, o jų paviršius kartais esti plonai pasidabruotas.

Pagaliau ketvirtąjį žalvarinių laiptelinių segių pogrupį sudaro tokie papuošalai, kurių kojėlė ir laiptelių galai būna papuošti buoželėmis (pumpurėliais). Su viena šio pogrupio sege susidurta Stragnų kapinyne.

147 pav. Lankinė žieduotoji segė (Sernai, Klaipėdos raj.)

148 pav. Žalvarinė apskritinė kiauraraštė segė su pakabėlėmis ir grandinėlių eilėmis (Uplytė, k. Nr. 7, Panevėžio raj.)

Laiptelinės segės yra grynai vietinių meistrų darbo ir aptinkamos daugiausia Vakarų ir Vidurio Lietuvoje. Jos datuojamos III—IV amžiais.

Atskirą segių pogrupį sudaro žalvarinės lankinės su lenktine kojėle žieduotosios segės (146 pav., 1; 147 pav.). Šios grupės segės skiriasi nuo laiptelinių segių tuo, kad padarytos iš neplačios žalvarinės juostelės, jų lankelis išlenktas, kojėlė užsibaigia užkaba, o pastaroji — viela, kuri apvyniota apie segės liemenio vidurį. Be to, žieduotųjų segių įvija būna atvira ir užsibaigia

lankeliu, kuris iš apačios įsiremia į segės lankelį. Segės įvijos galai esti užbaigti profiliuotomis buoželėmis arba žiedeliais. Šitokie papuošalai visiškai primena lanką, todėl ir vadinami lankinėmis (arbaletinėmis) segėmis.

Lankinės, turinčios lenktinę kojelę, segės būna labai įvairios. Ankstyvieji jų tipai turi trumpą įviją bei trumpą jos lankelį.

Pirmajai žalvarinių lankinių segių grupei priklauso tokie papuošalai su atvira įvija, kurios galai užsibaigia nedidelėmis buoželėmis. Lankinių segių su atvira įvija liemuo nepapuoštas. Šitokių segių rasta Eiguliuose, kape Nr. 12, Aukštakiemyje, kape Nr. 253; Reketėje, kape Nr. 21; Kurmaičiuose, kape Nr. 6; ir kitur¹.

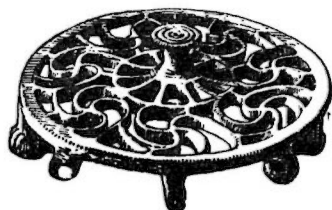
Antrajai žalvarinių lankinių segių grupei priskiriamos tokios segės, kurios savo lankelio viršuje turi nedidelę buoželę, atsikišusią virš įvijos (Aleksandrija; Pašušvys; Aukštakiemis, kapas Nr. 330; Reketė, kapas Nr. 17; Veršvai, kapas Nr. 122, Prysmančiai ir kt.). Šių segių liemuo jau papuoštas žiedeliais, kurių dažniausiai aptinkamos 4 grupės (146 pav., I). Tarp žiedelių būna įdėta sietelinio rašto sidabro ar aukso plokštelė. Atskirais atvejais susiduriama ir su sidabrinėmis segėmis (Užpelkiai). Vėliau šitokių lankinių segių papuošimas žiedeliais darosi įvairesnis, pagausėja žiedelių, segės kojelė daroma ilga, o dar vėliau — ji smarkiai paplatinama². Ankstyvųjų lankinių segių užkaba esti lietinė ir platoka.

Lankinės segės su lenktine kojele pasirodė dar III m. e. šimtmetyje ir plačiau yra aptinkamos IV ir V šimtmečiais. Žieduotosios segės daugiausia nešiotos III—IV amžiais, bet dar plačiai vartotos ir V—VII amžiais.

Vėlyvosios žalvarinės lankinės žieduotosios segės būna labai įvairios. Jų aptinkama itin didelių ir įvairiai papuoštų. Susidurta su lankinėmis žieduotosiomis segėmis, turinčiomis dvigubą įviją (Gibaičiai). Graži pavienė lankinė žieduotoji segė rasta Šernuose (147 pav.). Šitos segės kojelę puošia trys žiedelių grupės ir vienas skirtingas žiedelis, užmautas ant jos lankelio, ties pačia viršūne. Tarp segės horizontaliai uždėtų žiedelių eina graži pynutė.

Lankinės žieduotosios segės dėvėtos vienos, nors kartais ant jų įvijos lankelio būdavo prikabinamos grandinėlės. Šitokios segės pakeisdavo smeigtukus (Pašušvys, Veršvai, kapas Nr. 14)³.

Pirmaisiais m. e. šimtmečiais būdavo gaminamos ir apskritintos segės, kurios yra vadinamos ir apskritinėmis segėmis

149 pav. Žalvarinė apskritinė kauraraštė segė (Pangesai, Klaipėdos raj.)

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 180.

² Zr. ten pat, Nr. 181.

³ Zr. ten pat, Nr. 180, 304.

(148, 149 pav.). Apskritos segės esti ažūrinės, itin įvairių išplovų: puslankio, trikampio, rombo ir pan. Skirtingi yra ir šitų segių vidaus išpiovas skiriantieji stipinėliai. Apskritinių segių pakraščiai būna lygūs arba papuošti ataugėlėmis¹.

Vieną apskritinių segių grupę sudaro segės su vienu ar dviem lankeliais, turinčios trapecijos ar trikampio pavidalo išpiovas (Stragna, Aukštakiemis, k. Nr. 331).

Antrajai apskritinių segių grupei priskiriamos tokios segės, kurios pakraštyje turi ataugas. Tų segių stipinėliai būna profiliuoti, o jų lankelio išorėje esančios ataugėlės — itin įvairios: profiliuotos (Stragna), trikampio, trapecijos (Upytė, k. Nr. 8) (148 pav.), apskritimo pavidalo (Aukštakiemis, k. Nr. 202; Senkai, k. Nr. 5; Stragna; Prysmančiai) (146 pav., 2)². Prie šitų ažūrinių apskritinių segių kabėdavo grandinėlių eilė. Viena tokia graži segė rasta Upytėje, kape Nr. 8 (148 pav.). Apskritinės segės datuojamos III—IV amžiais.

Atskirai paminėtina segė, rasta Nemunėlio Radviliškyje. Jos lankelis papuoštas apskritomis ir profiliuotomis ataugėlėmis, o jos ratą sudaranti juostelė pripildyta spalvotos emalės juostelių. Ši segė datuojama II m. e. amžiumi.

Apskritinių segių yra padarytų ir iš gaubtos skardelės, kurios išgaubimas profiliuotas. Viduryje apskritinės segės kyšo tūtelė, o jos pakraštyje arba būna papuoštas apskritimėliais, arba visiškai jų neturi. Apskritinių segių paviršius dengia rantelėti lankeliai, o tarpai tarp tų lankelių yra užpildyti mažais rutuliukais. Šitokios segės viduryje būna įstatyta aukštoka tūtelė, kurios viršuje, tarp lankelių, yra įdėta mėlyno stiklo akis³. Tokias apskritines seges būtų galima pavadinti rozetinėmis. Jos kartais pavaduodavo smeigtukus⁴, ir atskirti, ar tai yra segė, ar smeigtuko galvutė, galima tik pagal tai, ar kitoje pusėje yra adata užsegimui ir užkaba, ar jų nėra.

Su šitokiomis apskritinėmis segėmis gana dažnai susiduriama Klaipėdos ir Kretingos apylinkėse (Aukštakiemis; Lazdininkai; Reketė; Prysmančiai); viena tokių segių rasta Gibaičiuose. Apskritinės segės, datuojamos IV—V amžiais, yra grynai vietinis segių-smeigtukų tipas.

Be grynai vietinių meistrų darbo segių, yra daug tos rūšies papuošalų, patekusių į Lietuvą mainų prekybos keliu iš kitų kraštų. Iš tokių dirbinių tenka paminėti vadinamąsias romėniškąsias seges (150, 151 pav.), kurių yra profiliuotų, sparninių ir apskritinių.

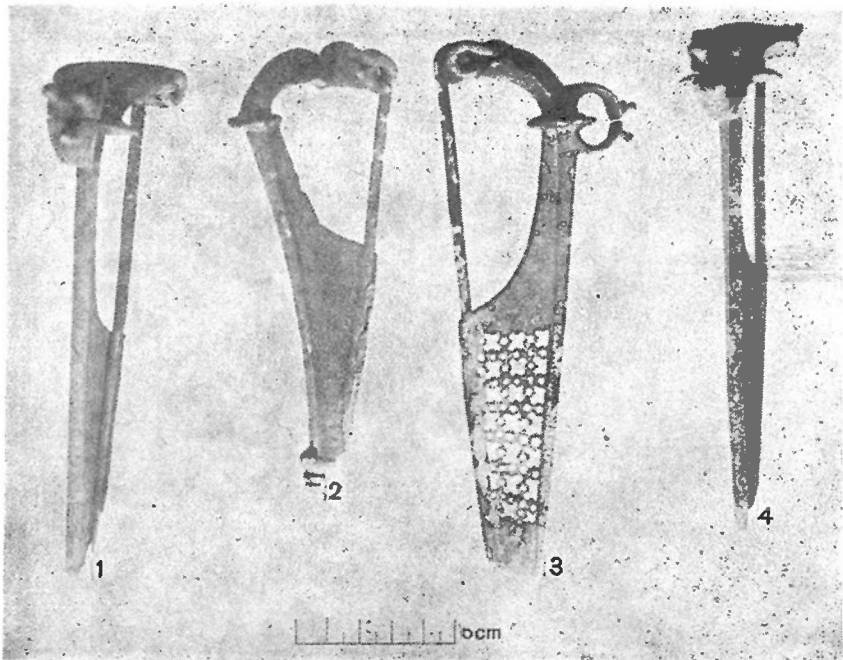
Vadinamosios profiliuotosios segės turi ilgą, išlenktą, liekną, apvaliną liemenį, kurio kojelė užsibaigia profiliuotu — buoželinio galu. Šioms segėms būdinga ilga, plokščia užkaba bei trumpas,

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 185—197.

² Zr. ten pat, Nr. 185—197.

³ Zr. ten pat, Nr. 186, 192.

⁴ Zr. ten pat, Nr. 191, 192.

150 pav. Zalvarinės, smarkiai profiliuotos, sparninės romėniškosios segės:
 1 — Sandrausiškė (pilk. II, k. Nr. 2, Raseinių raj.), 2—4 — Sargėnai (k. Nr. 225, 48 ir 223, Kauno m.)

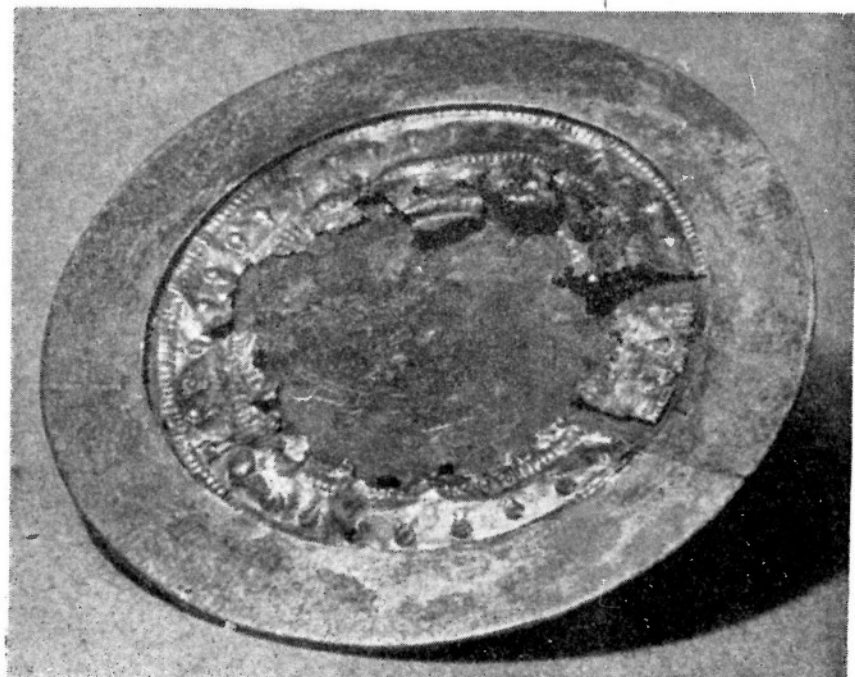
trikampis lankelis arti įvijos (150 pav., 2). Lietuvoje tokių segių aptikta Adakavo ir Šakarnios pilkapiuose. Adakave rastoji segė turi gražią azūrinę užkabą¹.

Sparninės segės turi ilgą kojelę, plačią gražią azūrinę užkabą ir į žiedą panašų lankelį, kurio viduryje kyšo tarsi 2 sparneliai: viršutinis sparnelis yra su dviem, į priekį atsikišusiomis ataugėlėmis — rageliais, o apatinis — su vienu rageliu (150 pav., 1, 3, 4). Sparnelių paviršius taip pat esti papuoštas dviem, vienas antrą kertančiais grioveliais. Sparninių segių įvija būna trumpa. Sparninių romėniškųjų segių Lietuvoje rasta 6 (Adakavas; Sargėnai, k. Nr. 48 ir 223; Sandrausiškė, pilk. Nr. II, k. Nr. 2; Šakarniai).

Šitos segės kitaip dar vadinamos norikinėmis, nes jos yra kilusios iš buv. Romos provincijos Norikumo (dab. Pietų Austrija). Romos provincijose (Norikume ir Panonijoje) tokių segių būta sidabrinių, be to, papuoštų auksu ir brangakmeniais. Sparninės, arba norikinės, segės, datuojamos II m. e. šimtmečiu.

Iš buvusių Romos provincijų, greičiausiai iš Panonijos, į Lietuvą pateko apskritinė segė, aptikta Noruišių pilkapiuose. Šią se-

¹ Zr. I. R. Aspelin, *Antiquités du Nord Finno Ougrien*, Nr. 1887.

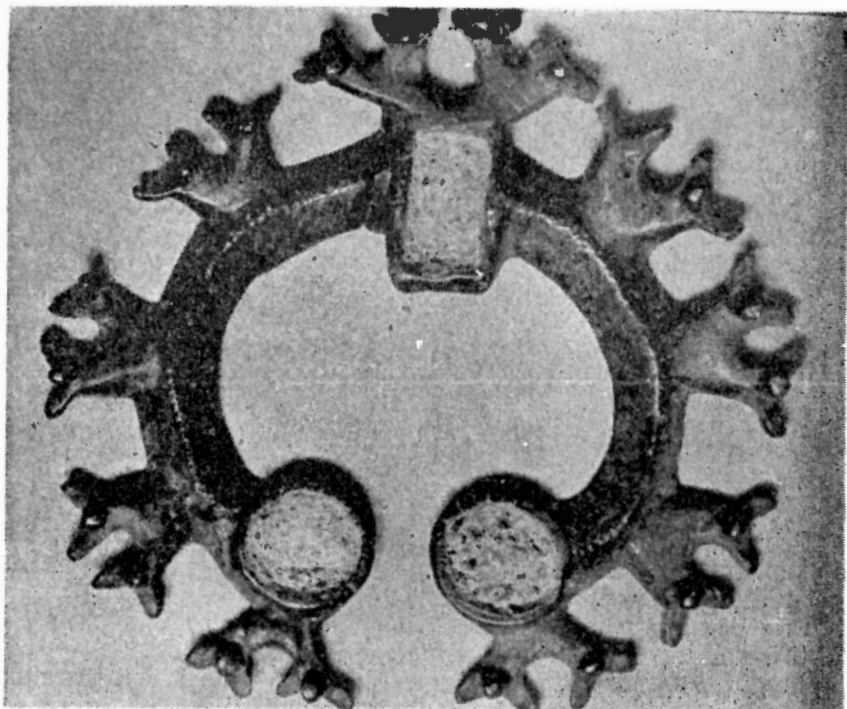
151 pav. Sidabrinė apskritinė romėniškoji segė. Vidurys padengtas aukso plokštele (Noruišiai, Raseinių raj.)

gę sudaro lygus ir platokas sidabrinis žiedelis, kurio viduryje įdėta plona auksinė plokštelė (151 pav.).

Iš Romos provincijų į Lietuvą pateko ir žalvarinė emaliuota segė su trikampio pavidalo kojеле. Viena tokia segė surasta Pakalniškių pilkapyne (pilk. Nr. 11)¹. Šios segės kojelė ir lankelis yra atskirti trigubu žiedeliu. Pats lankelis ir kojelė papuošti 6 trikampaiais pagilinimais, pripildytais raudonos ir mėlynos emalės. Su panašia sege susidurta Pamūšyje (buv. Joniškėlio vls.). Šitos segės lankelio trikampio pakraščiai buvo papuošti filigraniniu būdu, o kojelės ir lankelio pagilinimai pripildyti spalvotos emalės ar smaltos. Be to, likusis segės paviršius padengtas plona sidabro plokštele.

Emale papuoštos ir vadinamosios žalvarinės pasaginės segės (152, 153 pav.), kurių dalis pateko į Lietuvą, gal būt, iš Romos provincijų, dalis — iš pietinės Rusijos, o kita dalis yra pagaminta vietinių amatininkų. Šių dirbinių kilmės klausimas dar nėra galutinai paaiškėjęs, todėl jo čia ir neliesime, nurodydami tik būdingąsias pasaginių segių žymes.

¹ Zr. „Światowit“, t. II, str. 92, rys. 41, 42

152 pav. Pasaginė emaliuotoji segė su ataugėlėmis (Vėlykuškių piliakalnis, Zarasų raj.)

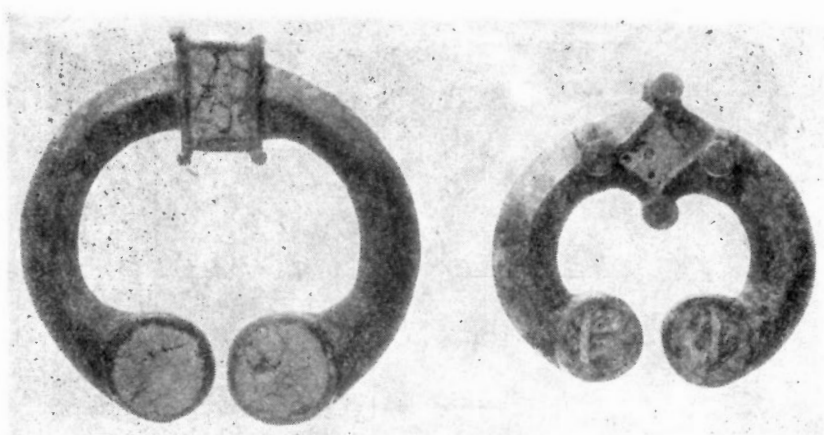
Pasaginių emaliuotų segių lankelis būna apskritas, padarytas iš platos paplokščios žalvarinės juostelės, turinčios truputį iškilesnę briaunelę per vidurį. Sitų segių galai užsibaigia pagilintais, tarsi dubenėliai, apskritimais. Panašūs, tik keturkampio pavidalo, pagilinimai yra ir ties pasaginės segės lankelio viduriu. Tokie pagilinimai būna pripildyti raudonos, geltonos, baltos ir mėlynos spalvos emalės, nors dažniausiai susiduriame su raudonos spalvos emale¹.

Dvi pasaginės segės turi apskrituose galuose įrėžtus siaurokus, kryžmos raštą sudarančius pagilinimus, pripildytus raudonos spalvos emalės (Sargėnai, k. Nr. 203 ir Vilniaus apylinkės)².

Neabejotinai vietinės kilmės yra ir tokios pasaginės emaliuotosios segės, kurių lankelis papuoštas ataugomis — rageliais (152 pav.) (Zadavainiai, Rakėnai, Vėlykuškės). Tokių segių lankelio pakraštyje būna pagražintas profiliuotais sparneliais, trikampiėmis arba pusbėnelio pavidalo ataugėlėmis, užsibaigiančiomis tarsi rageliais.

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas Papuošalai“, Nr. 241, 242.

² Zr. ten pat, Nr. 165, 168.

153 pav. Zalvarinės pasaginės, emale papuoštos segės (Bakšiai, Alytaus raj.)

Pasaginės emaliuotosios segės jau aptinkamos II m. e. šimtmečio kapinyuose (Sargėnai), bet jos tebebuvo vartojamos ir V m. e. amžiuje (Bakšiai (153 pav.); Varopniškės).

Prie pirmųjų mūsų eros šimtmečių pasaginių segių tenka priskirti ir pavienež žalvarinę pasaginę segę, rastą, tyrinėjant Sargėnų kapyną, kapą Nr. 36. Šitos segės lankelis — plokščias, į galus siaurėja, o jo galai atriesti ir susukti į sraigelį¹. Tai labai ankstyva segė, bet jai atitikmenų tuo tarpu nėra, ji — vienintelis egzempliorius Lietuvos archeologinėje medžiagoje.

I—IV amžiais nešiotos ir vadinamosios sudėtinės, arba ypatingosios, segės. Šitaip vadiname unikalinius dirbinius, kuriems išornamentuoti reikėjo atskirai pagamintų dalių. Toks pavadinimas, be abejonės, yra sąlyginis, nes atskirų dalių reikėjo ir žieduotosioms, ir apskritinėms, ir kitokioms segėms. Tačiau pastarosios sudarė gerai pažįstamą ir aiškų savo forma segių tipą, o sudėtinės segės yra pavienės.

Su viena iš tų ypatingųjų segių susidurta Užpelkiuose (Plungės raj.). Tai dvinaris papuošalas, kurio liemuo yra keturkampis, o ant jo įvijos pritaisyta dėžutė. Tokios pat dėžutės segės šonuose sudarė tarsi įvijos tąšą. Be to, ypatingosios segės kojelės gale būta buoželės su plokštele. Ši ypatingoji segė yra labiausiai gimininga žieduotosioms segėms, tačiau, kaip matome, ji daug kuo nuo jų ir skiriasi.

Neturi sau paralelių ir Kauno Valstybiniame istorijos muziejuje esanti segė (154 pav.), kurios tiksli radimo vieta nežinoma. Pati segė apardyta, bet matyti, kad jos kojelė yra buvusi plokščia, trikampė, apvaliais galais, turėjusi ilgą, aukštą užkabą. Šitos segės kojelė papuošta su apskritomis rozetinėmis plokštelėmis, o jos įvija sudėtinga, eina į šonus 4 atskiromis ataugomis.

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 166.

154 pav. Zalvarinė, sidabro plokštelėmis papuošta segė (tikslī radimo vieta nežinoma)

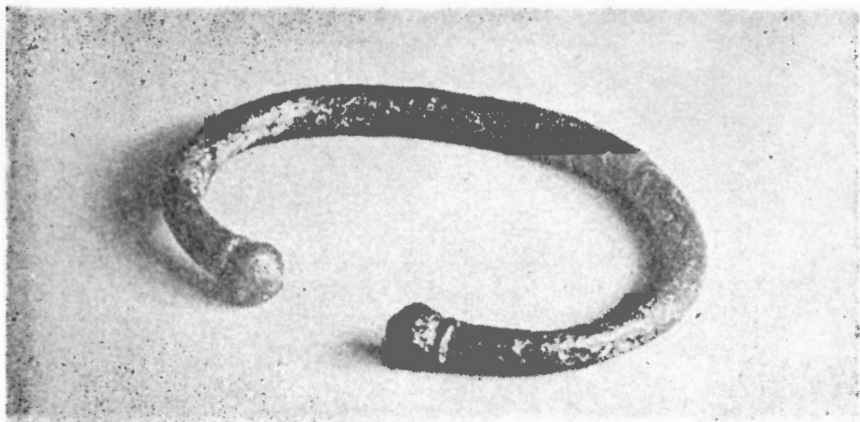
Sudėtinių segių dalių rasta ir Veršvų kapinyne (k. Nr. 189). Išlikusios segių kojėlės rodo, kad jų galai buvo paplatinti ir papuošti specialiai pagamintais žiedeliais ir plokštele, išornamentuotais plastiškai įspaudžiant metalą. Panašių segių kitur nesurasta.

I—IV a.
rankų papuošalai.
Apyrankės

Apyrankės ir žiedai iki mūsų eros Lietuvos teritorijoje nešioti dar labai retai. Ypač šitie papuošalai paplinta pirmaisiais m. e. šimtmečiais. Iš pradžių apyrankės būdavo gaminamos žalvarinės, o vėliau pasirodė ir sidabrinės šios rūšies papuošalų.

Su apyrankėmis susiduriama tiek vyrų, tiek moterų, tiek ir vaikų kapuose. Turtingesniuose įkapių kapuose jų randama daugiau, ne tokiuose turtinguose — mažiau. Paprastai vienam mirusiajam ant vienos rankos arba ir ant abiejų rankų būna užmata po vieną, po dvi arba net po kelias apyrankes. Pavyzdžiui, Upytės (Panevėžio raj.) dvigubame kape Nr. 8 rasta mirusiajai ant abiejų rankų užmata po 6 apyrankes (108, 109 pav.). Po keletą apyrankių ant vienos rankos turėjo mirusieji, palaidoti Kurmaičių, Veršvų, Seredžiaus ir kituose kapinyuose.

Apyrankės aptinkamos ne vien tik užmautos mirusiesiems ant rankų. Jų rasta ir šiaip įdėtų į kapą, o dažnai — įvyniotų į audinį ar įdėtų į tualetinę dėžutę. Tokios dėžutės Vakarų Lietuvos kapinyuose aptinkamos prie mirusiojo galvos

155 pav. Žalvarinė apyrankė su pumpuriniais ar buoželiniais galais (Sargėnai, k. Nr. 8, Kauno m.)

Su apyrankėmis beveik visada susiduriama mirusiojo rankos riešo srityje. Dėvimos jos būdavo virš drabužio ir ant plikos rankos. Apyrankių lankelio vidaus pusėje dažnai konstatuojama užsikonservavusios odos fragmentų ar audinio liekanų.

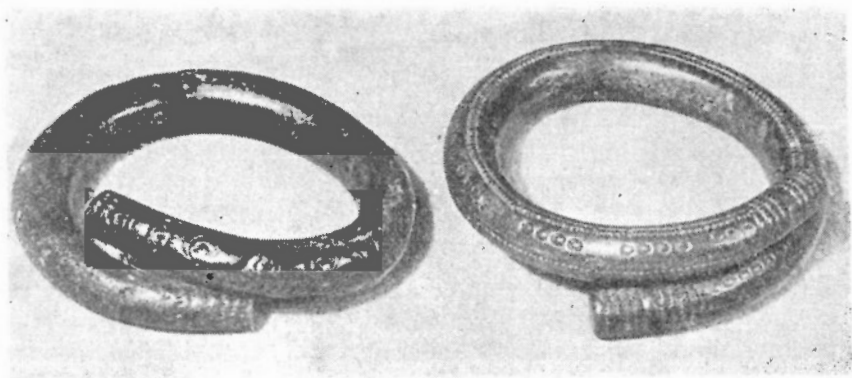
Pagal formą, ornamentą ir kitas žymes apyrankės skirstomos atskiromis grupėmis.

Vieną, ankstyvą tokių papuošalų grupę sudaro žalvarinės apyrankės su pumpuriniais galais (155 pav.). Šios apyrankės būna pagamintos iš storokos apskritos žalvarinės vielos. Jų lankelis į galus nežymiai siaurėja, o patys galai užsibaigia apvalainomis buoželėmis — pumpurais ar nedideliu konusėliu. Apyrankių pumpuriniais galais rasta Sargėnų kapinyne, ir jos paprastai datuojamos II m. e. šimtmečiu.

Plačiau buvo paplitusios masyvios, apvalaus ar kampuoto skersinio piūvio apyrankės, pagamintos iš storos žalvarinės lazdelės (156 pav.). Šių papuošalų galai šiek tiek susiaurėja. Atsižvelgiant į skirtingą išornamentavimą ir iš dalies į skersinį piūvį, šitos apyrankės dalijamos į keturis atskirus pogrupius.

Pirmajam šitų papuošalų pogrupiui priskiriamos apyrankės, padarytos dar iš nelabai storos žalvarinės lazdelės. Šitokių apyrankių paviršius būna papuoštas dviem paraleliai įrežtais grioveliais, tarp kurių susidariusi briaunelė savo ruožtu išornamentuota smulkiais įkartomis. Skersinio piūvio apyrankių galai esti papuošti skersiniais grioveliais ir smulkiais įkartomis. Su tokiomis apyrankėmis susidurta Paviekiuose, Jagminiškėje ir Sakarniuose.

Antrąjį pogrupį sudaro žalvarinės apyrankės, turinčios masyvoką, apskrito skersinio piūvio lankelį, papuoštą išilginiais griov-

156 pav. Žalvarinės, apvalaus skersinio piūvio, akinės apyrankės (Sargėnai, k. Nr. 55, Kauno m.)

veliais, smulkiomis įkartomis ir akutėmis. Jos dar vadinamos akinėmis apyrankėmis¹. Akučių ornamentas šitas apyrankes padaro itin puošnias. Jų galai šiek tiek siaurėja, glaudžiai vienas prie antro prisispaudžia, be to, jie išornamentuoti skersiniais grioveliais. Su tokiomis apyrankėmis susidurta Sargėnų, Paulaičių, Pakalniškių, Bajoriškių, Akmenos ir kituose plokštiniuose kapinynuose bei pilkapynuose.

Trečiajam pogrupiui gali būti priskiriamos žalvarinės masyvios, kampuoto skersinio piūvio apyrankės, išornamentuotos tokiu pat būdu, kaip ir akinės, apvalaus skersinio piūvio apyrankės (Dauškiai, Žagarės raj.).

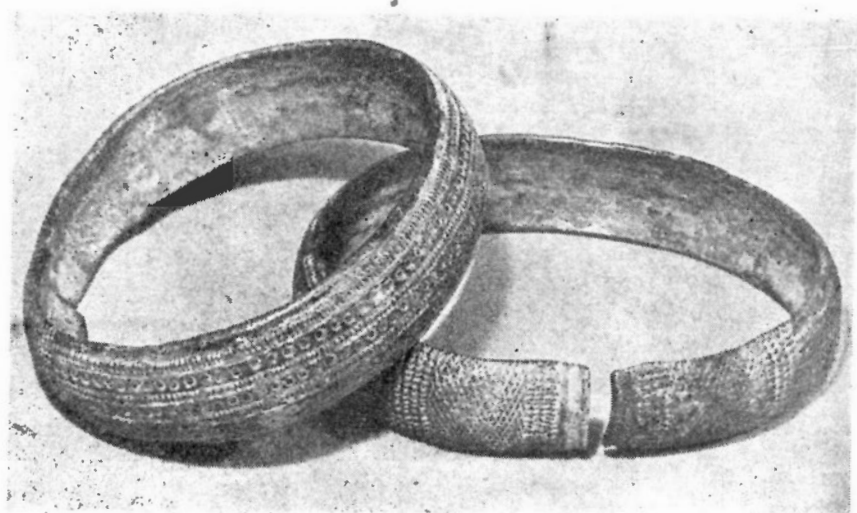
Ketvirtajam pogrupiui priskiriamos taip pat žalvarinės, apvalaus skersinio piūvio apyrankės, bet visiškai kitaip išornamentuotos. Jų paviršius būna papuoštas skersinių griovelių grupėmis ištiesai ar atskirais ploteliais. Šitokių apyrankių jau aptinkama rečiau (Pakalniškiai, Puziniškiai).

Su visomis aptartomis apyrankėmis susiduriama tik II—III šimtmečių Lietuvos teritorijos kapinynuose. Vėlesniuose kapinynuose jų jau nėra.

Didelę ir įvairią apyrankių grupę sudaro žalvarinės juostinės apyrankės (157, 158, 160—162 pav.). Atsižvelgiant į nevienodai užbaigtus galus ir nevienokį išornamentavimą, juostinės apyrankės dalijamos į keletą skirtingų grupių.

Pirmajai grupei priskiriamos apyrankės, padarytos iš siauros plokščios žalvarinės juostelės, užbaigtos pusiau apvaliais arba ir apvaliais galais. Išorinė juostelės pusė būna išornamentuota išilginiais grioveliais, tarp kurių susidariusios briaunelės dar papuoštos smulkiomis įkartomis ar įmuštais taškais. Tokios apyrankės juostelės skersinis piūvis yra banguotas, o ornamentas eina

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 235.

157 pav. Žalvarinės juostinės, akinio rašto, išgaubtos apyrankės (Kurmaičiai, k. Nr. 8, Kretingos raj.)

arba tik juostelės viduriu, arba apie jos vidurį ir arčiau pakraščių, arba net ir visu jos paviršiumi¹. Sitokios juostinės apyrankės taip pat yra ankstyvos, datuojamos II—III šimtmečiais.

Antrajai grupei gali būti priskiriamos žalvarinės apyrankės, padarytos iš trikampio skersinio piūvio juostelės, kuri į galus žymiai susiaurėja. Pati juostelė irgi būna išornamentuota išilginiais grioveliais, smulkiomis įkartomis, taškais ar akutėmis. Šių apyrankių galai papuošti skersiniais grioveliais, smulkiomis įkartomis, taškais ar akutėmis (Sakarniai).

Trečiajai grupei priklauso žalvarinės apyrankės su įsmaugtais galais. Tokių apyrankių juostelė taip pat būna trikampio skersinio piūvio, o jų galai išornamentuoti sieteliniu raštu, dar aprėmintu iš galų keliais skersiniais grioveliais. Jų juostelė esti papuošta tokiu pat ornamentu, kaip ir antrosios grupės apyrankių. Su šiomis apyrankėmis, būdingomis III—IV šimtmečiams, susidurtą Rainiuose, Jasnagurkoje ir Raginėnuose.

Ketvirtajai juostinių apyrankių grupei priskiriami platoki ir išgaubti papuošalai, išornamentuoti taip pat išilginiais ruoželiais ir akutėmis (157 pav.). Jos aptinkamos Klaipėdos ir Kretingos rajonų III—IV šimtmečių plokštiniuose kapinyuose ir pilkapiuose (Kurmaičiai, kapai Nr. 8, 9; Ringšeliai ir kitur)².

Penktąją grupę sudaro juostinės apyrankės iš platokos, šiek tiek išgaubtos žalvarinės juostelės, kurios paviršius papuoštas

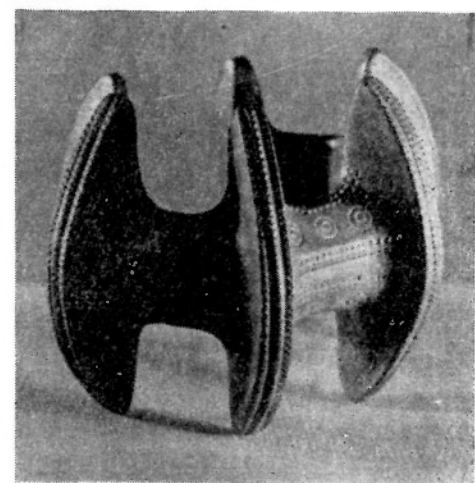
¹ Zr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 375—381, Abb. 44, Tfl. XXI: 24.

² Zr. „Lietuvos Istorijos instituto darbai“, I t., 335 psl.; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 396, Tfl. XVII: 33.

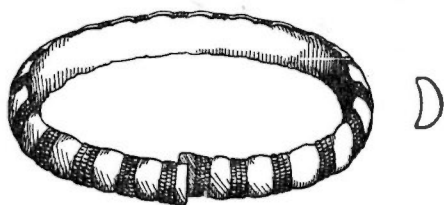
2—3 skersiniais grioveliais ir smulkiomis įkartomis (158 pav.). Tarp tokių skersinių griovelių palikti tarsi išgaubti neornamentuoti ploteliai. Juostinių apyrankių galai papuošti skersiniais ruoželiais ir sietelinio raštu (Kurmaičiai, kapai Nr. 22, 24; Paulaičiai)¹. Toks jų ornamentas labai primena audinį (161 pav.).

Tai pačiai, tur būt, grupei tenka priskirti ir dvi žalvarines emaliuotas apyrankes, rastas Paulaičiuose. Jos padarytos iš platos, pusiau apvalaus skersinio piūvio juostelės, kurios paviršių puošia skersinių rantelių grupės. Dalis tokių rantelių yra inkrustuoti geležimi². Tarp rantelių grupių susidariusius plotelius dengia sietelinio rašto pagilinimai, pripildyti raudonos emalės. Šitokios nepaprastai puošnios apyrankės yra unikalinės mūsų archeologinėje medžiagoje ir datuotinos II—III amžiais.

Seštajai grupei priklauso iš siauros ir plonos žalvarinės juostelės padarytos profiliuoto-banguoto skersinio piūvio apyrankės. Šitokių apyrankių galai būna šiek tiek siauresni ir įsmaugti, o jų juostelės paviršius — išornamentuotas dviem gilokais grioveliais.

159 pav. Žalvarinė masyvi apyrankė su šešiais iškilusiais gunklais (Migonys, Jiezno raj.)

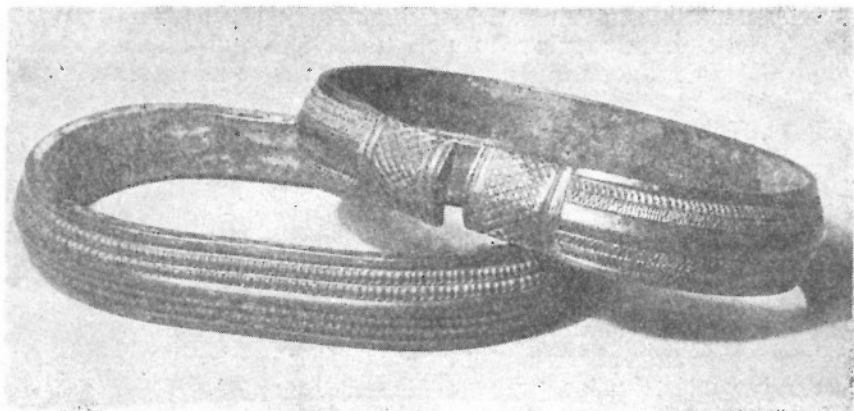
158 pav. Žalvarinė juostinė apyrankė (Kurmaičiai, k. Nr. 23, Kretingos raj.)

Tarp griovelių susidariusią briaunelę puošia smulkios įkartos. Toks ornamentas būna išdėstytas pačiuose apyrankės pakraščiuose, o pats apyrankės vidurys yra neornamentuotas ir truputį iškilesnis. Su tokiomis apyrankėmis susidurta Kauno apylinkėse (Lauksvydai, Aukštadvaris). Vis dėlto plačiau jos nebuvo paplitusios ir datuotinos IV—V amžiais.

Septintąją grupę sudaro tokios žalvarinės apyrankės, kurių juostelė esti pusiau apvalaus skersinio piūvio, atrodo storoka, neplati ir būna išornamentuota įstrižais grioveliais, atskirtais

¹ Zr. „Lietuvos Istorijos instituto darbai“. I t., 335 psl.; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., S. 396, Tfl. XVII: 326.

² Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 119, 236.

160 pav. Žalvarinės juostinės apyrankės (Upytė, k. Nr. 7, Panevėžio raj.)

sietelinio rašto plotelių grupėmis. Šitokios apyrankės į galus šiek tiek siaurėja, o patys jų galai būna išornamentuoti sietelinio raštu. Tos grupės apyrankių aptikta daugiausia Vidurio Lietuvoje (Upytė, Veršvai, Jasnagurka), ir jos datuojamos IV m. e. šimtmečiu. Tai grynai lietuviško tipo apyrankės (162 pav.).

Aštuntąją grupei priskiriamos žalvarinės apyrankės iš siauros, plokščiai pusiau apvalaus skersinio piūvio juostelės, išornamentuotos skersinių ruoželių grupėmis arba ištiesai skersiniais grioveliais (Upytė, Sakališkiai, Pašušvys). Šitokios apyrankės datuojamos IV–V šimtmečiais¹.

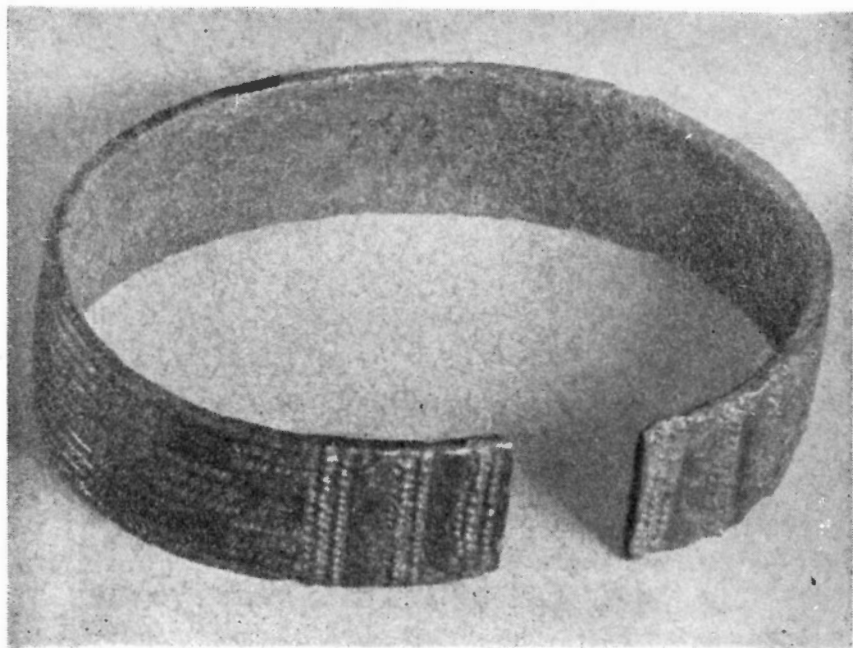
Pagaliau devintajai grupei priskirtinos apyrankės, padarytos iš platokos lygios žalvarinės juostelės, kurios visas paviršius išornamentuotas gana giliai įrėžtais išilginiais, paraleliai bėgančiais grioveliais (160 pav.). Be to, virš tokių griovelių yra įmušti smulkių įkartų ploteliai, kurie būna keturkampiai ir išdėstyti šachmatų tvarka. Šitokių apyrankių rasta Kurmaičiuose (k. Nr. 18), Sakarniuose, Aukštakiemyje (k. Nr. 309) ir Stragnoje. Iš platokos lygios žalvarinės juostelės padarytos apyrankės datuotos IV m. e. šimtmečiu. Ligšiolinėje archeologinėje literatūroje jos dar nebuvo skelbtos.

Be šių pagrindinių juostinių apyrankių, aptikta ir pavienių jų egzempliorių, kurios arba sudaro tarpinę formą tarp kurių nors apyrankių, arba neturi sau atitikmenų. Iš tokių papuošalų galima būtų paminėti Rūdaičiuose, kape Nr. 64, surastas dvi žalvarines juostines apyrankes, kurios apskritai artimos aprašytosioms penktosios grupės apyrankėms, bet nuo jų skiriasi tuo, kad yra išornamentuotos 3 skersiniais iškiliais ranteliais.

Pavienių žalvarinių juostinių, akiniu raštu papuoštų apyrankių (antrosios grupės) rasta Mežionių pilkapiuose² ir Lumpėnuose

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 237.

² Zr. «Труды IX археологического съезда», т. II, таб. XII : 35.

161 pav. Žalvarinė juostinė, diminio rašto apyrankė (Kurmaičiai, k. Nr. 21, Kretingos raj.)

(buv. Pagėgių vls.)¹. Lumpėnų apyrankės juostelė yra banguoto skersinio piūvio, jos viduryje kyšo trikampė briauna, o galai smarkiai įsmaugti ir papuošti 4 akutėmis.

Pavienė apyrankė, kurios galai profiliuoti ir užbaigti gunklais, taip pat rasta Rūdaičiuose².

Atskirą nagrinėjamojo laikotarpio apyrankių grupę sudaro žalvarinės masyvios apyrankės su iškilėmis ataugomis ar gunklais (159 pav.). Jos primena Lateno laikotarpio buv. Rytprūsiose surastas apyrankes. Lietuvoje aptiktos dvi tokios apyrankės: viena jų rasta Migonyse prie Kruonio, greičiausiai piliakalnio papėdėje buvusioje gyvenvietėje, o antra — Dembų piliakalnyje (Dusetų raj.)³. Abi apyrankės datuotinos II—III šimtmečiais. Panašių apyrankių aptinkama ir Padnieprėje (Mosčinos lobis ir kt.)⁴.

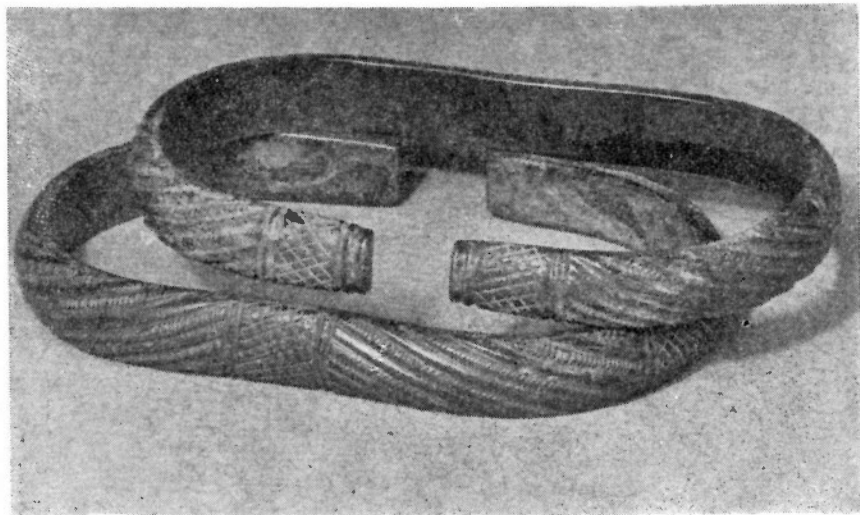
Negausią papuošalų grupę sudaro žalvarinės rankogalinės apyrankės (164 pav.). Tai plačios apyrankės, į galus šiek tiek siaurėjančios, bet itin puošnios. Jų paviršius išornamen-

¹ Zr. „Prussia“, Bd. 22, S. 136, Abb. 133.

² Stokholmo Istorijos muziejus, inv. Nr. 6505:11.

³ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 238.

⁴ J. de Baye, Les bronzes emailles de Mostchine., Paris, 1891.

162 pav. Žalvarinės juostinės apyrankės (Upytė, k. Nr. 7, Panevėžio raj.)

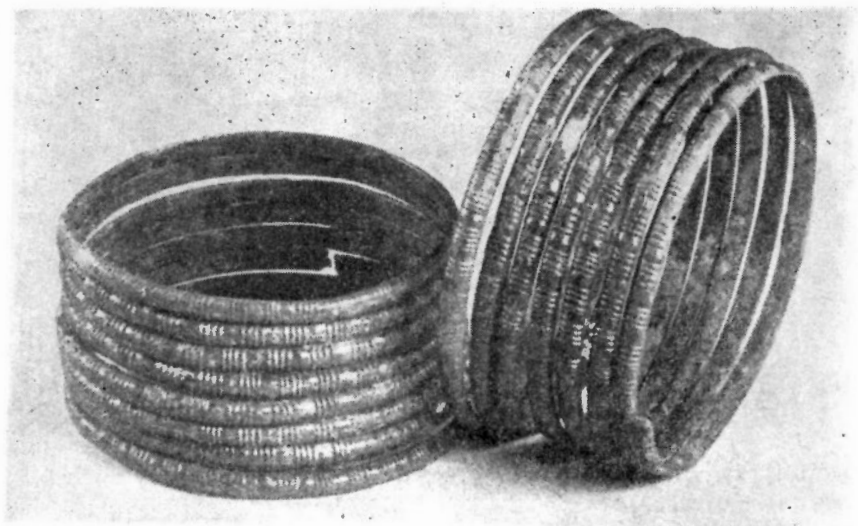
tuotas kėliomis iškilesnėmis juostelėmis, kurios suskaldo jį atskirais ploteliais. O šitos juostelės dar išornamentuotos smulkiomis skersinėmis įkartomis arba didesniais taškais, ir tai sudaro audinio iliuziją. Taip pat papuošti ir tų apyrankių galai. Rankogalinių apyrankių rasta tik Aukštaitijoje ir Užnemunėje (Kairėnai, Bakšiai, Pakrauglė, Golėnai, Didžprūdėliai, Seiliūnai). Be to, tokių pat apyrankių rasta ir Šiaurės Lenkijoje (Plocično, buv. Suvalkų apskr.), ir jos datuojamos IV m. e. šimtmečiu.

Daugiausia pirmaisiais m. e. šimtmečiais susiduriama su žalvarinėmis įvijinėmis, arba spiralinėmis, apyrankėmis (163 pav.), kurios būdavo gaminamos iš siauros žalvarinės juostelės, susuktos į įviją. Įvijinės apyrankės turi labai senas tradicijas, jos jau buvo dėvimos I tūkstantmetyje pr. m. e. ir neišėjo iš mados iki XIII amžiaus.

I–IV a. įvijinėms apyrankėms atstovauja Jagminiškėje, Sernuose, Kurmaičiuose, Rūdaičiuose bei Šilutės apylinkėse surastos žalvarinės įvijinės apyrankės.

Jagminiškėje rastoji žalvarinė įvijinė apyrankė yra ilgoka, padaryta iš siaurokos, trikampio skersinio piūvio juostelės. Per vidurį šis papuošalas truputį įsmaugtas, o jo juostelė arčiau galų vietomis išornamentuota skersiniais grioveliais, rombais ar eglutiniu raštu. Patys juostelės galai išploti ir susukti į sraigelę. Apyrankė datotina III m. e. šimtmečiu.

Kitur Lietuvoje rastos žalvarinės įvijinės apyrankės padarytos iš paplokščios juostelės, per vidurį truputį išgaubtos ir papuoštos skersinių rantelių, smulkių įkartų grupėmis ir neornamentuotais

163 pav. Žalvarinės įvijinės apyrankės (Kurmaičiai, k. Nr. 5, Kretingos raj.)

ploteliais. H. Mora šias apyrankes vadina klaipeidinėmis¹, kadangi jų daugiausia surasta buv. Klaipėdos ir Silutės apskrityse. Šitokios apyrankės datuojamos III—IV šimtmečiais.

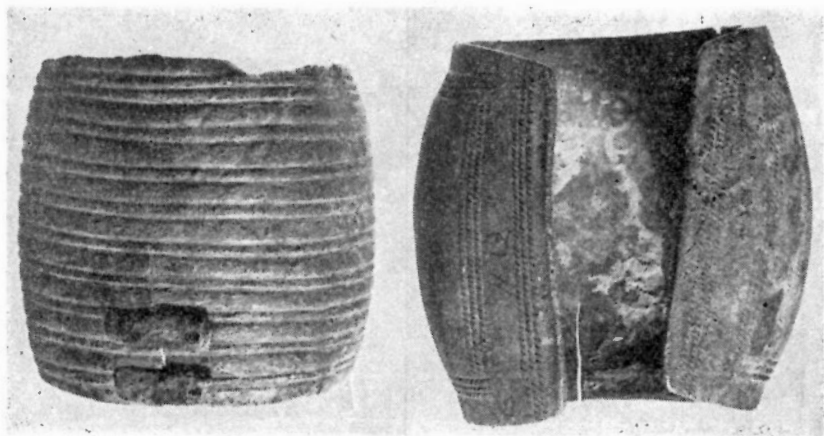
**I—IV a. žiedai
ir kt. dirbiniai**

I—IV amžiais Lietuvos teritorijos gyventojai dažniau būdavo ir žalvariniais žiedais, kuriuos, kaip ir apyrankes, dėvėjo ir vyrai, ir moterys. Paprastai žiedai surandami arba ant kurios nors vienos mirusiojo rankos, arba ir ant abiejų rankų, o kartais net ir kojų srityje. Ant rankų pirštų būna sumaupta po 1—2—3 žiedus.

Atskirą šios rūšies papuošalų grupę sudaro uždari juostiniai žiedai (165 pav.), padaryti iš neplačios plokščios, pusiau apvalaus skersinio piūvio žalvarinės juostelės. Tokių žiedų rasta Paulaičiuose, Sargėnuose, Kurmaičiuose, ir jie datuoti II—III šimtmečiais. Būna ir uždarų juostinių žiedų, padarytų iš tokios pat žalvarinės juostelės, kaip ir įvijinės arba juostinės apyrankės. Tokių žiedų surasta Šernuose ir Eiguliuose, ir jie datuojami IV arba net ir V m. e. šimtmečiu.

Gausi ir įvairi yra žalvarinių įvijinių žiedų grupė. Šitos grupės žiedai vieni nuo kitų skiriasi vielos skersiniu piūviu, ornamentu, didumu ir pan. Didelę įvijinių žiedų dalį sudaro masyvūs, iš storos žalvarinės, 2—3 apvijų vielos padaryti žiedai. Šių žiedų vielos paviršius papuoštas skersiniais grioveliais ir raneliais. Įvijinių žiedų mirusiojo rankų ir kojų srityje rasta Kur-

¹ Zr. H. Moor, „Die Eisenzeit in Lettland...“, Bd. II, S. 452.

164 pav. Žalvarinės rankogalinės apyrankės (Bakšiai, Alytaus raj.; Leningrado Vaislybinis Ermitažas)

maičiuose (k. Nr. 22), Pakalniškiuose¹ ir Sargėnuose (k. Nr. 13). Juos tenka datuoti II—III šimtmečiais (123 pav., 4, 8).

Kitai įvijinių žiedų grupei priskirtini trikampio skersinio piūvio žalvarinės vielos žiedai. Jie Lietuvos teritorijoje buvo itin paplitę ir vartoti ilgą laiką.

Trečiajai grupei priklauso įvairūs žalvariniai žiedai su rozetine akute (166 pav.). Žiedų akutės paprastai būna labai įvairios, jas sudaro prošvaistinės iškarpos, aprėmintos, kaip ir ažuolinių segių, stipinėliais bei iškiliais pumpurėliais. Kartais žiedo akutė esti padaryta iš įvijos. Su tokiais žiedais susidurta Sargėnuose, Stragnoje, Šernuose ir kitur, ir jie datuojami II—III šimtmečiais. Vėliau jau surandama dar įvairesnių žiedų.

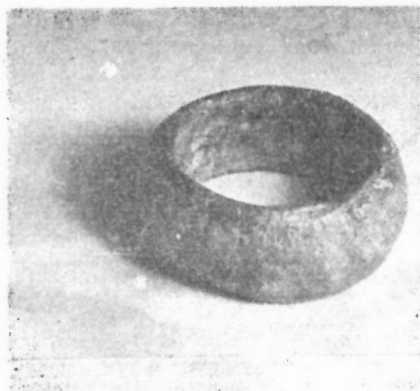
Be iki šiol aprašytųjų, Lietuvos teritorijoje yra surasta ir kitų įvairių smulkesnių dirbinių. Iš tokių čia galima būtų paminėti įvairius žalvarinius kabučius, pakabėles, įvijas, tūteles ir kt. dirbinius², kurie sudarydavo arba papuošalų dalį, arba yra siedintini su to meto drabužiais. Antai, Upytėje, kape Nr. 8, mirusiosios kojų srityje, virš jos blauzdukaulių, gulėjo grupėmis, po dvi, žalvarinės įvijos. Nėra abejonės, kad tokios įvijos puošė mirusiosios prijuostės arba priekinius sijono pakraščius. Tačiau apie tokius smulkius dirbinius kalbėti plačiau dar netenka, tam dar trūksta gausesnės archeologinės medžiagos.

Iš rečiau aptinkamų I—IV amžių dirbinių yra pentinai. Su jais susidurta tik vyrų kapuose.

Pirmųjų m. e. šimtmečių pentinai turi nedidelį lankelį ir gana trumpą profiliuotą ataugą — spyglį. Pats pentino lankelis užsibagia sagos pavidalo galais, atlenktais į išorinę pusę, ir dažniausiai

¹ Zr. „Swiatowit“, t. II, tabl. XIII.

² Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 206, 211, 212.

165 pav. Žalvarinis juostinis žiedas
(Paulaičiai, Silviės raj.)

166 pav. Žiedas su akute
(Sargėnai, k. Nr. 13, Kau-
no m.)

būna pusiau apvalaus skersinio piūvio, per vidurį šiek tiek platesnis, o į galus — siauresnis. Šio laikotarpio pentinių rasta Gibaičiuose¹, Aukštakiemyje (kapas Nr. 10)² ir kitur.

Lietuvos teritorijos I—IV a. kapinyuose susiduriame su diržų sagtimis ir diržų apkalais (167—169 pav.)³. Diržų sagtys aptinkamos tikrai vyrų kapuose. Kadangi diržai būdavo daromi iš odos, audinių, todėl jų pačių teišliko tik nežymūs fragmentai. Apie diržus paprastai sprendžiame pagal rastąsias jų sagtis. Kalbamojo laikotarpio diržų sagtys nėra gausios ir įvairios, daugiau jų aptinkama vėlesnio laikotarpio kapinyuose. Ypač puošnių diržų randama ankstyvojo feodalizmo laikotarpyje (IX—XII a.).

III—IV amžiams būdingos gana paprastos geležinės ir žalvarinės sagtys. Jos yra keturkampės ar apvalinos, jų rėmelis — siauras ir plokščias, o priekinė rėmelio dalis visada turi apvalius kampus. Sagčių liežuvėliai esti paprasti ir tiesūs. Su diržų sagtimis susidurta Šernų, Veršvų, Rūdaičių, Stragnos ir kituose kapinyuose.

III—IV a. diržų sagtys byloja, jog tuomet turėta itin puošnių diržų. Tai rodo Šernų kapinyne surastosios diržų liekanos. Čia rasta diržų fragmentų, papuoštų 3 eilėmis žalvarinių, pурсlo pavidalo skardelių. Stragnoje susidurta su diržo žalvariniais apkalais, papuoštais miniatiūrinio antskydžio pavidalo skardelėmis. Dažnai tokios skardelės esti pasidabruotos. Prie vieno Stragnoje atrasto diržo apkalo yra išlikęs iš odos nupinto diržo fragmentas. Strag-

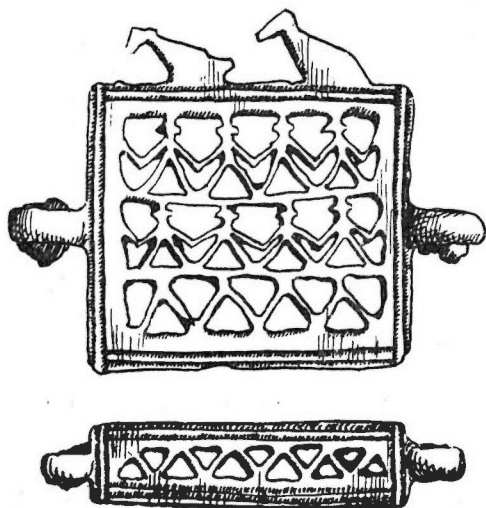
¹ Zr. „Siaulių metraštis“, 1933, 5 psl., 3 pav.

² Zr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 528.

³ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 153—159.

noje aptikta ir didelių matų, įsmaugtais šonais, keturkampių plokštelių — diržų apkalų. Tokios plokštelės galėjo būti vartojamos ir arkliai aprangai papuošti.

Ypač puošnūs buvo diržai, padaryti iš sudedamų žalvarinių prošvaistinių plokštelių (167, 168 pav.). Šitokių diržų plokštelių aptikta Klaipėdos apylinkėse, o dvi gražios ilgos ažūrinės jų plokštelės rastos Dusėtų apylinkėse¹.

167 pav. Žalvarinės kiauraraštės diržų plokštelės (Stragna, Klaipėdos raj.)

Tyrinėjant Lietuvos kapinynus, susidurta ir su daugeliu kitų smulkių dirbinių. Iš tokių dirbinių dar tenka paminėti kai kuriuos tualetinius reikmenis — žalvarinius pincetus ir dėžutes. Anuometiniai pincetai nedaug kuo skiriasi nuo mūsų, — jie buvo daromi iš geležies ir žalvario. Šių pincetų žnyplės — trikampės, o kojelė siaura ir ilga, sulenkta į gražią kilpą. Pincetui suspausti, kad žnyplės neprasižiotų, būdavo užmaunamas specialus žiedelis.

Pincetai pirmaisiais m. e. amžiais — dar retai aptinkamas dirbiny. Tačiau jų jau rasta Kurmaičiuose (kapas Nr. 5), Rūdaičiuose (kapas Nr. 39), Barzdėnuose ir kitur. Gražių pincetų aptikta buv. Rytprūsiose².

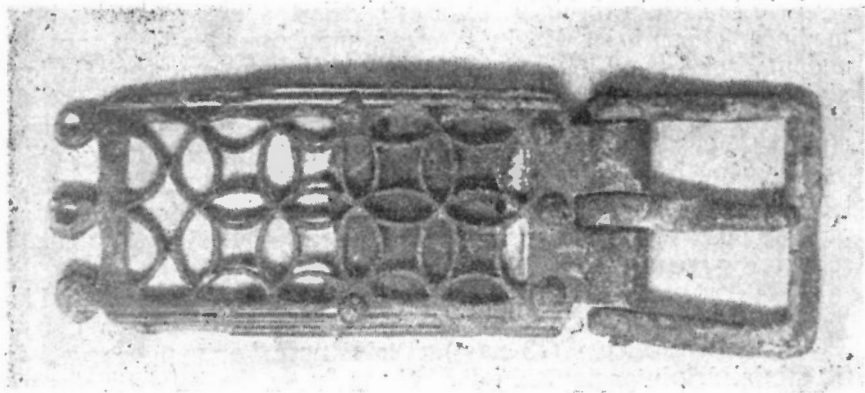
Tyrinėjant plokštinius kapinynus, susidurta ir su tualetinėmis dėžutėmis, randanomis mirusiosios galvos srityje (tik moterų kapuose). Tualetinės dėžutės būdavo daromos iš beržo to-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 153.

² Zr. „Literarum Societas Esthonica 1838—1938“, Liber Saecularis, Tartu, 1938, Fig. 7, p. 450—451.

³ Zr. „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“, Bd. 21, S. 114. Abb. 34.

⁴ Zr. W. Gaerte, Urg. Ostpr., Abb. 191: h, k.

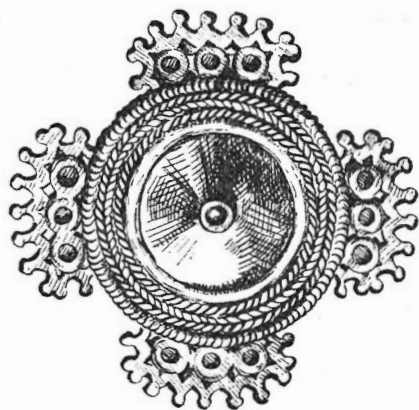

168 pav. Žalvarinio diržo fragmentas (Lieteniai, Mažeikių raj.)

šies ir puošiamos žalvarinėmis skardelėmis, įvijomis, žalvarine viela ir panašiai. Tualetinių beržo tošies dėžučių rasta mažesnių ir didesnių. Jose yra laikyti papuošalai. Antai, 1940 metais tyrinėtame Kurmaičių kape Nr. 10, be daugybės kitų dirbinių, mirusiosios galvos srityje buvo rasta nedidelė, blogai išsilaikiusi tualetinė dėžutė. Joje buvo dvi juostinės, akinio rašto, gaubtos apyrankės. To paties kapinyno kape Nr. 12 rastoje dėžutėje būta įdėtos laiptelinės segės, o kape Nr. 14 aptikta apyrankė, segė ir dvi Romos monetas.

Palyginti didelio formato tualetinė tošinė dėžutė rasta 1951 metais Kurmaičių kapinyno kape Nr. 22. Čia rastoje dėžutėje buvo įdėta permatomo stiklo karolių apvara, masyvi akinė apyrankė, dvi antkaklės, siūlų kamuoliukas ir kažkokios organinės medžiagos gabalas (tur būt, vaškas). Gerai buvo išsilaikęs apskritas, 20 cm diametro dėžutės dugnas, kurio pakraščiuose matėsi eilė buvusios siūlės skylučių.

Tošinės dėžutės aptinkamos tik Vakarų Lietuvos tyrinėtuose kapinynuose, kur jos randamos kapuose jau nuo II m. e. šimtmečio. Ypač šitokių įkapių dėjimo paprotys buvo įsigalėjęs IX—XII šimtmečiais. Daug I—IV a. tualetinių dėžučių rasta Aukštakiemio ir Sernų kapinyne, jų aptinkama taip pat kaimyninėse Kuršo ir dab. Kaliningrado srities teritorijose.

169 pav. Sidabrinė diržo sagtis (Bajoriškės, Panevėžio raj.)

Prie tualetinių dirbinių tenka priskirti ir šukas, kurios buvo medinės ir kaulinės. Medinės šukos sunyko, o kaulinių, nors ir nedaug, randama Lietuvos piliakalniuose ir kapinynuose. Geriausiai jas atpažįstame iš Kaliningrado srities teritorijoje aptiktų šukų. Pačios šukos yra buvusios įvairaus dydžio, joms būdingas išlenktas skydelis, pritaisytas virš ilgokų ir tankokų dantukų eilių. Šis skydelis iš šonų ir viršaus papuoštas akučių grupėmis, paralelėmis, tiesiomis ar banguotomis bei laužytomis linijomis, trikampaiais ir pan. Vienas šukų fragmentas surastas 1955 m., tyrinėjant senovinę gyvenvietę prie Migonių piliakalnio¹.

**I—IV a.
keramika**

I—IV a. puodų ir jų šukių pateikė ištyrinėtieji Lietuvos teritorijos piliakalniai ir senovinės gyvenvietės (73 pav.). Tyrinėtuose kapinynuose aptikta tik miniatiūrinių ar pavienių didesnių matų puodų, ir tai tik Vakarų Lietuvos kapinynuose (172 pav.). Šiaip papročio dėti puodus į kapą nebuvo.

Turimoji keramika rodo, kad pirmaisiais m. e. amžiais puodai tebebuvo lipdomi rankomis. Jų būta įvairių dydžių, ir lipdyti jie skirtinga technika. I—IV amžiams būdinga brūkšniuotoji (170 pav.), grublėtoji (171 pav.) ir lygiu paviršiumi keramika. Iš pradžių vyravo daugiau brūkšniuotoji keramika, vėliau, pirmojo tūkstantmečio viduryje,— grublėtoji keramika. Lygiu paviršiumi puodų šukių surasta nedaug.

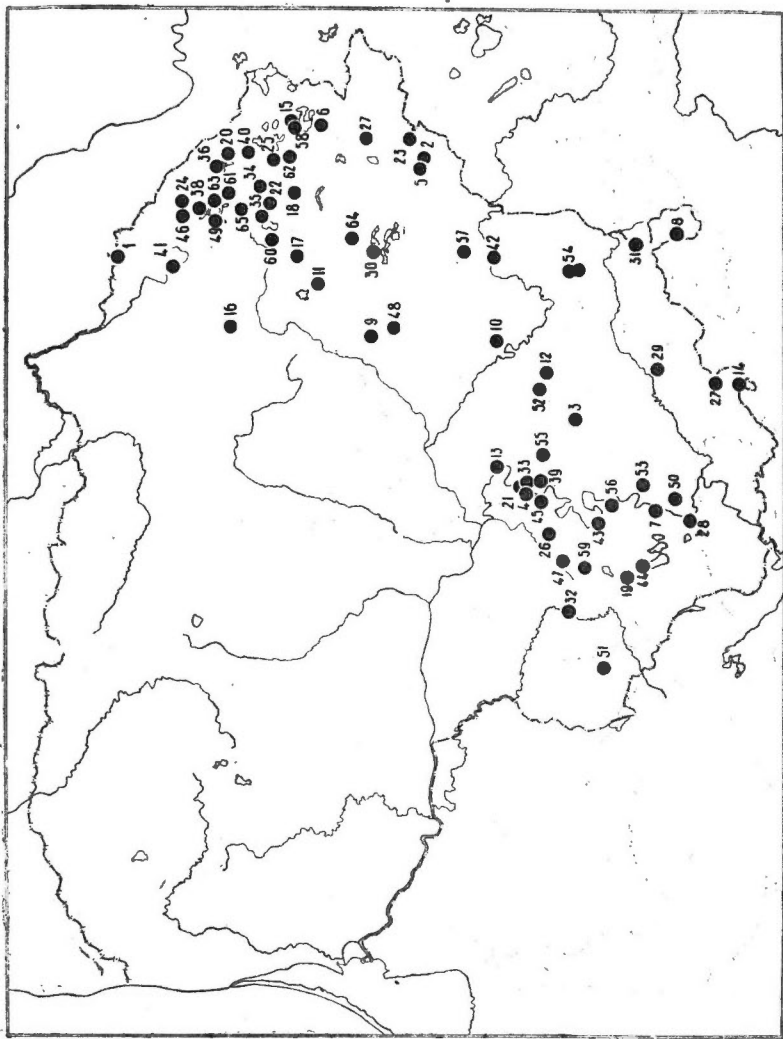
Keramikos jau būta paplitusios ir ankstyvajame geležies amžiuje (žr. 540 psl.). I—IV a. brūkšniuotosios keramikos puodai yra geresnės kokybės, jų sienelės plonesnės, o patys indai — geriau išdegti. Visas puodo paviršius padengtas negiliais brūkšniais, o jo petelių srityje aptinkamas gnaibytinis raštas. Vieni brūkšniuotosios keramikos puodai turėjo tiesesnes sienes, o kiti — kaklo srityje būdavo labiau profiliuoti. Puodų angos pakraštys dažniausiai būna visiškai plokščias ir nėra labai išryškintas — iš viršaus jis kartais būdavo papuošiamas įspaustomis duobutėmis.

Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos šukių rasta Nemenčinės, Aukštadvario, vėlyvesnės — Migonių ir kituose piliakalniuose ir senovinėse sodybvietėse (170 pav.).

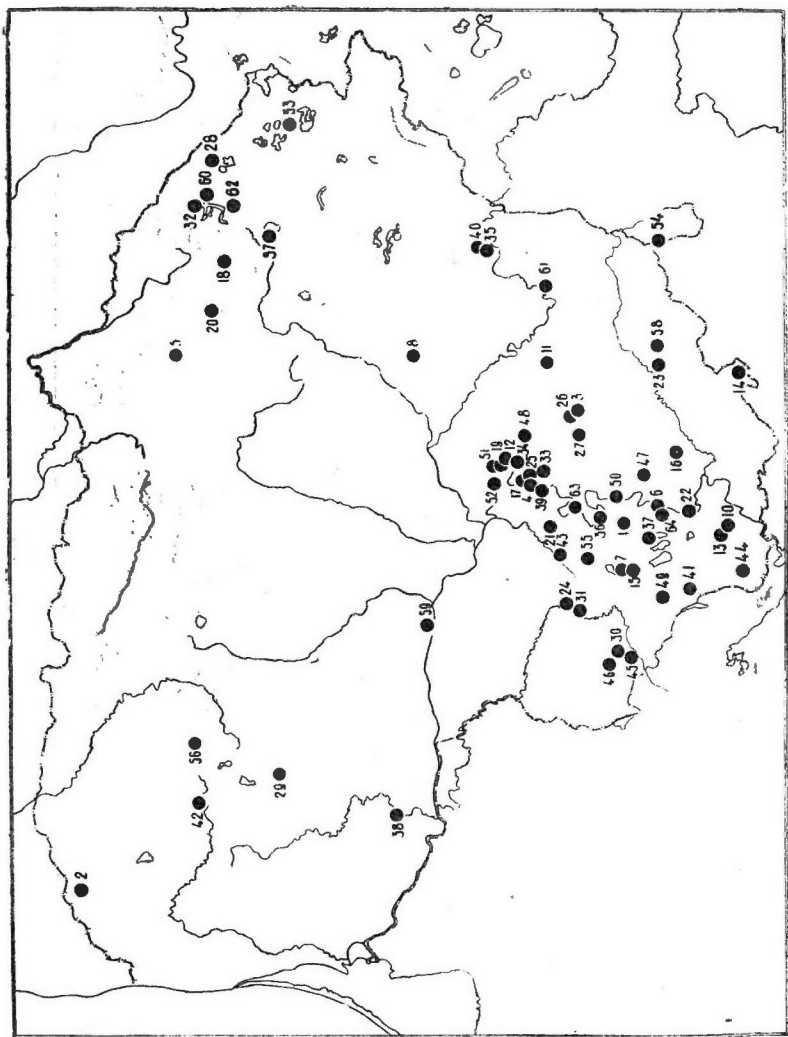
Mūsų piliakalniuose, senovinėse gyvenvietėse ir net tyrinėtuose kapinynuose susidurta ir su grublėtąja keramika. Tokį pavadinimą ši keramika gavo todėl, kad išorinis jos puodų paviršius yra nelygus, turi didesnius ar mažesnius iškilimus bei įdubimus. Archeologai dar ir iki šiol nėra išaiškinę, koku būdu šis grublėtumas būdavo išgaunamas. Spėjama, kad tik ką nulipdyto puodo paviršius dar būdavo apdrebiamas skystu moliu.

Grublėtieji puodai nuo brūkšniuotosios keramikos indų skiriasi ne tik savo specialia lipdybos technika, bet ir forma bei dydžiu. Grublėtosios keramikos puodai būdavo didelių matų, tiesiomis,

¹ Zr. „Iš lietuvių kultūros istorijos“, I t., 57 psl., 14 pav., Nr. 9.

170 pav. Būrkšniuotosios keramikos paplitimas (žr. 540 psl.) 5-38 psl.

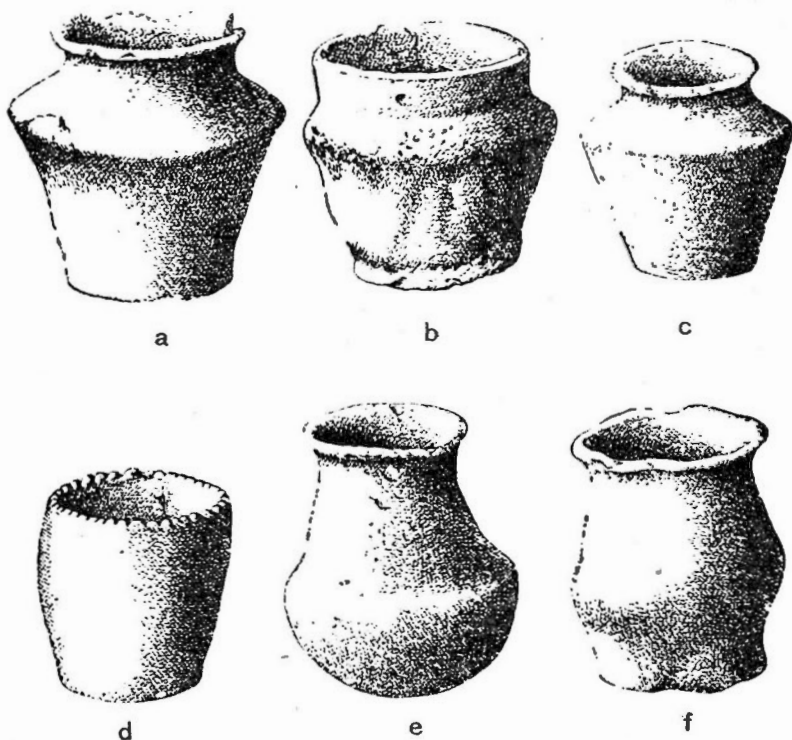

171 pav. Grubiėtosios keramikos paplitimas (žr. 540-541 psl.) - 5.38/1.1(1)

neprofiliuotomis sienelėmis. Pačios tokių indų sienelės būna storos, jų molio sudėtyje dar yra kiek žvyro priemaišų.

Randama ir tokių puodų, kurių paviršius dar padengtas nežymiais (Seiliūnai) arba siekiančiais net 0,8 cm storio (Migonys) iškilimais.

Formos atžvilgiu grublėtosios keramikos puodai nėra įvairūs, juos būtų galima padalyti į dvi grupes. Pirmosios grupės puodai turi beveik tiesias, dugno link siaurėjančias sienes, platų dugną,

172 pav. Miniatiūriniai moliniai puodeliai (Aukštakiemis, Klaipėdos raj.)

o antrosios — artimi brūkšniuotosios keramikos indams. Be to, antrosios grupės puodai būdavo šiek tiek mažesni, nes juose greičiausiai virtas maistas, tuo tarpu kai pirmosios grupės induose laikytos maisto atsargos. Pirmosios grupės puodų viršutinė dalis esti profiliuota ir turi neaukštą kaklelį. Antrosios grupės indai iš vidaus būna tamsios spalvos ir padengti horizontaliais brūkšniais, panašiai kaip brūkšniuotosios keramikos puodai. Kitoks ornamentas grublėtosios keramikos puodams nėra būdingas, susidurta tik su tokiais indeliais, kurių paviršius buvo išornamentuotas nago įspaudimais ar sugnybimais. Išimtį sudaro tik keletas grublėtu paviršiumi puodų.

šukių, rastų 1958 metais; tyrinėjant Juodonių gyvenvietę prie piliakalnio (Rokiškio raj.)¹. Čia buvo aptiktos šukės nežymiai grublėtų puodų, kurių angos pakraščio būta išornamentuoto įstrižų griovelių grupėmis, sudarančiomis lygiašonius trikampių.

Grublėtosios keramikos paplitimo ir chronologijos klausimas nėra dar galutinai paaiškėjęs. Lietuvoje ši keramika tėra būdinga rytiniams ir pietiniams jos rajonams (171 pav.). Tačiau pats jos paplitimo centras yra Nemuno vidurupis ir Užnemunė. Žemaitijoje su grublėtąja keramika susidurta tik prie Medvėgalio ir Šatrijos piliakalnių. Vidurio Lietuvos piliakalniai kol kas netyrinėti, todėl ir nežinoma, kokia keramika jiems būdinga. Iki šiol yra žinoma 55 grublėtosios keramikos radimo vietos (171 pav., priedas, 540 psl.). Yra piliakalnių, kur grublėtoji keramika vyrauja (Aukštadvaris, Migonys, Bačkininkėliai), bet yra piliakalnių, kur jos tesurasta tik kelios šukės (Nemenčinė). Už Lietuvos TSR teritorijos ribų grublėtosios keramikos paplitimo plotas yra žymiai mažesnis, negu brūkšniuotosios keramikos. Grublėtosios keramikos aptikta tik Vakarų ir kai kuriuose Vidurio Baltarusijos ir Rytų bei Vidurio Latvijos piliakalniuose.

Dėl grublėtosios keramikos chronologijos yra pareikšta įvairių nuomonių. Vieni archeologai tvirtina, jog ši keramika pasirodė dar I tūkstantmetyje pr. m. e. ir yra būdinga pirmajai I m. e. tūkstantmečio pusei². Antrieji abejoja dėl tokio teiginio, įrodinėdami, kad ankstyvuosiuose Lietuvos piliakalniuose grublėtosios keramikos nerandama³, todėl ji turinti būti vėlyvesnė. Tuo tarpu yra aišku, kad grublėtoji keramika jau plačiai buvo gaminama III—VII amžiais. Išimtį sudaro tik Juodonyse rasta grublėtoji keramika, ir yra pagrindo manyti, jog aukščiau aprašytosios puodų šukės su ornamentuotu pakraščiu yra ankstyvesnės.

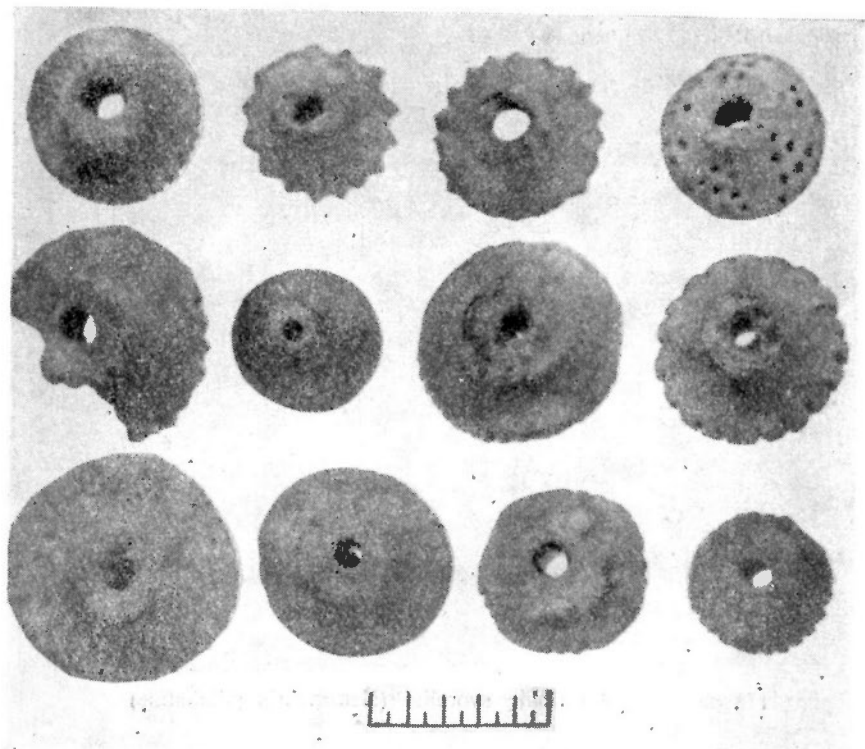
Tyrinėtuose Lietuvos teritorijos piliakalniuose drauge su brūkšniuotąja ir grublėtąja keramika randame ir puodų lygiu paviršiumi. Kalbėti apie keramiką lygiu paviršiumi dar yra sunku. Mūsų archeologinėje medžiagoje su ja plačiau susipažinta tik per paskutiniuosius 10 metų.

Lygiu paviršiumi keramikos turime nedaug ir tai tik paskirų šukių, bet vis dėlto ją būtų galima padalyti į dvi grupes. Vienai grupei tektų priskirti storokas, rausvos spalvos molio puodų šukes, o antrajai grupei — plonesnes, juosvai pilkos ar juodos spalvos šukes. Rausvos spalvos, lygiu paviršiumi puodų šukės gali būti atsiradusios ir iš brūkšniuotosios keramikos indų, kurių viena dalis nebūdavo ornamentuojami. Tačiau yra rasta puodų šukių, įro-

¹ Medžiaga yra Rokiškio Kraštotyros muziejuje, be to, žr. L. Nakaitės straipsnį apie Juodonių gyvenvietę. — „Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 138—150 psl.

² Žr. X. М о о р а, Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, XLVIII, Москва, 1952, стр. 3—24.

³ Žr. A. Тау т а в і ч і у с, I—XII a. Rytų Lietuvos archeologiniai paminklai (rankraštis); Vilnius, 1958; 138—139 psl.

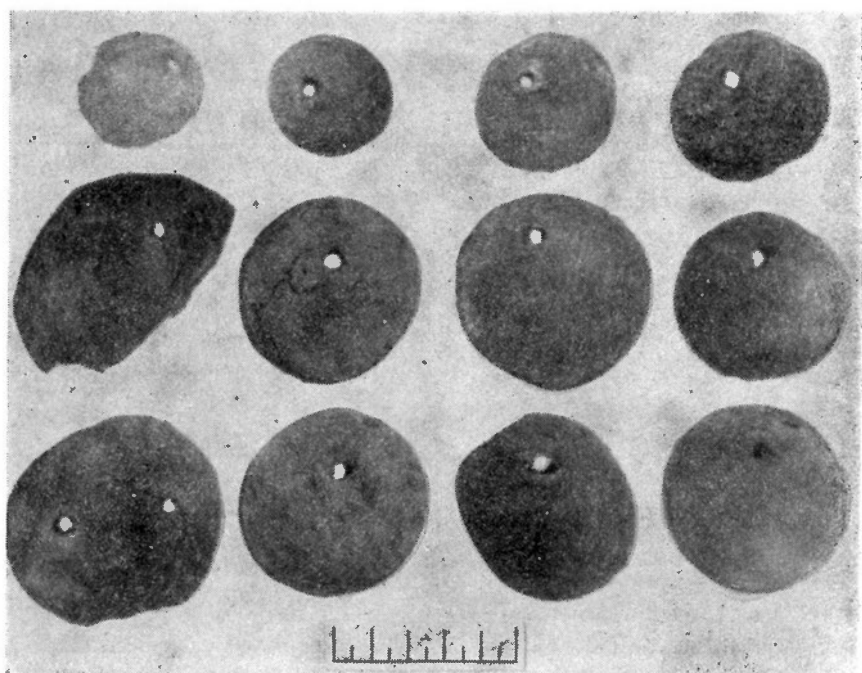

173 pav. Djakovo tipo svoreliai (Nemenčinės piliakalnis)

dančių, jog lygiu paviršiumi puodai būdavo gaminami atskirai. Savo forma šitokie indai primena brūkšniuotosios keramikos puodus su aštria briauna petelių srityje ir stačiu neaukštu kaklu. Keramikos lygiu paviršiumi rasta Aukštadvario, Nemenčinės, Rudaminos-Papiškių, Vozgėlių, Maniuliškių, Kurmelionių ir kituose piliakalniuose (172 pav.).

Tuose pačiuose piliakalniuose susidurta ir su tamsios spalvos lygiu paviršiumi puodų šukėmis. Tokių puodų šukių surasta dar Migonių, Aukštadvario, Bačkininkėlių ir Dovainonių piliakalniuose. Tamsios spalvos, lygiu paviršiumi puodų šukių sienelės būna plonos, juosvos arba juosvai pilkos spalvos. Šitie indai yra buvę žymiai geresnės kokybės, labai gerai išdegti, o kaklo srityje labiau profiliuoti. Jų kaklo pakraštys daugiau atlenktas į išorę ir apvalesnis, o jų paviršius būna taip gerai nulygintas, kad net blizga. Tokia keramika turi kažkokį importinį pobūdį, nors jos kilme dar ir neišaiškinta.

Lygiu paviršiumi keramikai priskirtini taip pat Lietuvos teritorijos piliakalniuose ir kapinyuose randami miniatiūriniai puodukai. Vienas toks neornamentuotas, lygiu paviršiumi, didesnių

174 pav. Moliniai tinklų svoreliai (Nemenčinės piliakalnis)

matų puodukas su labai įsmaugtū kakleliu ir išpūstais šonais buvo surastas 1950 metais, tyrinėjant Kurmaičių kapinyno kapą Nr. 41. Šitas indelis, pavirtęs ant šono, gulėjo dešiniojoje mirusiojo galvos pusėje.

Dažniau kapuose susiduriama su nedideliais, bet profiliuotais lygiu paviršiumi puodeliais. Tik ant kai kurių tokių indelių aptinkamas įspaustų duobučių ornamentas ar dantukais išrašytas pakraštelis (Aukštakiemis) (172 pav., *d*).

Kokią reikšmę turėjo miniatiūrinių puodelių dėjimas į kapą, kol kas nėra išaiškinta. Gal būt, šitie indeliai buvo skirti „priminti“ mirusiajam namų apyvokoje vartotus puodus, nes atskirais atvejais randama į juos įdėtų kurių nors dirbinių.

Iš kitų keramikos dirbinių paminėtini svoreliai, vieni jų naudoti verpiant, kiti — prie tinklų rišti ir pan. (173, 174 pav.). Kadangi verpimui ir audimui naudoti svoreliai aptarti skyrelyje „Verpstukai“, tai čia aptarsime tik įvairius tinklų svorelius, gausiai aptinkamus mūsų piliakalniuose (174 pav.).

Iš molio pagaminti tinklų svoreliai esti paplokšti ar visiškai plokšti ir apskriti. Vieni šių dirbinių turi vieną skylutę prie pakraščio, kiti — dvi. Tokių svorelių gausiai rasta tyrinėtuose Lietuvos piliakalniuose (Nemenčinėje, Aukštadvaryje, Vėlykuškėse ir kitur).

Romos monetos Tyrinėjant pirmųjų m. e. šimtmečių Lietuvos teritorijos plokštinius kapinytus, pilkapius ir piliakalnius, susidurta ir su Romos monetomis. Lietuvoje surasta gana daug pavienių Romos monetų ir jų lobių.

Su pavienėmis Romos monetomis susidurta įvairiose Lietuvos vietovėse, o Romos monetų lobių ir monetų kapinyuose aptinkama tik Klaipėdos, Šilutės ir Kretingos rajonų vietovėse. Kapuose šios monetos paprastai atrandamos ties mirusiojo galva, kartais drauge su odos ar audinio liekanomis, o kartais įdėtos į molinius puodelius. Viename kape susiduriama su 1—2, o kartais net ir su keliomis tokiomis monetomis.

Antai, 1940 metais tyrinėjame Lazdininkų kapinyne, kape Nr. 38, buvo rastos 4 Romos monetos. Toks pat monetų skaičius aptiktas Aukštakiemio kapinyne kape Nr. 40, o to paties kapinyne kape Nr. 369 surasta net 21 Romos moneta. Su keliomis tokiomis monetomis susidurta ir kituose Aukštakiemio kapuose. Romos monetų taip pat rasta tyrinėjant Kurmaičių, Rūdaičių, Lazdininkų, Senkų kapinyuose. Paskutiniu metu Romos monetų aptikta Dirmeikių (Kuršėnų raj.) kaime, kur, atliekant žemės judinimo darbus, susidurta su iki tol nežinomu plokštiniu kapinyne, ir Prysmančiuose (Kretingos raj.), 1958 metais tyrinėjant naujai aptiktą kapinyną¹.

Dėti į kapą Romos monetas buvo grynai baltišką paprotys. Už Lietuvos teritorijos ribų tokių monetų randama senoviniuose prūsų ir kuršių kapuose, tuo tarpu Estijoje rastos tik pavienės monetos, o kapuose jų neaptikta.

Lietuvoje Romos monetų randama pajūrio ruožo kapinyuose, ir rečiau su jomis susiduriama pilkapiuose ir piliakalniuose. Žinomi tik keli atvejai, kai keletas Romos monetų rasta pilkapiuose (Noruišių) ir piliakalniuose (Gabrieliškių-Naukaimio).

Mūsų krašte randama ir varinių, ir sidabrinių Romos monetų, bet daugiausia — varinių pinigų. Buv. Rytprūsijoje buvo aptikta varinių, sidabrinių monetų ir auksinių sestercijų, ąsų ir denarų. Su vienu sidabrinio denaru susidurta Klaipėdos apylinkėse².

Daugiausia Lietuvoje randama imperatoriaus Trajano laikais nukaldintų monetų, nors plačiai paplitusios ir Marko Aurelijaus, Adriano, Komodo, Faustinos I ir II bei kitų imperatorių nukaldintos monetos. Susidurta Lietuvoje ir su Krispinos, Diadumeniano, Antonino Pijaus, Lucilos, Sabinos, Nervos, Aleksandro Severo, Maksimo Trakso, Marcijos Otacilijos, Lucijaus Vero, Treboniano Galo, Vespasiano ir kt. monetomis. Daugiausia šitų monetų yra iš II—III šimtmečių.

Romos monetų reikšmė yra didelė. Jos padeda atsekti prekybos kelius, lietuvių genčių santykius bei mainų ryšius su Romos

¹ Zr. O. Navickaitė, Prysmančių, Kretingos raj., II—IV a. plokštinio kapinyne tyrinėjimai.—„LTSR MĀ Darbai“, SA, 2(7) t.

² H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland., Bd. II, S. 581.

provincijomis ar kitais kaimynais ir nustatyti tyrinėjamojo archeologinio paminklo chronologiją.

Romos monetos iš Juodosios jūros pakraščiuose buvusių Romos provincijų į Lietuvą patekdavo dviem pagrindiniais keliais: per Pavislį ir per Padnieprę. Mūsų krašte šitos monetos, kurias čia paskleidė keliautojai ir pirkliai, pinigų vertės neturėjo. Vietiniai gyventojai tokiomis monetomis dabindavosi kaip papuošalais arba nusilydydavo iš jų žiedų, segių, apyrankių ir kitų dirbinių. Puošimuisi vartotose monetose būna išgręžtos skylutės arba prikniedyta prie jų kilpelė.

3. EKONOMINĖ BUITIS IR VISUOMENINIAI SANTYKIAI I—IV AMŽIAIS

Miškinė- dirvoninė žemdirbystė

Plačiai panaudojus gamyboje geležinius įrankius, suintensyvėjo ir žemdirbystė. „Geležis,—sako F. Engelsas,—sukūrė laukininkystę dideliuose žemės plotuose, paruošė dirvas plačiuose miškų ruožuose; amatininkui ji davė įrankį tokio kietumo ir aštrumo, prieš kurį neatsilaikė nė vienas akmuo, joks kitas žinomas tuomet metalas“¹. Žemdirbystei vystytis didelę reikšmę turėjo geležinio kirvio panaudojimas: su šituo įrankiu buvo galima lengviau iškirsti medžius, krūmus ir atlikti kitus darbus. Su geležiniu kirviu ir ugnimi buvo lengviau miškų plotus paversti dirbama žeme. Visa tai sudarė galimybes atsirasti aukštesnei lydiminės žemdirbystės formai — miškinei-dirvoninei žemdirbystei, kuri taip vadinama todėl, kad pakartotinai būdavo deginamas anksčiau dirbtame lydime per keletą metų užaugęs miškas.

Lydimą paruošdavo iškirsdami ir išdegindami miškus. Tokios žemdirbystės sistemos svarbiausios žemės įdirbimo priemonės buvo ugnis, geležinis kirvis ir kaplys. Ugnis išnaikindavo piktžoles, išpuredavo dirvos paviršių ir padengdavo jį pelenų sluoksniu, kuris gerai patręsdavo žemę. Kai į lydiminį sklypą būdavo sugrįžtama pakartotinai, žemę įdirbti jau būdavo žymiai lengviau — čia jau buvo galima panaudoti medinę žagrę ir iš eglės viršūnės padarytas akėčias.

Žagrė turėjo būti visa medinė, ir ją iš pradžių traukdavo patys žmonės, o vėliau — galvijais.

Lydimas duodavo gerą derlių tik keletą metų, todėl po to jis būdavo paliekamas, užleidžiamas, jam ieškota naujo miško ploto. Po 12—15 metų vėl būdavo sugrįžtama prie anksčiau naudotų plotų, ir taip kartodavosi nuolat. Tik, norint padidinti prieš tai turėtą dirbamos žemės plotą, tekdavo paruošti naują lydimą. Tačiau lydimu paruošimas buvo sunkus darbas ir reikalavo didesnio kolektyvo. Pavienis žemės įdirbimas atsirado tik drauge su

¹ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, II t., Vilnius, 1950, 280 psl.

ariamąją žemdirbyste; kuri pirmaisiais m. e. amžiais gerosė žemėse jau buvo praktikuojama, bet galutinai įsigalėjo tik sekančiuoju laikotarpiu.

Pirmaisiais m. e. amžiais Lietuvos teritorijoje žemdirbystė turėjo būti smarkiai pažengusi į priekį, apie ką kalba išlikusios javų piktžolių sėklos.

To meto javus ir piktžoles atpažįstame iš suanglėjusių grūdų bei sėklų, randamų, tyrinėjant Lietuvos teritorijos piliakalnių. Ištyrus rastuosius grūdus, paaiškėjo, kad anuomet jau plačiai auginta kviečiai, miežiai, soros, rugiai, avižos, dalis ankštinių ir pluoštinių augalų, kaip pavyzdžiui: žirniai, pupos, linai, kanapės.

I—IV a. sėjų grūdų liekanų rasta, tyrinėjant Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnį, kur grynų grūdų išsijota 13 gorčių (apie 40 litrų),— tai labai daug. Be to, šiame piliakalnyje rasta kviečių, rugių, miežių, avižų ir soros grūdų, tačiau daugiausia— rugių ir soros.

Šiam laikotarpiui priklauso ir dalis grūdų, aptiktų vakariniame Nemenčinės piliakalnio šlaite, kur susidurta su tais pačiais javais, kaip ir Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnyje.

Minėtuose piliakalniuose drauge su javų grūdais aptikta ir piktžolių sėklų, kurių analizė taip pat duoda vertingų duomenų žemdirbystės klausimams nagrinėti. Vyraujant lydiminei žemdirbystei, piktžolių javuose būdavo labai nedaug, nes sėkla buvo labai švari, daug švaresnė, negu ariamosios žemdirbystės laikais. Nepaisant to, minėtuose piliakalniuose drauge su grūdais rasta ir piktžolių sėklų. Antai, tame pat Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnyje, tarp grūdų, aptikta ruginės diršės ir balandos sėklų¹.

Zinomas tarybinis archeologas, agronomas A. V. Kirjanovas, tyrinėdamas žemdirbystės klausimus archeologinėje praeityje, yra priėjęs išvadą, kad jeigu drauge su grūdais randama ruginė diršė (*bromus secalinus*), tai, vadinasi, buvo sėjamos žieminių rugių rūšys, ir tuo pačiu turėjusi būti pūdyminė sistema. O tose vietose, kur randama balanda (*chenopodium album*), turėjusios būti seniai dirbamos sukultūrintos žemės². Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, jog Lietuvoje pirmaisiais m. e. amžiais jau būta pūdyminės žemdirbystės ir turėta seniai dirbamų sukultūrintų žemių³. Kitais žodžiais tariant, atskirose vietose jau praktikuota ariamoji žemdirbystė, kuri tebebuvo dar labai ribota.

Kad baltų gentys nebuvo žemdirbystės srityje atsilikusios nuo kitų Europos kraštų, rodo ir romėnų rašytojo Kornelijaus Tacito žinia (I m. e. a.), jog aiščiai auginą javus ir kitus laukų augalus geriau, negu iš prigimties tingūs germanai⁴.

¹ Zr. W. Swederski, Acta Societatis Botanicorum Poloniae, vol. 3, Nr. 2, Warszawa, 1926, str. 247.

² Zr. A. B. Кирьянов. — «Материалы и исследования по археологии СССР», т. 41, Москва, 1954, стр. 208—209.

³ Zr. P. Kulikauskas, Kai kurie archeologiniai duomenys...—„LTSP MA Darbai“, SA, I t., 1955, 83 psl.

⁴ Zr. „Lietuvos istorijos šaltiniai“, I t., Vilnius, 1955, 19 psl.

Su žemdirbyste siedintini ir to meto archeologiniuose paminkluose aptinkami piaučuvai, piaučuvai-dalgelės, akmeninės trinamosios girnos, akmenys trintuvai ir kt. įrankiai. Šie radiniai yra aprašyti atitinkamuose skyreliuose.

Gyvulininkystė Sparčiais tempais kylant Lietuvos teritorijoje žemdirbystei, vystėsi taip pat ir gyvulininkystė. To meto gyvenvietės ir kapinynai yra išsidėstę ne tik netoli žemdirbystei tinkamų vietų, bet ir prie gerų ganyklų, pievų. Apie išsivysčiusią gyvulininkystę kalba taip pat ir, tyrinėjant piliakalnius bei senovines gyvenvietes, surasti gyvulių kaulai. Ištyrus rastuosius kaulus, nustatyta, kad labai plačiai buvo auginta stambūs galvijai, kurie sudarydavo ne tik mėsos, pieno ir kailių rezervus, bet taip pat ir traukiamąją jėgą žemdirbystės srityje ir ūkyje. Be stambiųjų galvijų, buvo taip pat auginami smulkūs galvijai ir naminiai paukščiai.

Mūsų krašto piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse rastuosius kaulus 1957 metais ištyrė Estijos TSR Mokslų Akademijos darbuotojas, biologijos mokslų kandidatas K. Paveris (K. Paaver), kuris peržiūrėjo ne tik muziejuose sukauptus kaulus, bet ir lankėsi archeologiniuose kasinėjimuose ir atliko reikalingus tyrinėjimus vietoje. K. Paverio atliktas darbas davė įdomių rezultatų. Jis nustatė, kad Nemenčinės piliakalnyje (kur iš kelių tūkstančių gyvulių kaulų tyrinėjimui tiko 1358 kaulai) didžiausias rastųjų kaulų skaičius tenka žinduoliams, šiek tiek mažesnis — paukščiams ir mažiausias — žuvims. Iš rastųjų kaulų naminiams gyvuliams priklauso 70%. Daugiausia iš naminių gyvulių kaulų buvo stambiųjų raguočių kaulų, po to sekė smulkiųjų raguočių (avis, ožka) ir kiaulės kaulai. Tarp rastųjų gyvulių kaulų būta ir naminio šuns, ir net arklio kaulų. Šuns kaulai tesudarė 0,07%, o arklio kaulai — tik 2,5%.

Įdomius rezultatus davė taip pat Migonių piliakalnyje ir senovinėje gyvenvietėje surinktų kaulų analizė. Čia tyrinėjimui tiko 356 kaulai. (Skirtumo tarp piliakalnyje ir gyvenvietėje rastųjų gyvulių kaulų nebuvo.) Migonių piliakalnio naminių gyvulių kaulai sudarė 80%, ir čia taip pat daugiausia būta stambiųjų raguočių kaulų, ypač karvių kaulų, kurie sudarė 68% palyginti su kitų naminių gyvulių kaulais. Ir tai nieko stebėtina, nes čia ir dabar dėl pakankamo pievų ir gerų ganyklų skaičiaus yra gerai išsivysčiusi pienininkystė. Smulkiųjų raguočių kaulai tesudarė 16,5%, kiaulės — 12%, o arklio — 3%.

Ištirti buvo ir Dovainonių piliakalnyje rastieji gyvulių kaulai, iš kurių analizei tiko tik 57. Čia naminių gyvulių kaulai sudarė 75%, ir taip pat daugiausia būta stambiųjų raguočių kaulų; kiaulės kaulams teko 14%, o arklio — 18,8%.

Bačkininkėlių piliakalnyje rastųjų kaulų rūšinė sudėtis nesišyrė nuo kituose piliakalniuose nustatytų rūšių. Ir čia daugiausia būta stambiųjų raguočių, kuriuos sekė naminė kiaulė. Tik gyvenvietėje aptikta daugiau stambiųjų raguočių kaulų, tuo tarpu

kai pačiame piliakalnyje jų nerasta. Čia daugiausia būta avių ir ožkų, taip pat — kiaulių kaulų.

Pagal rastuosius to laikotarpio arklio kaulus galima spręsti, kad senovės žmonių gyvenime žirgas vaidino didelį vaidmenį: šis gyvulys tuomet auginamas ne vien tik mėšai, bet ir raitininkystei. Apie išplitusią raitininkystę sprendžiame ir pagal kapuose rastus žirgų skeletus, o taip pat žąslus, kamanas, apkaustymus ir pentinus.

Su gyvulininkyste siedinamas ir toks dirbinys, kaip dalgis. Dalgių rasta tiek ir Lietuvos teritorijos piliakalniuose, tiek ir kapinynuose, nes jie buvo reikalingi pašarui paruošti. Šių įrankių žymiai daugiau rasta plokštiniuose kapinynuose Vakarų Lietuvoje; čia būta palankesnių sąlygų gyvulininkystei vystytis dėl gausesnių gerų ganyklų. Aukštaičiuose su dalgiais susidurta Vorėnų ir Nemenčinės piliakalniuose.

Kiti užsiėmimai I—IV amžiais Tyrinėtuose Lietuvos piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse rasta taip pat medžiojamųjų gyvulių ir žvėrių kaulų. Su medžiokline fauna susidurta visuose tyrinėtuose mūsų krašto piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse, bet rastųjų kaulų tarpe medžiojamųjų gyvulių kaulai tesudarė 25—30%. Įdomūs šiuo atžvilgiu yra Nemenčinės piliakalnio tyrinėjimai. Nemenčinės piliakalnio ankstyvajame kultūriniame sluoksnyje medžiojamųjų gyvulių kaulai sudarė didesnę procentą, negu vėlesniajame jo kultūriniame sluoksnyje, o visa tai rodo gyvulininkystės vystymosi dinamiką. Mažas palyginti medžiojamųjų gyvulių kaulų procentas rastųjų kaulų tarpe rodo, kad pirmaisiais m. e. šimtmečiais gyvulininkystė jau buvo pasiekusi aukštą išsivystymo lygį ir kad medžioklė vaidino tik pagalbinį vaidmenį.

Lietuvos piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse rastųjų gyvulių kaulų analizė rodo, kad buvo medžiojami tokie gyvuliai ir žvėrys, kaip stumbras, tauras, briedis, elnias, lokys, šernas, vilkas, stirna, zuikis, bebras, barsukas, kiaunė, voverė ir kt. Ypač daug tuo metu dar buvo medžiojama kilniųjų briedžių ir elnių. Antai, Nemenčinės piliakalnyje surastų medžiojamųjų gyvulių kaulų tarpe vyrauja kaip tik kilnūs briedis, o po to seka elnias, šernas, zubras ir bebras. Smulkių žvėrelių kaulų mažiau atpažinta gal todėl, kad anksčiau archeologai kasinėjimų metu mažiau kreipdavo dėmesio į smulkiuosius kaulus ir jų nerinkdavo. Rastieji kiaunės, voverės ir bebro kaulai rodo, jog tokie žvėreliai būdavo medžiojami dėl savo vertingų kailių. Ypač daug kiaunių ir voverių kaulų aptikta Latvijos piliakalniuose, tuo tarpu kai Lietuvoje kiaunės kaulų rasta tik Bačkininkėlių piliakalnyje, ir ištirtųjų kaulų tarpe jie tesudarė 9,1%. Vilko kaulų rasta tik Migonių piliakalnyje.

Be medžioklės, Lietuvos teritorijoje verstasi anuomet taip pat ir žvejyba. Mūsų krašto piliakalniuose ir senovinėse gyvenvietėse susidurta ne tik su žuvų kaulais, žvynais, bet ir su žvejybos įrankiais. Žuvies žvynų rasta, kasinėjant Nemenčinės piliakalnį, o tyrinėjant senovinę gyvenvietę prie Bačkininkėlių piliakalnio, aptikta šamo kaulų (apatinis žandikaulis).

Iš žvejybos įrankių iki mūsų dienų išliko tik žeberklai. Žuvys anuomet gaudytos taip pat ir tinklais. Apie tai kalba Nemenčinės, Moškėnų, Vėlykuškių ir kituose piliakalniuose surasti tinklų svoreliai (žr. skyrelį „Svoreliai“). Tyrinėjant Veršvų kapinyną, buvo rasta geležinė peikena (piešnia). Toks įrankis yra išlikęs ir etnografinėje medžiagoje, ir jis vartotas eketėms iškirsti, žvejojant žiemą. Yra išlikusių mūsų krašto piliakalniuose ir meškerių kabliukų, kas rodo, kad meškeriojimas taip pat buvo vienas iš žvejybos būdų.

Iš anksčiau aprašytų dirbinių matome, kad beveik visi jie buvo pagaminti vietinių amatininkų, kurie sugebėjo apsirūpinti reikalinga žaliava bei patenkinti to meto visuomenės poreikius, pagamindami pakankamą kiekį reikalingų įrankių, ginklų, papuošalų ir kitų dirbinių.

Iš tyrinėtų senovinių gyvenviečių, piliakalnių ir kapinynų bei pilkapynų sukaupta archeologinė medžiaga rodo, kad jau mūsų eros pradžioje lietuvių gentys pakankamai turėjo geležies ir bronzos ir kad jau panaudodavo sidabrą, auksą, emalę ir stiklą. Jau tuo laikotarpiu lietuvių gentys visus darbo įrankius ir ginklus gaminavo iš geležies, ir tik nedidelė dalis dirbinių buvo gaminami iš kaulo, pavyzdžiui, adikliai, dalis adatų, ylių, smeigtukų. Nuo mūsų eros pradžios primityvūs akmens įrankiai jau nebeaptinkami, jie jau buvo praeities atgyvena. Tačiau senesnėje archeologinėje literatūroje klaidingai nurodoma, jog neolito liekanos Lietuvoje tariamai egzistavusios dar pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais (L. Kžyvickis, P. Tretjakovas). Apie neolito kultūros liekanas mūsų eros pradžioje negali būti jokios kalbos.

Platus geležies pritaikymas to meto gamyboje vertė žmones panaudoti ir vietinę žaliavą. Nors dalis geležies būdavo importuojama, bet pagrindinius jos žaliavos šaltinius sudarė vietinė balų rūda. Vietinė geležis gamyboje naudota jau I tūkstantmetyje pr. m. e., tačiau daugiau jos pasigaminti tuomet dar nemokėta. Plati vietinė geležies gamyba įsigalėjo jau tik mūsų eros pradžioje.

Iš vietinės balų rūdos geležį tuo laikotarpiu gaminosi visa Rytų Europos miškingoji zona, ir tai sutampa su balų rūdos paplitimo plotu. Vietinės balų rūdos būta pakankamai ir Lietuvoje, apie ką kalba įvairūs vietinio darbo dirbiniai, visa kita archeologinė bei istorinė medžiaga ir vietovardžiai, be to, vėlesniųjų laikų istoriniai faktai, kaip pavyzdžiui, ginklų liejyklos Valkininkuose, geležies gamyba Kazlų Rūdoje ir pan.

Geležies gamyba iš vietinės balų rūdos padarė to meto gentis ekonomiškai nepriklausomas nuo kitų genčių, ir visa tai paspartino gamybą.

Balų rūda būdavo kasama vasarą ar rudenį, po to džiovinama, smulkinama ir paskui lydoma iš molio plūktose arba iš molio ir akmenų sukrautose krosnelėse (175 pav.). Tokių krosnelių būta cilindro pavidalo, apie 70—100 cm aukščio ir apie 30—40 cm skersmens. Šone jos turėjo dvi angas: pro vieną angą lašėdavo ištirpusi

175 pav. Metalui tirpdyti krosnelės liekanos (Nemenčinės piliakalnis)

geležis, o pro antrą — su rankinėmis dumplėmis būdavo įpučiamas oras. Į krosnelės vidurį būdavo pridėdama eilė susmulkintų rūdų ir eilė anglių. Taip būdavo išgaunama geležies masė, vadinamoji kritė. Kritė paskui būdavo kaitinama, kalama, o vėliau, jau iš gautos geležies gaminta reikalingi dirbiniai. Geležį pasigaminti buvo sunkus darbas, nes ji lydosi itin aukštoje temperatūroje. Paprastose krosnelėse išgauti tokią aukštą temperatūrą būdavo neįmanoma, ir didelė geležies rūdos dalis, apie 50%, pavirsdavo šlaku. Todėl tose vietose, kur anuomet būdavo apdirbama geležis, aptinkami dideli gargažių kiekiai.

Geležis paprastai lydta aukštoje vietose, kur pūsdavo smarkesnės vėjas. Tokios geležies gamyklos būdavo įrengiamos ir mūsų krašto piliakalniuose arba jų pašlaitėse, todėl čia rasta geležiai tirpdyti krosnelių, gargažių, liejamųjų formų, samtukų, kalvininkystės įrankių ir kt. Su tokiomis geležiai tirpinti krosnelėmis susidurta Moškėnų-Laukupėnų (Rokiškio raj.), Nemenčinės ir Bačkininkėlių (Prienujų raj.) piliakalniuose. Be to, dideli geležies gargažių kiekiai dar aptikti prie Vėlykuškių (Zarasų raj.), Gondingos (Plungės raj.) ir prie kitų piliakalnių.

Puošnūs I—IV a. archeologiniai dirbiniai yra tikri lietuvių genčių liaudies meno paminklai. Pagaminti darbo įrankiai ir ginklai yra proporcingų formų, pritaikyti tiems poreikiams, kuriems jie buvo skiriami, išlaikytos geros jų ilgumo, platumo ir kitų dydžių proporcijos. Dirbiniai buvo pagaminti metalo liejimo, kalimo technika ir metalo plastinio įspaudimo būdu, o tai rodo, kad anuometiniai amatininkai gerai pažino geležies, žalvario, sidabro, net stiklo ir emalės ypatybes. Jie ne tik pasidirdavo dirbinių iš vieno kurio nors metalo atskirai, bet mokėdavo suderinti ir skirtingų metalų dirbinius. Lietuvoje pagamintų dirbinių technologinė pusė nėra iki šiol tyrinėta, todėl jai smulkiau aprašyti neturime galimybių. Tačiau turimi duomenys kalba už tai, kad anuomet mokėta pasigaminti ir plienas.

Kalbant apie amatus, galima trumpai paliesti tik vieną kitą atskirą klausimą. Vienas iš tokių klausimų yra tas, kad krašte, be metalų dirbinių gamybos, turėjo būti plačiai išvystyta, pavyzdžiui, odos dirbinių, iš žievės, vytelių, karnų, balanų, žolių nupintų namų apyvokos bei kitokių daiktų gamyba.

Archeologinių dirbinių tarpe aptinkama daugybė papuošalų ir darbo įrankių, kurie buvo sugadinti, o po to vėl pataisyti, sukniedyti ir toliau naudoti. Be to, buvo išsivysčiusi namų audimo pramonė. Apie metalų dirbinių gamybą kalbama plačiau todėl, kad jie išliko iki mūsų dienų, tuo tarpu kai iš sunykstančios medžiagos padaryti daiktai neišliko, sunyko. Tai, jog neaptinkama organinės, lengvai sunykstančios medžiagos dirbinių, priklausė dar ir nuo to, kad mirusiesiems į kapą, kaip jau buvo anksčiau nurodyta, dėta tik dalis gyvenime turėtų ir naudotų dirbinių, šiuo atveju daugiausia papuošalų. Tačiau tuose kapinynuose, kur buvo palankesnės dirvos rūgštingumo, drėgmės ir oro praleidžiamumo sąlygos, išliko šiek tiek ir odos, žievės bei audinių fragmentų. Apie tai byloja diržų, tualetinių dėžučių, virvučių, siūlų ir pačių audinių liekanos.

Atsižvelgiant į ano meto gamybinių jėgų ir gamybinių santykių lygį, galima tvirtinti, kad kiekviena šeiminė bendruomenė turėjo savo amatininkus, kurie dar tebebuvo ir žemdirbiai, ir gyvulių auginytojai. Kai kuriose tokiose bendruomenėse galėjo būti ir atskirų amatininkų-kalvių. Apie tai kalba daugelis dirbinių, būdingų tik atskiram, didesniajam ar mažesniajam rajonui. Turint vieno ar kelių gretimų kapinynų to paties laikotarpio dirbinius, galima atsekti net atskirus tų dirbinių meistrus ar atskirus jų gaminimo etapus. Individualūs amatininkų polinkiai pastebimi ir dirbinių ornamentikoje.

Šiuo metu turima archeologinė medžiaga rodo, kad I—IV amžiais Lietuvos teritorijoje būta kelių žymesnių dirbinių gamybos centrų. Vieni dirbiniai būdingi tik Silutės—Klaipėdos—Kretingos, kiti — Kauno—Kėdainių—Panevėžio, dar kiti — Ukmergės—Švenčionių—Vilniaus apylinkėms ir t. t. Kitaip tariant, skirtingi dirbinių gaminimo rajonai yra buvę vakariniuose, viduriniuose ir rytiniuose Lietuvos rajonuose.

Ypač puošnius, savitus dirbinius gamino vakarinių Lietuvos rajonų amatininkai. Apie tai kalba daugelis šiems rajonams būdingų dirbinių, rastų Kurmaičių, Aukštakiemio-Plucių, Pleškučių, Serņų, Stragnos ir kituose tyrinėtuose plokštiniuose kapinynuose. (Jie aprašyti mūsų knygos skyriuose, kur aptariami dirbiniai ar tų dirbinių grupės.) Galima būtų nurodyti šiose vietovėse aptiktas puošnias kepuraites, diademas, kabučius, daugelį antkaklių, segių, apyrankių. Vakariniuose Lietuvos rajonuose susidurta su pirmaisiais pasidabruotais papuošalais (profiluotomis segėmis iš Kurmaičių, Stragnos kapinynų), segėmis, pagražintomis stiklo akimis ir specialiais lankeliais bei grūdeliais, taip pat ir kitais panašiais dirbiniais. Mėlyno stiklo akutės, kaip manoma, yra vietinių amati-

ninkų darbo, o tokio stiklo gamyklos turėjusios būti Klaipėdos rajone.

Apie vidurinių Lietuvos rajonų amatininkus byloja eilė tyrinėtų pilkapynų (Raginėnai, Berčiūnai, Pakalniškiai) ir plokštinių kapinynų (Veršvai, Seredžius, Upytė ir kt.).

Rytinių Lietuvos rajonų amatininkus pažįstame pagal archeologinę medžiagą, gautą, tyrinėjant pavienius plokštinius kapus (Kairėnai, Pakrauglė, Eikotiškis) ir pilkapynus (Mežionys, Varopniškiai ir kt.).

Lietuvos teritorijos didesni amatininkystės centrai turėjo būti prie anuomet buvusių žymesnių piliakalnių, nes, tyrinėjant mūsų krašto piliakalnius, kaip jau nurodyta, buvo rasta geležies rūdai tirpyti krosnelių, gargažių, liglių, samtelių, liejimo formų, įvairių kaltelių, ylių ir kitų amatininkystės įrankių. Su geležies lydimo įrankiais taip pat susidurta, kasinėjant Moškėnų, Voronių, Vėlykuškių ir Nemenčinės piliakalnius bei kitur.

Dirbinių formos ir dirbinių ornamentas leidžia kalbėti apie to meto liaudies meną, kuris jau tuomet buvo itin įvairus ir palyginti aukšto lygio.

Menas

Ano meto dirbinių formos labai įvairios, tačiau daugumas jų būdingos tik tam vienam periodui. Tolesniuose gamybos etapuose įsigalėjo naujos formos, nauja ornamentika, nors dirbinio paskirtis liko ta pati. Kadangi būdingosios dirbinių formos ir jų ornamentavimo būdas išdėstytas, klasifikuojant I—IV a. dirbinius, tai čia aptarsime tik pagrindinius minimojų laikotarpio ornamento motyvus, kuriuos sudarė įvairūs geometriniai raštai.

Reikia pastebėti, kad būdavo ornamentuojami tik žalvario ar sidabro dirbiniai ir karoliai, o geležies dirbiniai puošti labai retai. Bronza taip pat nebuvo dėkinga medžiaga ornamentui įrėžti, tuo labiau, kad anuomet ornamentuota paprastu rankiniu būdu ir paprastais kalteliais ar rėžtukais.

I—IV a. apyrankės, antkaklės, rečiau segės ir smeigtukai, esti papuošti įvairiai sukomponuotais brūkšniais, linijomis ar įkartomis, taškais ar lankučiais ir akutėmis. Jeigu dirbiniuose aptinkame brūkšnių ornamentą, tai smulkūs skersiniai brūkšneliai būna išdėstyti tarp dviejų paralelių linijų ištaisai arba atskiomis grupėmis, ir toks ornamentas, pavyzdžiui, juostinėse apyrankėse, eina juostelės viduriu (160, 162 pav.). Brūkšneliai tarp dviejų linijų būdavo išdėstomi įstrižai arba komponuojami keliomis išilginėmis linijomis, priešingomis kryptimis ir pan. (164 pav.). Tokios linijos primena virvutę arba audinį, kuriuo būna papuoštas apyrankių paviršius.

Be skersinių ar įstrižių gilesnių, labiau išryškintų ruoželių ornamento, aptinkame ir itin plonyčius, trumpus, labai tankiai vienas prie kito įrėžtus griovelius.

Plačiau dirbiniams puošti naudotas lankelių-akučių ornamentas: vienos linijos lankelis, dviguba akutė-lankelis su viduryje jmuštu tašku (156 pav.). Dažnai susiduriama ir su pavienėmis

arba po kelias ar ištisomis linijomis išdėstytomis akutėmis. Jeigu akutės būna išdėstytos linijomis, tai jos visada aprėmintos dviem išilginiais paraleliais grioveliais. Labai dažnai I—IV a. dirbiniuose, ypač apyrankių paviršiuje ir antkaklių lankeliuose, brūkšnelių, išilginių linijų ir akučių ornamentas yra sukomponuotas ištisomis grupėmis, įvedant smulkias skersines ar apskritas įkertas. Taip išornamentuotas dirbinio paviršius itin gražiai atrodydavo. Dažnai galima rasti ir atskiras šitų pagrindinių elementų detales, pavyzdžiui, plonesnį ar storesnį, ilgesnį ar trumpesnį brūkšnį, labiau išryškintą akutę ar jos viduryje įmuštą apskritą dėmelę — tašką. Jeigu būna įrėžtos dvi paralelės linijos — grioveliai, tai tarp jų susidaro iškilesnis rantelis. Be to, dažnai toks rantelis esti išornamentuotas smulkiomis skersinėmis įkartomis arba apskritais taškais.

Trimitinės antkaklės ir apyrankių galai būdavo puošiami taškais, sudarančiais linijas, tarsi smulkių karoliukų virtines.

Išilginiai ornamentai, pavyzdžiui, ant apyrankių ar antkaklių galų, gali būti užbaigiami skersiniais ornamentais. Apyrankių galai dabinta ir žiedelinio raštu, aprėminti įrėžtomis linijomis, brūkšniais, ploteliais, įkartuotomis linijomis ir pan.

Rečiau, bet aptinkamas ir dviejų, susikryžiuojančių ar kampais sustatytų, paralelių linijų ornamentas (Paviekių skydelinėse segėse ar ritinių smeigtukų galvučių viršūnėje).

Pagrindiniai ornamento motyvai būdavo išdėstomi išilgai arba skersai paviršiaus, pavyzdžiui, juostinėse klaidietiško tipo apyrankėse tarp skersinių įkartuotų brūkšnių paliekamas lygus neornamentuotas plotelis, kuris atrodo išgaubtas ir turi labai gražią išvaizdą. Panašiai būdavo ornamentuojamas ir rankogalinių apyrankių paviršius.

Be išgraviruoto dirbinių ornamento, buvo žinomas ir dirbinių puošimas spalvota emale, arba smalta¹. Iš emalės, arba smaltos, būdavo padaromos karolių apvaros, ja būdavo inkrustuojamas kai kurių segių ar kabučių paviršius, geriamųjų ragų apkalai, diržų plokštelės ir kt.

Ypač puošnių tokių emalės karolių pateikė tyrinėtieji Paviekių pilkapiai, Kurmaičių, Šernų, Veršvų, Sargėnų, Ūpytės ir kiti kapynai.

Anuomet buvo pažįstami apskriti, pailgi, kampuoti ir plokšti karoliukai. Vienos spalvos buvo dėvimi tik smulkūs, geltonos, rusvos, žalios, mėlynos ar aukso spalvos stiklo ir emalės karoliai. Didesnio formato karoliukai padaryti sudėtinga technika, juose raštai išrašyti skirtingomis spalvomis. Be skirtingų spalvų juostelių, laužytų ar banguotų linijų, aptinkame ir šachmatinį raštą, taip pat lapelių ar šakelių ornamentus. Šių karoliukų kilmė nėra galutinai išaiškinta. Dalis jų buvo importuoti iš Pavislio arba iš buv. Romos provincijų, o dalį galėjo padaryti ir vietiniai amati-

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 119, 263, 264.

ninkai, nes jie gamindavosi ir seges bei kabučius, papuoštus emale¹. Segėse aptinkami apskriti arba keturkančiai pagiliniai, pripildyti raudonos, žalios, mėlynos arba baltos spalvos emalės.

Dirbiniai būdavo ornamentuojami, jų pakraščius ar galus išliejant geometrinių formų detalėmis, klevo sėklos pavidalo detalėmis, trapecinėmis, trikampėmis, keturkampėmis ar pumpuro pavidalo ataugėlėmis. Plačiai dirbiniai ornamentuoti ir sudėtinėmis išimamomis ar įklojanomis ažūrinėmis detalėmis; lankeliais, skardelėmis, specialiais karoliukais.

Tai, kad buvo ornamentuojami metalo dirbiniai, rodo, jog turėjo būti puošiami ir to meto medžio dirbiniai, ir audiniai. Aiškiai audinių raštą imituojant išornamentuotų rankogalinių apyrankių rasta Seiliūnuose, Pakrauglėje, o su tokio pat pobūdžio viena juostine apyranke susidurta Kurmaičiuose, kape Nr. 22. Šitos apyrankės paviršius išgraviruotas išilginiais grioveliais, tarp kurių susidaro iškilūs siauri ranteliai. Grioveliai ir ranteliai savo ruožtu dar papuošti įmuštais smulkiais taškais, kurie sudaro keturkampius plotelius, išdėstytus šachmatinio rašto tvarka. Juostinės, trikampio skersinio piūvio apyrankės, papuoštos išilginiais grioveliais ir lankeliais arba akutėmis, ypač jų sieteliniu ploteliu, apremintu skersiniais ruoželiais, išornamentuoti galai, irgi primena audinį. Vėlesniais laikotarpiais dirbinių paviršius taip pat būdavo ornamentuojamas, bet čia jau atsekami kiti komponavimo principai ir kiti motyvai.

Mainų prekyba Plačiai aptinkami metalų dirbiniai rodo, kad į Lietuvą pirmaisiais m. e. amžiais patekdavo itin daug reikalingų metalų, pavyzdžiui, bronzos, sidabro, ir kitų medžiagų — stiklo ir net emalės. Be metalų žaliavos, į Lietuvą patekdavo ir importinių dirbinių. Tačiau didžiausia dirbinių dalis atitenka vietiniams amatininkams, pasigamindavusiems visa, kas reikalinga, iš atgabentos metalų žaliavos. Mokėta pasigaminti tik geležis iš vietinės balų rūdos, o visa kita reikėjo įsigyti mainų prekybos keliu. Yra susidariusi nuomonė, kad geriausią geležį išgaudavo Rytų Lietuvos gyventojai, todėl jų dirbiniai esti geresnių savybių ir iš labai geros geležies.

Importuotų dirbinių aptinkama nedaug, nes į Lietuvą nedaug jų ir tepakliūdavo. Be to, šitų dirbinių vis tiek nepakadavo visų gyventojų poreikiams patenkinti. Tačiau tokie importuoti dirbiniai rodo, jog Lietuvos gyventojai su kai kuriais kraštais palaikydavo mainų prekybos ryšius. Be to, apie buvusią mainų prekybą kalba ir kai kurie rašytiniai šaltiniai.

Atsakyti į klausimą, iš kurių kraštų lietuvių gentys gaudavo reikalingų metalų žaliavų ir gatavų dirbinių, dar yra sunku, tai galima padaryti tik netiesiogiai. Jau buvo nurodyta, kad lietuvių gentys dar prieš mūsų erą palaikė mainų prekybos ryšius su Padniepre, Pavisliu, Skandinavija, pietinėmis TSRS teritorijos

¹ Zr. „Lietuvių liaudies menas. Papuošalai“, Nr. 243—247.

sritimis, likusiu Pabaltiju ir kitais kraštais. Tie ryšiai su paminėtomis teritorijomis ar kraštais nenutrūko, o, priešingai, jie pasidarė dar glaudesni ir intensyvesni, ypač su Padniepre, Pavisliu ir likusiu Pabaltiju (Estija). Apie tai kalba kai kurie dirbiniai, patekę iš minėtų kraštų į Lietuvą, o iš Lietuvos — į nurodytus kraštus. Antai, ir Lietuvoje, ir Padnieprėje aptinkami tų pačių formų dirbiniai: žalvarinės vytinės antkaklės su kilpiniais galais, sidabrinės antkaklės su šiek tiek siaurėjančiais ir nežymiai viela apvyniotais galais, kurių vienas galas užsibaigia kilpele, antras — kabliuku, emaliuotos pasaginės segės, emaliuoti kabučiai, masyvios apyrankės su ataugomis prie pakraščio, Djakovo tipo svoreliai ir kt.

Ypač gausu dirbinių, kurie forma ir ornamentu panašūs į gaminius, paplitusius Pavislyje. Suprantama, ne visus tokius dirbinius tenka laikyti importuotais. Dalis jų pagal atsigabentų dirbinių pavyzdžius buvo pagaminti vietoje. Iš tokių dirbinių galima nurodyti, pavyzdžiui, prūsų serijos akines seges (Kurmaičiai, Visdėrgiai, Sargėnai), dalį smarkiai profiliuotų ir skydelinių segių (Kurmaičiai), dalį žieduotųjų segių, eilę karolių apvarų.

Mainų prekybos keliu į Lietuvą pateko ir dirbinių iš buvusių Romos provincijų. Vieni tokių dirbinių buvo atgabenti iš buvusių Romos provincijų šiauriniuose Juodosios jūros pakraščiuose, kiti — iš Norikumo ar Panonijos. Mainų prekyba su Romos provincijomis vyko greičiausiai per Padnieprėje gyvenusias Rytų slavų gentis ir Pavislio prūsų gentis. Galimas dalykas, jog būta ir tiesioginių ryšių su tomis provincijomis.

Apie mainų prekybos ryšius su buvusiomis šiaurinėmis Romos provincijomis byloja mūsų krašte aptinkami romėniškieji dirbiniai, Romos monetos ir rašytiniai šaltiniai. Iš importuotų dirbinių reikia paminėti romėniškąsias, t. y. sparnines, smarkiai profiliuotas (Sargėnai, Sandrausiškė, Adakavas) (150, 151 pav.), apskritines ir su trikampė kojele emaliuotąsias seges (Nemunėlio Radviliškis), žalvarinį ąsotėlį (Veršvai) ir eilėje kapinynų rastus įvairiaspalvius emalės karolius (Seredžius, Paviečiai, Šernai, Kurmaičiai). Ypač daug importuotų romėniškųjų dirbinių surasta prūsų gyventose teritorijose. Be Romos monetų, rasta čia ir žalvarinių katilų, samčių, molinių amforų, stiklinių, veidrodžių, antkrūtininių grandinių ir kt. dirbinių. Romėniškieji dirbiniai (skydelinės segės, emaliuotosios segės, karoliai, Romos monetos ir kt.), kurių daugiau patekdavo į Lietuvą, aprašyti atitinkamuose skyreliuose.

Įdomių žinių apie buvusią mainų prekybą aptinkame ir kai kuriuose atskiruose rašytiniuose šaltiniuose. Remiantis jais, galima daryti išvadą, kad ypač didelį vaidmenį mainų prekyboje vaidino mūsų gintaras. Baltiškasis gintaras daugeliui Europos kraštų jau buvo žinomas II tūkstantmetyje prieš mūsų erą. Jį mini, kaip jau buvo nurodyta, Homeras savo „Iliadoje“ ir „Odisejoje“, apie jį rašo istorijos mokslo tėvas Herodotas (V a. pr. m. e.), Pytėjas iš Masilijos (Marselio) (IV a. pr. m. e.), o mūsų nagri-

nėjamoju laikotarpiu — romėnų rašytojai: Plinijus Vyresnysis (I m. e. a.) ir Kornelijus Tacitas (I a.—II a. pradžia) ir kt.

Vaizdingiausiai mainų prekybą gintaru aprašė Plinijus Vyresnysis (23—79 m.). Savo veikalė „Gamtos istorija“ (Historia naturalis), 37 knygoje, 30—52 skyriuje, jis itin plačiai aprašo prekybą Baltijos gintaru. Plinijus aiškina gintaro kilmę, apie kurią iki tol nežinota. Rašo, jog vienas iš Nerono gladiatorių rungtynių rengėjų — tūlas Julijonas — specialiai pasiuntęs riterį į Siaurės kraštus pargabenti gintaro. Šis vykęs per daugelį nežinomų kraštų ir pasiekęs gintaro pajūrį, kuris, anot Plinijaus, gulys 600 romėniškųjų mylių nuo Karnuntumo miesto. (Karnuntumas yra buvęs Romos imperijos prekybos miestas Panonijos provincijoje prie Dunojaus.) Siųstasis riteris parsigabėnęs gintaro tiek, kad rungtynių dienomis visas amfiteatras, gladiatoriai ir tarnai būvę išpuošti gintaru. Didžiausias pargabento gintaro gabalas svėręs net 13 svarų. Tai išgarsinę Pabaltijį romėnų tarpe, ir apie Pabaltijo gyventojus jie sužinoję iš tiesioginių liudininkų.

Iki šiol dar neišaiškinta, koks yra ryšys tarp Lietuvos piliakalniuose (Nemenčinė, Migonys, Aukštadvaris ir kt.) randamos lygiu paviršiumi keramikos ir panašios, Pripetės ir Bugo srityse aptinkamos keramikos, būdingos vadinamajai laidojimo laukų kultūrai (Zarubino, Černiachovo, Juknovo kultūros ir kt.). Atsižvelgiant į tai, kad šitokios keramikos mūsų piliakalniuose randama ne tiek daug, susiduriama tik su pavieniais puodais, galima manyti, jog ji į mūsų kraštą pateko irgi mainų prekybos keliu.

Atsižvelgiant į Lietuvon patekusių prekybos objektų paplitimą ir į kraštus, iš kurių jie atkeliavo, galima kalbėti ir apie prekybos kelius. Anuo metu svarbiausi prekybos keliai buvo jūros ir upės. Ypač didelę reikšmę prekybai turėjo didelės upės — Dniepras, Dunojus, Visla, Nemunas, Dauguva ir kt. Atrodė, jog svarbiausieji keliai bus ėję Dniepru, Bugu, Visla ir Dniepru—Nemunu. Toliau tie keliai pasukdavo į mažesnes upes ir pajūrį. Mainų prekybos tarpininkais greičiausiai buvo pirkliai-keliautojai.

Lietuvos teritorijos gyventojai buvo ne vien vartotojai, bet ir patys šį tą pateikdavo kitiems: atsekami jų mainų prekybos ryšiai su šiauriniais kaimynais. Ypač gyvus prekybos ryšius su likusiuoju Pabaltijiu palaikė Klaipėdos, Silutės, Kretingos rajonų gyventojai. Daug baltiškiosios kilmės dirbinių randame šių dienų Estijos TSR teritorijoje, jie siekė taip pat Suomijos teritoriją ir net Skandinavijos kraštus.

Gimininės
santvarkos
irimas

Besivystant gamybai, atitinkamai turėjo keistis ir visuomeniniai santykiai. Suprantama, jog tiesioginių žinių apie I—IV amžiais buvusius visuomeninius santykius neturime, nes joks rašytinis šaltinis

apie tai nieko nemini. Apie buvusius visuomeninius santykius galima daryti išvadas, remiantis logiškais prielaidomis, išplaukiančiomis iš archeologinių paminklų pobūdžio. Apibūdindami I—IV a. Lietuvos archeologinius paminklus, nurodėme, jog jie

skiriasi nuo ankstesnių laikotarpių paminklų, nors ir išlaiko ryškias senas tradicijas. Neabejotina, kad tuomet Lietuvoje dar tebebuvo pirmykštė bendruomeninė santvarka. Tačiau ši santvarka jau turėjo būti kitokio laipsnio, negu prieš tai, kol dar gamyboje nebuvo įsigalėję metalai. Atradus geležį, gentys dar tebesikonsoliduoja. Ilgainiui technikos perversmas, panaudojant įrankių gamybai geležį, visuose kraštuose sukėlė visuomeninio gyvenimo perversmą, ir daugelyje kraštų susidarė vergvaldinės valstybės. Didelę reikšmę turėjo, irstant pirmykštei bendruomenei, amatų ir prekybos išplitimas. Platus geležies dirbinių panaudojimas vystė žemdirbystę, gyvulininkystę, amatus, o visa tai griovė senąją visuomeninę santvarką, ardė pirmykštę bendruomenę. Pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais ūkiniu ir visuomeniniu vienetu buvusi šeiminė bendruomenė ima irti, o jos vietoje formuojasi atskiros šeimos.

Nauja žemdirbystės forma, miškinis pūdymas, o kai kur ir ariamosios žemdirbystės praktikavimas, nereikalavo didelio kolektyvų. Visa tai dar labiau sukrečia gimininės santvarkos pamatus, paspartina jos irimą. Be to, gimininę santvarką ardė ir išaugusi šeiminių bendruomenių tarpe turtinė nelygybė. To laikotarpio archeologiniuose paminkluose aptinkami ginklai byloja apie buvusius ginkluotus susirėmimus. Susidariusios sąlygos praturtėti kito sąskaita sukelia grobikiškus karus turtui ir, gal būt, vergams, kurie panaudojami kaip darbo jėga, įsigyti. Turtinę nelygybę skatina ir spartus amatų ir prekybos vystymasis.

Apie atskirų šeimų buvimą byloja ir pasikeitimai laidosenoje. Tiek Lietuvoje, tiek ir Prūsijoje bei Latvijoje atsekamas pilkapių su kolektyviniais degintiniais kapais nykimas. Siuo metu visur plinta plokštiniai kapinynai su atskirais arba pavieniais kapais. Be to, tyrinėjant krašto I—IV a. kapinynus, aptinkami atskiri kapai, kurie iš kitų kapų išsiskiria įkapių gausumu bei turtingumu (109, 176 pav.). Kai kuriuose vyrų kapuose drauge palaidotas net žirgas. Tačiau žirgą laidoti su mirusiuoju galėjo tik turtingų šeimų žymiausieji nariai ar bendruomenės garsiausieji kariai bei kariaunų vadai.

Tose Lietuvos vietovėse, kur buvo likęs paprotys savo mirusiųosius laidoti pilkapiuose, įsigali daugiau pavieniai ar tik atskirų šeimų pilkapiai. Suprantama, jog ideologiniai įsitikinimai atsilieka nuo gamybos vystymosi tempų, ir visa, kas sena, iš karto neišnyksta, bet tik pamažu užleidžia vietą tam, kas nauja. Tos senosios tradicijos dar gana ryškios, ir kolektyvinio laidojimo papročiai išlieka ypač I—III a. pilkapiuose (Sandrausiškė, Papelkiai-Visdergiai).

Pavienių turtingų kapų surasta ir tyrinėjant plokštinius kapinynus. Iš tokių įkapių turtingų kapų galima būtų nurodyti Sėrdžiaus kapinyne surastą moters kapą Nr. 13. Iš 44 ištyrinėtų kapų tik minėtasis jaunos moters kapas išsiskyrė įkapių gausumu. Mirusiosios kaklą puošė žalvarine viela apvyniotais galais ant-

kaklė, penkios įvairiaspalvių stiklinių ir emalinių karolių apvaros, ant dešinėsios jos rankos buvo užmautos 5, o ant kairiosios — 3 žalvarinės juostinės apyrankės. Šis kapas datuojamas III—IV amžiais¹. Chronologiškai ankstyvesnis turtingas įkapių kapas buvo aptiktas 1951 m., tyrinėjant Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinius kapus. Iš ištirtų 20 degintinių kapų ir 21 griautinio kapo išsiskyrė kapai Nr. 21—22 ir Nr. 41.

Kapas Nr. 21 turėjo akmenų vainiką, kurio viduryje gulėjo palaidotas vyras, o šalia jo — žirgas. Prie šio kapo pritvertame dar viename puslankio pavidalo vainike buvo palaidota apie 20 m. amžiaus, turtinga įkapių moteris. Virš jos galvos surastas gražus galvos apdangalas, išaustas ar numegztas iš vilnonių siūlų ir papuoštas gražiomis žalvarinėmis skardelėmis (121 pav.)². Ši kepuraitė ar šiaip kuris apdangalas prie plaukų buvo prisegtas žalvarine, labai profiliuota skydeline sege. Prie žalvarinių skardelių buvo išlikę vilnonio audinio ar nėrinio gabalėlių, o prie segės — tamsių plaukų.

Mirusiosios kaklo vietoje gulėjo stiklinių, aukso spalvos karolių apvara ir dvi buoželiniais galais antkaklės. Ties jos krūtine rastos dvi skydelinės profiliuotos segės ir antkrūtininė grandinė su buoželiniais smeigtukais. Ant rankų ir kojų buvo užmauti keli įvijiniai žiedai, o kairėje galvos pusėje gulėjo beržo tošies dėžutė su karolių apvara, akine masyvia apyranke, trimis antkaklėmis, vilnonių siūlų kamuoliuku ir kažkokios organinės medžiagos, greičiausiai vaško, gniužulu.

Kape Nr. 41, be kitų įkapių, taip pat rastas palaidotas žirgas. Pavieniai kapai su palaidotais žirgais aptinkami ir Paviekių II—III šimtmečių ir Šernų, Rūdaičių, Rubokų bei kituose plokštiniuose kapinynuose.

Itin vaizdi turtinė nelygybė atsekama Veršvų (Kauno priemiestis) kapinyne (107, 176 pav.). Iš kapinyno ištirtų 348 griautinių kapų tik keli pasižymėjo gausesnėmis įkapėmis, o 144 kapai buvo visiškai be įkapių³.

Ypač daug įkapių turėjo dvigubas kapas Nr. 304, kur buvo palaidoti vyras ir moteris. Prie vyro griaučių rastas geležinis lazdelinis smeigtukas, geležinis, išlenktu koteliu peiliukas ir geležinis įmovinis kirvis. Prie moters griaučių, kaklo vietoje, aptikta žalvarinė grandinė, stiklinių ir emalinių karolių apvaros, ant dešinėsios rankos ji mūvėjo 2, ant kairiosios rankos — 4 juostinės apyrankes, tarp blauzdikaulių gulėjo taip pat dvi apyrankės; ties galva padėtoje tošinėje dėžutėje buvo 5 skirtingų pavidalų antkaklės, 7 apyrankės, puošnus kaklo papuošalas ir žalvarinis sąsotėlis (176 pav.).

Panašus, turtingas įkapių, dvigubas kapas rastas 1938 m., tyrinėjant Upytės (Panevėžio raj.) kapinyną.

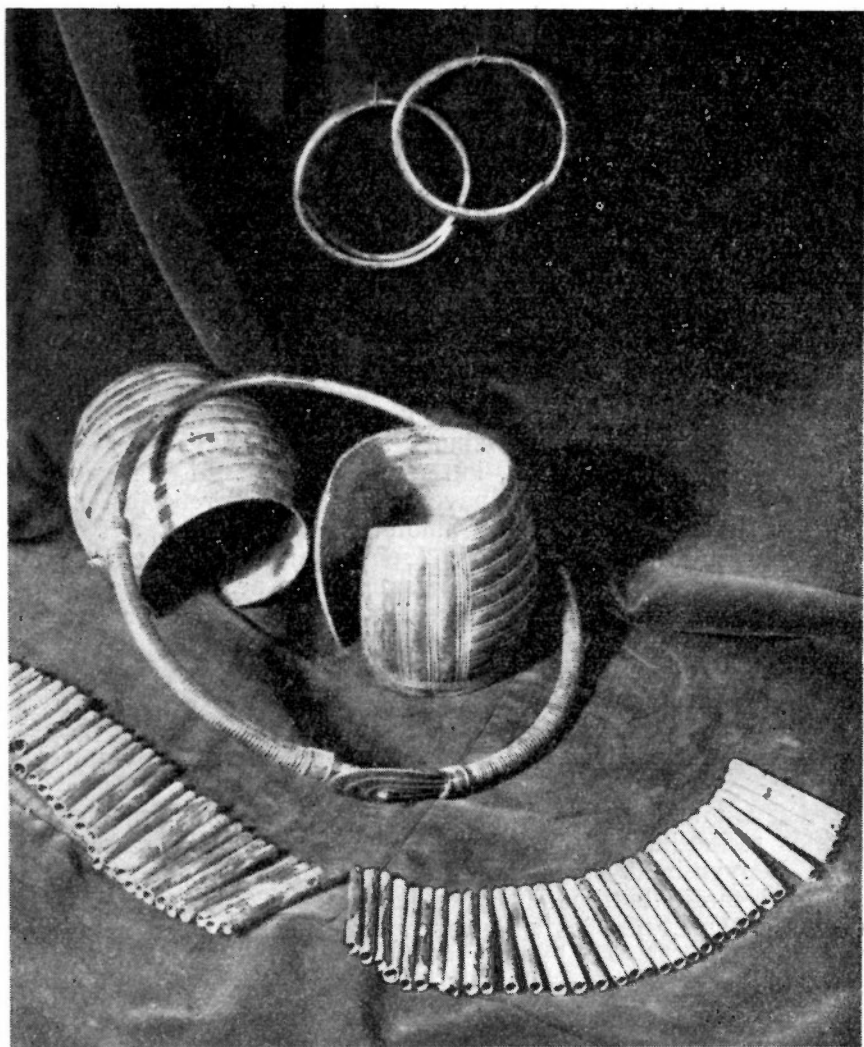
¹ Zr. „Senovė“, IV t., 217 psl., 35: 2, 10, 13 pav.

² Zr. „Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 32 psl., 2 pav.

³ Zr. O. Navickaitė, Veršvų kapinynas, disert. rankr., 1957, 187 psl.

176 pav. Įkapių turtingo kapo Nr. 197 dirbiniai (Veršvai, Kauno m.)

177 pav. Moters kapo įkapės (Seiliūnai, Lazdijų raj.)

Kape Nr. 7 palaidoti moteris ir vyras, prie kurio griaučių įkapių nesurasta. Prie moters griaučių gulėjo sidabrinė šaukštinė antkaklė, apskritinė ažūrinė segė su grandinelių eilėmis ir pakabučiais galuose, geležinė yla, ant kiekvienos rankos ji mūvėjo po 6 juostines apyrankes, o ties blauzdomis gulėjo žalvarinės įvijos. Iš tyrinėtų daugiau kaip 40 kitų kapų tik šis kapas išsiskyrė gausiomis įkapėmis.

Tokių pat turtingų pavienių kapų aptikta Pakrauglėje (Nemenčinės raj.), Kairėnuose (prie Vilniaus), Seiliūnuose (177 pav.)

(Lazdijų raj.) ir kitur. Apie turtinę nelygybę byloja ir pavieniuose kapuose randami pasidabruoti arba ir sidabro dirbiniai — pavienės segės (Kurmaičiai, Kuršiai), šaukštinės antkaklės (Veršvai, Upytė), emaliuoti dirbiniai. Sekančiame laikotarpyje turtinė nelygybė dar ryškesnė, jau susiduriama net su pavieniais „kunigaikščiųkais“ kapais (Svaicarija, Šiaurės Lenkijos teritorija).

Apie pakitusius visuomeninius santykius kalba ir miniatiūrinių piliakalnių statymas. Jau buvo minėta, jog pirmaisiais mūsų eros amžiais statyti nedidelių matų piliakalniai (Migonys, Poteronys, Lavariškės ir kt.), kurie drauge su prie jų įsikūrusiomis sodybomis ilgainiui išaugo į teritorinių bendruomenių centrus, o dar vėliau — į feodalų buveines¹.

I—IV a. tikėjimai

Tiek apie I—IV a. tikėjimus, tiek ir apie visuomeninius santykius tiesioginių žinių neturime. Apie juos sprendžiame pagal pakitusius laidojimo papročius. Vienintelė rašytinė žinutė apie senovės lietuvių tikėjimus yra Kornelijaus Tacito, kuris rašo, jog aiščiai esą garbiną dievų motiną ir nešioją šernų paveikslus kaip savo religijos emblemą. Aiščiai tikėję, jog šitokie amuletai esąs ginklas prieš blogį ir apsaugojąs net nuo priešų. Archeologiniai duomenys negali pilnutinai patvirtinti Tacito pateikiamų žinių, nes kapuose su tokiais amuletais nesusidurta. Tiesa, mūsų piliakalniuose kartais aptinkamos pragręžtos šernų arba lokių iltys, kurių galėjo būti ir amuletai, ir sinboliai medžiotojo laimikiui prisiminti. Kai dėl dievų motinos garbinimo, tai galima manyti, kad lietuvių gentys jau pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais garbino žemės ir derliaus deivę Žeminėlę, kuri vėliau sutinkama lietuvių mitologijoje.

Atsižvelgiant į tai, kad vėlesniais laikais lietuviai yra garbinę gamtos reiškinius ir kad jų turėti dievai buvo susiję su žemdirbyste ir gyvulininkyste, galima manyti, kad ir šio laikotarpio jų tikėjimai turėjo būti panašūs į vėlesnius. Tikriausiai plačiai garbinta saulė, nes jos motyvas vyrauja įvairių dirbinių ornamentikoje.

Plačiau mums žinomas tik vienas tikėjimų atspindys, — tai laidojimo papročiai, kuriuos lietuvių gentys turėjo skirtingus, kas rodo, kad vieno monolitinio tikėjimo anuomet nebūta, buvo įvairūs tikėjimai. Kintant gamybinėms jėgoms, kito ir tikėjimai, — tai matėme iš laidojimo papročių kitimo. Vakarų ir Vidurio Lietuvos gyventojai mirusiuosius laidojo duobėse, Rytų — pilkapiuose. Pradedant V šimtmečiu, Rytų Lietuvoje vėl įsigali kūnų deginimo paprotys, kuris pamažu prasiplečia į Vidurio, o vėliau ir į Vakarų Lietuvą.

Tiek pilkapiuose, tiek ir plokštiniuose kapinyuose randamos įkapės rodo, kad mirusieji traktuojami kaip gyvi, todėl jiems ir

¹ Zr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu. — „Iš lietuvių kultūros istorijos“, II t., 125—137 psl.

dedami papuošalai, darbo įrankiai, ginklai ir net maistas. Toliau senovės lietuvių genčių tikėjimai išryškė tik feodalizmo laikotarpyje.

* * *

Jau pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais įvairiuose Lietuvos rajonuose materialinė kultūra buvo skirtinga. Tie skirtingumai atsekami pagal skirtingus laidojimo papročius, nevienokias dirbinių formas ir įvairią ornamentiką. Aišku, būta skirtumų ir buityje, statyta skirtingi gyvenamieji pastatai, nešiota nevienodi drabužiai, bet apie visa tai mums nėra žinoma.

Aptardami I—IV šimtmečių laidojimo paminklus, išskyrėme 4 pagrindines kultūrinės jų grupes: vakarinių Lietuvos rajonų plokštinių kapinynų grupę, Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų ir pilkapių grupę, Rytų Lietuvos pilkapių ir pavienių plokštinių kapų grupę ir Užnemunės iš akmenų sukrautų pilkapių grupę (97 pav.). Savaiame suprantama, jog griežtų ribų tarp šių atskirų grupių nėra, nes jų ir negalėjo būti. Būta mišriųjų zonų, kaip, pavyzdžiui, Vidurio Lietuva ir iš dalies Užnemunė. Nevienoda materialinė kultūra nurodytose teritorijose atsekama ir sekančių ar net žymiai vėlesnių laikotarpių etnografinėje medžiagoje. Toks materialinės kultūros nenutrūkstamumas rodo, kad tose teritorijose gyveno etniniu požiūriu vieni ir tie patys gyventojai. Ta pati materialinė kultūra retrospektyviniu metodu lengvai atsekama ir I—II tūkstantmetyje pr. m. e.

Kalbant apie būdinguosius Lietuvos teritorijos materialinės kultūros bruožus ir jų savitumus atskirose teritorijose, tenka pažymėti, jog tuo metu mūsų kraštui gimininga materialinė kultūra atsekama ir už dabartinių administracinių Lietuvos TSR ribų, srityse tarp Vislos ir Dauguvos. Šios kultūros reiškėjai yra buvusios lietuvių, prūsų, latvių, jotvingių gentys, apie jas rašo ir XI—XIII a. įvairūs rašytiniai šaltiniai. Pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais minimosios gentys buvo artimos kalbos, papročių ir materialinės kultūros atžvilgiu. Kalbinių duomenų iš to laikotarpio neišliko, bet skirtingi materialinės kultūros rajonai rodo, jog jų gyventojai kalbėjo skirtingais dialektais, kurie išliko ir iki mūsų dienų. Todėl yra pagrindo manyti, kad I—IV a. kultūrinėje plokštinių kapų grupėje reikia ieškoti skalvių, kuršių ir žemaičių etninių junginių, o kultūrinėje pilkapių grupėje — aukštaičių, žemgalių, jotvingių ir latgalių etninių junginių.

Kaip tuo metu vienos kultūrinės grupės gyventojai vadino kitos kultūrinės grupės gyventojus, nežinome. To meto lietuvių—latvių—prūsų gentys kai kurių autorių vadinamos aisčiais. Pirmasis tokį pavadinimą pateikia jau minėtasis antikinis romėnų rašytojas Kornelijus Tacitas, kuris savo veikalo „Germania“ 45 skyriuje rašė: „Dešiniajame Svebų jūros krante jūra plauna aisčių gentis...“¹ Toliau K. Tacitas pasakoja, kad aisčiai garbiną

¹ 2r. „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“, I t., 19 psl.

dievų motiną ir turį amuletus — šėrnų paveikslus. Tačiau archeologiniai duomenys negali patvirtinti teigimo, jog buvo nešiota amuletai. K. Tacitas mini, kad aisčiai rūpestingai dirbą žemę ir gerai renką gintarą, kurio visiškai nevertiną ir stebėdamiesi imą už jį užmokestį.

Istorijos mokslas dar ir šiandien nėra visiškai įrodęs, jog K. Tacito minimi aisčiai ir yra lietuviai. Dauguma istorikų yra tos nuomonės, kad ten greičiausiai būta prūsų genčių. Juk tuo metu daugiausia gintaro tiekėdavo Zemijos (Sambijos) pusiasalio gyventojai, todėl galimas dalykas, kad jie „žemiai“ (sambiai) buvo pavadinti aisčiais. Mūsų dienų istorinėje literatūroje aisčių vardas taikomas visoms baltų gentims.

Vėliau apie aisčius kalba to meto graikų matematikas ir geografas Ptolomėjus (161—182 m.), kuris, kaip yra manoma, Baltijos pajūrio gyventojus nuo Vislos iki Kuršių Neringos pavadinęs venetais. Ptolomėjus savo geografijoje rašė: „... Iš mažesnių tautų Sarmatijoje gyveno: prie Vislos upės, už venetų.— gitonai, taip pat finai, taip pat sulonai...“¹ Ptolomėjus pateikia ir atskirų genčių vardus. Antai, jis mini, kad „į rytus nuo paminėtųjų, už venetų, yra galindai ir sudinai...“² Istorijos moksle vyrauja pažiūra, kad tai yra buvusios vėliau mums žinomos lietuvių—prūsų gentys — galindai ir sūduviai, arba jotvingiai. Savo geografijoje Ptolomėjus sumini ir eilę upių. Be Vislos, į šiaurę nuo jos, į „Sarmatijos okeaną“ (Baltijos jūrą) įtekanti upė „Chronos“, kurią Ptolomėjus pavadino „Guttalus“. Spėjama, kad tai būta dabartinio Priegliaus³. Už „Guttalus“ tekėjusi upė „Rhudon“ (kitur vadinama „Rhuton“). Manoma, kad taip turėjo būti pavadintas mūsų Nemunas. Už upės „Rhuton“ į šiaurę tekanti upė „Turuntus“, o dar toliau nuo šios į šiaurę — „Chesinos“ upė. („Turuntus“ gali būti mūsų šėrnų Venta, o „Chesinos“ — Dauguva.)

Aisčių vardas aptinkamas taip pat Kasiodoro, Jordaneso (VI šimt.) ir kitų raštuose. Tačiau išsamesnių žinių teturime iš žymiai vėlesnių (XI—XIII) amžių rašytinių šaltinių.

¹ Žr. „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“, I t., 19 psl.

² Žr. ten pat.

³ Žr. Voigt, Geschichte Preussens, Bd. 1, Königsberg, 1827, S. 78.